A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 184 Subject Philosophy

Name of MSS न्यायव्यय टिप्पणी

Author भट्ट, गङ्गाधर

Period Not available Folios 37

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios

न्यायावयव टिप्पणी

गदाधर

न्यायन्यव टिप्पणी ॥ गदाधर भट्ट कृत
३६ पत्रक ॥ ला० अ० १५ पं० प्र० पृ०

ह० ला०

184

(30)

गदा॰
अव॰
१

श्रीगणेशाय नमः॥ अनुमानं निरूप्य न्यायतदवयवनिरूपणं प्रतिजानीते मूले तच्चेति तच्चेति निरुक्तमनुमानं परार्थं विचारदशायां मध्यस्थस्य विवादविषयसा-
ध्यनिश्चयरूपप्रयोजनसाधनं न्यायसाध्यमिति न्यायप्रयोज्यमित्यर्थः वादिप्रयुक्तन्यायजन्यया हि बोधेन मध्यस्थस्य चरमकारणलिङ्गपरामर्शरूपानुमान-
जननादिति भावः ज्ञायमानलिङ्गस्यानुमानत्वे तु विशेषणस्य परामर्शस्य न्यायाधीनत्वेन तद्विशिष्टस्य न्यायाधीनत्वमित्यवधेयं अथवाऽनुमानमनुमितिः परार्थं
मध्यस्थस्य साध्यसंशयनिवृत्तिरूपप्रयोजनसाधनं परस्य प्रतिवादिनोऽर्थो निवृत्तिर्यस्मात्तादृशमिति वा एतेनानिरूपणप्रयोजनमुपदर्शितं न्यायप्रयोगज्ञा-
नमध्यस्थस्यानुमितेरेव न्यायजन्यत्वात् न प्रयोज्यत्वात् कारणत्वं स्मरणप्रयोजकसम्बन्धकथनेन प्रसङ्गो वा सङ्गतिरपि दर्शिता समस्तरूपेति पक्षसत्त्वादिपञ्चरूप-
मित्यर्थः उपनयेन पक्षसत्त्वस्योदाहरणेन व्याप्तिघटकसपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वयोर्निगमनेन चाबाधितत्वासत्प्रतिपक्षितत्वयोः प्रतिपादनाल्लक्षणसमन्वयः अ-
त्रेति समस्तरूपोपपन्नलिङ्गाभिधायके वेत्यर्थः अभिमतमेवेति इत्युपलक्षणम् उदाहरणादित्रिकस्यापि न्यायतापत्तिर्दृष्टव्या अनुमितीति अनुमितिचरमका-
रणं यो लिङ्गपरामर्शः व्याप्तिप्रकारेण पक्षे यल्लिङ्गज्ञानं तज्जनकवाक्यमित्यर्थः अत्र च प्रयोजकान्तप्रतिज्ञादिसकलावयवजन्यमखण्डवाक्यार्थबोधस्तावन्न्यायाभि-
मतचरमकारणलिङ्गबोधस्य व्याप्तिविशिष्टविषयकमात्रे नतु परामर्शप्रयोजकत्वेन शाब्दज्ञानस्य लक्षणघटकता किन्तु तावदर्थविषयकबोधत्वेनैव अतो धूमवान्वह्निमा-
दिवाक्यमात्रजन्याया अपि हेतुरूपतायकज्ञानादिविषयामाननपरामर्शप्रयोजकतया नातिव्याप्तिरिति निरस्तं तादृशयत्किञ्चिच्छाब्दबोधं प्रति यादृशयादृशार्थ-
प्रकारकज्ञानत्वेन शाब्दज्ञानस्य कारणता मन्येके न तत्समावच्छि[illegible]समुदायत्वस्य तादृशयत्किञ्चिच्छाब्दबोधनिरूपिता या तादृशज्ञाननिष्ठा या कारणता तन्नत्वदवच्छे-
दकधर्मविशिष्टयत्किञ्चिज्ज्ञानीयविषयताश्रयपदवर्णत्वव्यापकसमुदाय[illegible]पर्यवसितत्वस्य विवक्षितत्वान्नासाकाङ्क्षत्वादिन्यायैकदेशेऽतिव्याप्तिः तादृशयावद्धर्माश्च प्रतिज्ञादीनामानुपू-
र्वीविशेषा एव पर्वतो वह्निमानित्याद्याकारकबोधं पर्वतो वह्निमान् धूमात् दहनवानित्याकारकविविधानुपूर्वीप्रकारकज्ञानानामेव हेतुतया न त्वा विधेयकानुपू-

र्थवच्छिन्नवाक्यं चकस्मायत्वानुपपत्तिरतो यत्किंचिच्छाब्दबोधनिवेशः समसनात्पूर्वीकनानावाक्यविषयतानामेवानुगतरूपेणैककारणतायामनवच्छेदक
तापत्तेर्वतो वह्निमानित्याद्येकवाक्यव्यक्तिघटितवाक्यं चकमिति समुदायत्वस्याविवक्षणीयत्वात् न चैवमपि शुक्लमप्रभुक्तप्रतिज्ञादिसमुदायेऽतिव्याप्तिस्तद्वयस्यैवेति वा
च्यं शुक्लमप्रभुक्तप्रतिज्ञादिहृतियद्युत्तमुदायत्वं तावदेकदेशेन निरुक्तसमुदायत्वस्य विशेषणीयत्वादिति न चैवमप्येकैकस्य यद्घटकत्वं प्रतिज्ञादिवाक्यत्वसमुदाये
तिव्याप्तिरिति वाच्यम् स्वाप्रयोज्यत्वे सति यत्किंचित्प्रतिज्ञाद्यव्यवहितोत्तरत्वमन्हेत्वादिहृतियद्यत्तत्तद्वत्त्वस्य समुदायत्वे विशेषणान्न दोषइतिमंतव्यमितिदिक् न्यायजन्या
बोधस्य परामर्शप्रयोजकत्वांशानुगमयति प्रतिज्ञादीति एकवाक्यतयेति विशेषणे तृतीया तथा चैकवाक्यतामन्नेरित्यर्थः एकवाक्यत्वं च विशिष्टैकार्थप्रतिपाद
कत्वं न तु न्याय्याकांक्षानिवर्तकत्वं तन्निवर्तनीयाकांक्षोत्थापकत्वाभ्यतरत्वं वा तत्र पंचवाक्यजन्यमहावाक्यार्थबोधासंभवेपि न क्षतिः स्वार्थविशिष्टज्ञानेनतत्त
द्वाक्यार्थविषयकज्ञानेनतत्त्वस्मृतिकालेवन्हिमन्त्याद्येस्मद्देतत्र विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिमानांतरं विशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकपरामर्शजनकमनउत्पाद्यते स्व
लक्षणक्षतकारिसंपन्नीक्रियते तेनतत्त्वाविधेनमनसापरामर्शउत्पाद्यत इत्युपाध्यायः अत्रतद्वृत्तानपरामर्शरूपमुपनयार्थविषयकत्वादित्यादिनोपनयस्याप्यस्य
शोनमात्रत्वं तथा सतिन्यायजन्यशुद्धोदाहरणार्थतयोपनयार्थतयाचव्याप्तिभानेपोनरुक्त्यं तस्मात्किंतु पक्षधर्मत्वमेवोपनये न विवक्षितं तथा चोदाहरणार्थव्याप्ति
रूपमयार्थपक्षधर्मतायाश्चविशिष्टरवलमेवमानमितिन्यायजन्यबोधस्यनव्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वाप्यः एतेनतेनतवेन्याकांक्षानिवर्तनानुरोधेनैवव
न्हिव्याप्यादिपदघटितमुपनयवाक्यं प्रयुज्यत इति सम्प्रदायसमाहितवान् अत्रेदं चिन्त्यते यदि व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वमेवाकांक्षितं तदा व्याप्तिविशिष्टविषयकएव
बोधस्तादृशाकांक्षानिवर्तयिष्यतीति तद्वाक्यविधेयबोधकएवोपनयेनायमिमवगमकं नचैवमप्याकांक्षानिवृत्तये अवांतरवाक्यार्थबोधस्य व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्या
वगाहित्वोपगमेपिन्यायजन्यमहावाक्यार्थबोधउपनयाद्व्याप्तिभानेनोपेयते उदाहरणादेव तत्तज्ज्ञानात् अवांतरवाक्यार्थेपिययः परामर्शरूपत्वेपिति

ग० दी०
अवय०
२

गमनजन्यत्वाद्यापि तत्वादिप्रतिपत्तेरनुमितावपेक्षितत्वात्तावन्मात्रं तज्जनकत्वेन परामर्शेति तस्यापेक्षेति वाच्यं अवान्तरवाक्यार्थबोधे व्याप्तिभानानुरोधेन तदंशे व्याप्यंशे
ष्ठपनयतात्पर्यकल्पनया प्रायश्चावयवकत्वेमत्या वाक्यार्थबोधे तत्प्रतिनिधिवायकाभावादिति न्यायजन्यज्ञानस्य वादिवाक्यजन्यत्वेनाप्रामाण्यशंकाकवलितया ऽनुमितिजन
नायोग्यत्वेन तथा परामर्शतत्त्वीकारादिति मिश्राः तन्मतेऽपि व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमेवानुमितिहेतुः ननु व्याप्तिमत्त्वे हेतुमद्भेदज्ञानेन तादृश
वैशिष्ट्यावगाहिता च न्यायजन्यशाब्दबुद्धेर्नामार्थयोर्भेदे नान्वयबोधस्याव्युत्पन्नत्वात् अतो व्याप्यत्वावच्छिन्नहेतुनिष्ठप्रकारताकहेतुविशेष्यकव्याप्तिरूपविशेष
णतावच्छेदकप्रकारकमानसज्ञानान्तोनुपनयतात्पर्यहशपरामर्शोवयमंगीकर्तव्यः सभिप्रायेणेनेन चेन्नामीत्विति विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिमानान्तरं विशिष्टवैशिष्ट्य
बोधजनकं विशेषणतावच्छेदकोक्ततया निप्रकारकं धूमत्वावच्छिन्नविषयकं ज्ञानं उत्पाद्यते जन्यतेतेन तादृशविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानेन परामर्शोजन्य
तेऽन्यथः न चैवं तेन परामर्शस्य जननादिति यन्नासङ्गतिः तत्रपरामर्शप्रदस्य व्याप्यामिति हेतुमद्भिन्नबोधपरत्वादिस्याः धूमहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नेपनयमेवा
कांक्षया तत्र पदार्थमात्रबोधमात्रतात्पर्यकं व्याप्यस्थिकपदावृत्तिमेवोपनयवाक्यमयुज्यतेति प्राचीनमताभिप्रायकं अतएवदीधितिकृता तन्मताभिप्रायेणोबो
धाहरणोपनययोरवान्तरार्थवस्यानीत्यत्रोदाहरणनमीवेलेवपरामर्शप्रयोजकत्वपर्यवसानमुक्तं नतूपनयमात्रस्यैवेति वदंति अत्रपरामर्शप्रयोजकत्वेन शाब्द
ज्ञानस्य चलनलक्षणहेतुकत्वे स्वपक्षानुपपत्तेर्वैसमारणनयाः शाब्दज्ञानपदं प्रतिज्ञाप्रतिपादनत्वाद्विशिष्टार्थज्ञानपंचकपरं जनकवाक्यपदं च समस्तैकतज्जबोधजनकवाक्य
पंचकपरं अतः प्रतिज्ञादिवाक्यपंचकलाभः प्रयोजकान्तबोधविशेषणपरिचायकमात्रं यद्यप्येवं प्रतिज्ञादिपंचवाक्येदेकज्ञानाजननेप्येतादृशलक्षणानिर्वाह
विरहः तथापि प्रतिज्ञादिजन्यबोधानां परामर्शप्रयोजकताला भायैवं सम्भवाभिप्रायेणतावदर्थविषयकमेव ज्ञानं परामर्शप्रयोजकत्वेनाभिहितमित्याभिप्रेत्याह दी
धितिकारः पर्यवसितन्यायलक्षणमाह उचितेति उचितानुपूर्वीकानि प्रतिज्ञादीनि पंचवाक्यसमुदायेन त्वेनादृशापंचवाक्यसमुदायत्वमिति यावत् पंचपदानि

२

गमंतानां विशिष्टानि वेशालाभाय न नु पंचत्वेनापि तेषां निवेशः प्रयोजनाभावात् व्युत्क्रमप्रयुक्तप्रतिज्ञादिपंचकेऽतिव्याप्तिवारणायोचितानुपूर्वीकेति उचितानुपूर्वी प्रतिज्ञो
त्तरं हेतुः तत्तरोदाहरणं तत्तरोपनयो तत्तरं निगमनत्वरूपा ननु किमिदमुचितानुपूर्वीकत्वं न तावत्तादृशानुपूर्व्याश्रयत्वं दर्शितानुपूर्व्या निगमन एव विश्रान्तेः नापि तादृशानुपूर्वीघ
टकत्वं घटकतायाः दुर्निर्वचत्वात् तद्भिन्नत्वादिविषयकप्रतीत्यविषयतादृशानुपूर्वीकत्वं प्रतिज्ञाद्यविषयकप्रतीत्याप्युक्तस्य निगमनत्वस्य विषयीकरणाद्धि पिण्डितनिगमनत्वेन ता
दृशप्रतीत्यविषयत्वानुपपत्तेः विशेष्यवृत्तेर्विशिष्टप्रतियोगिकाभावानभ्युपगमात् नापि तादृशानुपूर्वीविषयिताव्यापकविषयिताकत्वं सा हि व्यक्तिभेदेन प्रतिज्ञादेर्भिन्नतया
कस्याश्चिदपि प्रतिज्ञाद्यनेकविषयिताया तादृशानुपूर्वीविषयितासामान्यव्यापकत्वासंभवात् प्रतिज्ञादिव्यक्तितरवृत्तिन्यायविषयकज्ञानेऽपि तादृशानुपूर्वीविषयितासत्वा
त् यत्किंचिदानुपूर्वीविषयिताव्यापकत्वस्य व्युत्क्रमप्रयुक्तप्रतिज्ञादिविषयितासाधारणत्वात् तादृशप्रतिज्ञादिविषयकन्यायविषयकज्ञानीयतत्तदानुपूर्वीविषयता

व्यापकत्वं तादृशप्रतिज्ञादिविषयिताव्याप्यत्वात् तच्च ज्ञानभेदेन विषयिताभेदानभ्युपगमान्नैवमिति वाच्यं तादृशप्रतिज्ञादिव्यक्तिसमानाधिकरणत्वादिनानुपूर्वीविशेषावच्छिन्न
न्यायविषयकज्ञानीयानुपूर्वीविशेषविषयिताव्याप्ततादृशप्रतिज्ञादिव्यक्तिविषयिताव्यापकत्वाहृत्तित्वात्तस्यातव्याप्यत्वानपायात् अथ निगमनपूर्वोपनयपूर्वोदाहरणपूर्वहेतुपूर्व
त्वरूपानुपूर्व्याश्रयत्वेन प्रतिज्ञायास्तादृशोदाहरणपूर्वत्वे सति प्रतिज्ञोत्तरत्वादिरूपानुपूर्व्याश्रयत्वेन हेत्वादीनामिति वेशान्नानुपपत्तिः अथवा तादृशैकविधानुपूर्वीवि
शेषावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव तादृशानुपूर्वीघटकत्वमिति चेत् एवमप्येकैकन्यायघटकप्रतिज्ञाद्येकैकवाक्यतत्समुदायेऽतिप्रसंगो दुर्वार एवेति चेन्न एवम्
स्ताश्रयीभूतप्रतिज्ञाद्यव्यवहितोत्तरत्वस्य हेत्वादिवृत्तित्वस्य समुदायत्वे तत्तत्स्वत्वस्य समुदायत्वविशेषणत्वेनास्य यात् व्युत्क्रमप्रयुक्तप्रतिज्ञादिनिष्ठस्यानानान्यायातग्रेनप्रति
ज्ञादिपंचनिष्ठस्य च तत्समुदायत्वस्य तन्नदसत्वविरहान्नातिप्रसंगः एवं च तादृशानयेऽसादेवाकाङ्क्षावृत्तिसमुदायत्ववारणाय प्रतिज्ञादिवृत्तित्वविशेषणमपि सार्थकमित्यवधेयं प्रतिज्ञादिवृ
त्तित्वं च प्रतिज्ञात्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकं कथमपि चकव्यापकत्वमतः प्रतिज्ञादिपंचकैकदेशसमुदायेनातिप्रसंगः प्रतिज्ञात्वादेर्व्यासज्यवृत्तित्वात्तदाश्रयैकदेशमात्रवृत्तेस्तत्पर्याप्त्यन

गदा°
अवयव°
२

वच्छेदकत्वात्स्वरूपायत्तं चानेकपर्याप्तोयमर्थः तस्य च पर्याप्तिसंबंधेन न्यायपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वान्नैकदेशे न्यायप्रयोगव्यवहार इति तु विभावनीयं ननु प्रतिज्ञादिलक्षणे न्यायांतर्ग
तत्वविशेषणस्य प्रवेशनीयतया ऽन्योन्याश्रयप्रसंग इत्यत आह प्रतिज्ञात्वादिकमिति उदासीनवाक्यवारकेति न्यायांतर्गतवाक्यवारणमात्रप्रयोजनकेत्यर्थः एतेन न्यायांतर्गत
प्रतिज्ञादिपंचकस्योचितानुपूर्वीकत्वविरहादेव न्यायत्वाप्रसक्तेर्न्यायघटकप्रतिज्ञादिशरीरे ताद्दृशविशेषणानुपादानेपि न क्षतिरिति सूचितं क्रमप्रयुक्तविभिन्नपक्षसाध्य
हेतुकप्रतिज्ञादिपंचकेऽतिव्याप्तिं वारयति साध्यादीति न तत्साध्यतत्पक्षतद्धेतुकन्यायलक्षणे तत्साध्यतत्पक्षकप्रतिज्ञातत्साधनकहेतुतत्साध्यसाधनकोदाहर
णतत्साध्यपक्षसाधनोपनयतत्साध्यसाधनकनिगमनानीति निवेशनीयानीत्यर्थः नन्वेवं न्यायपदार्थस्याननुगततया न्यायपदस्य नानार्थतापत्तिरित्यत इष्टापत्तिमाह व्या
प्त्यादेरेवेति व्याप्त्यादिपदार्थस्येवेत्यर्थः साध्यादेरननुगमात् स्वघटकसाध्यादीनां भिन्नभिन्नरूपेण निवेशनीयत्वात् अननुगमः अनुगतप्रवृत्तिनिमित्तविरहः न्यायादेः
साध्यादिपदार्थस्यादिपदवाच्यत्वादिपरिग्रहः इष्टमेवेति गत्यंतराभावादिति भावः यथाऽनुगतवाक्यपंचकस्यैकविशिष्टार्थबोधकतां ऽवयति प्रतिज्ञानिगमनयोरि
ति न संभवः प्रकारार्थप्रतिपादकत्वाभिसंधेस्तत्तेनान्वयः प्रतिज्ञार्थे वह्निमान्पर्वत इति निगमनार्थस्य विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानत्वात् साध्यवत्तया साध्यान्वयोपगमे साध्यवत्ताप्रमादाययोनकत्व
प्रसंगात् दंडवान्पुरुषो दंडवानित्यादिवद्विशेषविधेयभावे ऽधिकावगाहित्वात् दृष्टान्वयबोधस्य संभवेपि शुद्धपक्षतावच्छेदकविशिष्टेऽबाधितत्वादिविशिष्टसाध्यवत्तावगाहि
न्याः प्रतीतेर्बोधयोग्यत्वेन साध्यविशिष्टपदेनाद्दृशसाध्यवत्तान्वयबोधस्यानाकांक्षितत्वादिताद्दर्थ्याविषयत्वाच्च यच्च वह्निविशिष्टपर्वतोद्देश्यकबोधे वह्निमत्पर्वतोऽत्र पर्व
तपदोपस्थितिरपेक्षिता नीलो घटः सुंदर इत्यादाविव यदानात सुंदरस्यादौ नीलान्वितघटांशे विधेयभानात् उद्देश्यतावाचकपदस्योद्देश्यवाचकपदसर्वे वह्नितायां प्राप्त
येत्वस्यैव यत्वादतो नतादृशान्वयबोधसंभवः न च शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्ने शुद्धवह्निमत्त्वनिगमनोपस्थाप्यविशिष्टवह्निमत्त्वयोर्युगपद्विधेयतया ऽन्वयोपगमेनैकवाक्य
त्वानिर्वहणीतिवाच्यं गुणानां चपरार्थत्वादसंबंधः स्यात्समत्वात्स्यादिति न्यायेन विधेयतया भासमानयोः शुद्धवह्निमत्त्वविशिष्टवह्निमत्त्वयोः
गुणनको विधेयान्वयार्थतानुउद्देश्यतावच्छेदकाहितत्वादन्वयः परस्परं विधेयावच्छेदकभावापत्ति वचिता समास्यसहभावे तत्प्रमाणादिति संशोधः वच्छेदकभावापन्न

अत्र तदणवन्यभेऽनुपपत्तिस्तु व्यभिचारज्ञानाभावस्थले तस्य चावश्यकत्वात् · तादृशसामग्रीसत्त्वे तु तत्र व्यापकताबोधो मानसस्तदा लक्षणान्तरं यदा तु समूहालंबनात्मके बोधे व्यापकताबोधः · तदा कारण
हानं तु नास्ति न च व्याप्यतत्र व्यापकताबोधो न स्यादतोऽनुपपत्त्या तदग्रे निभावः = १३ प्रतिज्ञाजन्यबोधादिविषय = ५

विषयिताकत्वरूपसंबंधावच्छिन्नैकवाक्यत्वानिर्वाहात् अत एव विधेयभेदे सर्वत्र वाक्यभेदः केवलोपनयजन्यबोधे पदेस्तापि व्याप्यहेतुमत्त्वस्य विधेयत्वे पुपनयनिगमनाभ्यां
न बोधेऽउद्देश्यपद सर्वविनिगमनाप्यव तत्पदार्थस्योद्देश्यतावच्छेदकतयैव मानेन तद्विषयकत्वविनिगमनाविषयकतया एवकैवकेद्देशभावात्ऽभेदेकवाक्यतेति तत्र तात्पर्य
सत्वे योजनयापि तादृशबोधसंभवात् उद्देश्यवाचकपदस्य विधेयवाचकपदसर्वैकत्वेन प्रतिसंधानस्यापेक्षणीयतया योजने बोधपत्ये पदेऽयं पदार्थे साध्यव्याप्यबोधनात्
तात्पर्यसत्वे वा दिवाकल्पे योजनापि दूषणानहेत्वात्सर्वविरुद्धेयं वतत्रवीजत्वात् इदमुपलक्षणं उपनयेनापि समभिव्याहारानाविशिष्टैकार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिज्ञार्थे वह्निमतिप
र्वतेऽपनयार्थस्य साध्यव्याप्यहेतुमत्त्वस्य मानताहेतुहेतुमत्त्वांशाघटितनया विधेयत्वसंभवेप्यन्वमिमुपयोगिनः पक्षतावच्छेदकविशिष्टे हेतुमत्त्वस्यांशे न ह्ययेबोधनेयमुक्तिपा
दनाकांक्षितस्य पर्वते पर्वताभेदबोधस्य तात्पर्याविषयत्वात् उदाहरणावयवातावयोरिति उदाहरणवाक्यघोर्यन्नत्र यद्घटितभागयोरपि नैकविशिष्टार्थबोधकत्वं तत्र हि हेतुम
त्स्यदेनमहानसत्वमहानसान्यत्वादिनो हेतुपक्षोपस्थापनात् तत्पदेनापि न तद्रूपावच्छिन्नपरामर्शोत्तमहानसस्य महानसवह्निमत्त्वमहानसान्यतमवद्वह्निमत्त्वेति वाक्यार्थवत्तद्रूपविष
यकत्वमहानसवोपस्थितौ दृष्टात् न च वह्निमत्त्वापकत्वबोधनात्र्यमवान्वयमव्याप्यवह्निमानितिसाकारकविशिष्टार्थबोधः एवं नत्रोस्य घटेऽइति वाक्ये योपमुल्यादेरनतिसाथूप्रस
गात् न च वह्निहेतुकरूपस्यदस्ये व्यापकत्वमर्थः स च साध्याभावोऽन्वेतीति निरुच्य नामार्थयोर्भेदेनान्वयस्याशुसन्नत्वात् व्यापकत्वावच्छिन्नस्य न दर्थस्याभेदेनान्वयेऽपि न संभवति संद
रोपंडीस्यादौ दृष्टद्वयोः संदराघभेदान्वयवृत्तमानविभक्तिकत्वाभावेन मनवधीयप्रकृत्य पस्थापितसमस्तनामार्थाभेदान्वयस्यासंभवात् अभेदेनान्वयश्रुतियोगिसापेक्षितत्वया
सामर्थ्येन साध्यवाचकपदोत्तरं तद्धितासंभवाच्च तत्पदस्य तावतापि सार्थक्यसंभवाच्च तस्माद्धेतुसाध्ये हेतोस्तत्पदार्थे तस्मिन् साध्यस्य विधेयतया भानमेव तज्ज्ञायते तदुत्तरव्या
पकताबोधो मानसः स एव प्रागुक्तबोधः साध्यवाचकपदस्य प्रकृतसाधनव्यापकताविशिष्टसाध्यलाक्षणिकतया न तत्पदार्थे व्यापकताविशिष्टसाध्यवत्त्वमवगाहते तत्र तु पेयं वी
सासमभिव्याहारस्थले व्यापकत्वं तात्पर्यस्यानादितया नाऽऽहार्यलक्षणया निरूढलक्षणत्वेन वाऽऽदिवाक्ये तत्स्वीकारे क्षतिविरहात् न च व्यापकताबोधस्यावश्यकत्वेनान्यानाहे
तुविषयकत्वेऽव्याप्तिमत्त्वबोधनस्याप्रयोजनकतया स्मादिकमुद्देश्यतावच्छेदकीकृत्य समस्तालवनात्मकएव व्यापकताविशिष्टसाध्यबोधउपेयतां यत्तत्पदं तत्राहृत्य

गादा॰ अवयव॰ ५

त्तत्सार्थज्ञानस्यार्थग्राहकमेवास्तीति वाच्यम् अर्थबोधकत्वसंभवेन सविद्यागायोगात् यो यो न वह्निमान् स न धूमवानित्यादौ व्यतिरेकव्युदाहरणे वह्निमद्भेदादिहेतुकेनोदाहरणान्वयुदाह-
रणे वाक्यस्य ... विवक्षायाश्च नियोगिवाचकपदसमानविभक्तिकपदोपस्थाप्यस्य च योगितोऽप्रवेशेनन्वयान्मीन्याभावबोधनासंभवाच्च एवं चेज्ज्ञानातिरिक्तत्वादिप्यादौन्यायाया
नर्गतेयोयः करोति सजातानामीमुदाहरणेषु नमस्या विवक्षायां धर्मिणोऽलाभे साध्याश्रयविकल्पतया उदाहरणाभासतापसंगाद्वोति एवं चोदाहरणसम्यग्दायस्मावयवान
वेशसंबंविशिष्टार्थप्रतिपादकत्वस्यतत्रापि सुसंभवतीतिभावः एतेन केचिदुदाहरणायोऽयं धूमवान्समाद्वह्निमानित्येतादृशविशिष्टार्थबोधजनकत्वसंभवादुदाहरणावयवान्तर
योरिन्वनुपपत्तिमिरूपितिरस्त द्वागेवस्तनरामेव नतस्स्यैकार्थप्रतिपादकत्वमिन्युच्यते प्रतिज्ञाहेत्वोरिसद्धापिनकारविकाय ताभ्यां पर्वतो धूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमानित्येता
हेत्वाविशिष्टज्ञानजननादितिभावः अथप्रतिज्ञाजन्यबोधानंतरं कुतइतिसाध्यज्ञापकाकांक्षायां तन्निवर्तकहेतुवाक्यप्रयुज्यते तन्निवर्तकतावच्छेदविशेषणतानापन्न
साध्याधोहेतुज्ञानज्ञाप्यत्वबोधनेनाप्तिनिवर्तनीतिपदार्थो हेतुज्ञाप्यत्वविशिष्टसाध्यबोधिस्वाकाङ्क्षिबोधस्याउपयोगितया ततस्तद्विषयत्वमितिचेन्न पर्वतेवह्निबोधा
तेनरं पर्वतेयद्वह्निज्ञापकं तत्रैवाकांक्षाजायते तन्निवृत्तिश्च साध्ये धूमादिज्ञानजन्यपर्वतविशेष्यकज्ञानविषयत्वप्रतिपादनेन धूमाद्वह्निमत्त्वज्ञानसामित्यादिवाक्यस्यप
वतेवह्निमत्त्वकुतइत्याकांक्षानिवर्तकत्वाभावात् पंचम्याः तत्ताहृशपर्वतविशेष्यकज्ञानविषयत्वमान्नतद्विशेषणतापन्नसाध्यबोधपबोधकवाक्यान्तज्ञानसादिविशेषण
तयोपास्थितेनतदप्रतीतेरेकधर्मिविशेषणतापन्नत्वविशेष्यकतेनविशेषणाधीनज्ञानविषयत्वबोधकतायाः पंचम्याऽभुसत्त्वादिति धूमाद्वह्निमान्पर्वत इत्यादिविशि-
ष्टवैशिष्ट्यबोधस्यावयवकत्वात् कथं विदिति निगमनेऽयं पदानुपसंगपदे वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतादिरूपोपनयार्थनिगमनार्थधूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमत्त्वायन्वयसंभवादितिभावः अत्र
वंगपदेनतादृशावयवत्वादिमत्त्वसंपनिगमनार्थमात्रबोधेनैवाकांक्षानिवृत्तेरुपनयार्थविशिष्टपर्वते निगमनार्थीभूतविशिष्टप्रवृत्तबोधस्याउपयुक्तस्यन न्ताऽर्थविषयतेतिकेचि-
दिन्युक्तेर्भेदत्ववयेयं अन्ततुवंगपदे पुपनयार्थैकदेशेयं पदार्थपक्षमात्रेभिगमनार्थान्वयमात्रेणैव हेतुतकृपनयात तत्समुदायार्थविशिष्टपर्वतेनिगमनार्थविषयकबोधेपितास-
र्थमप्रामाणिकमिति नन्वेवं प्रतिज्ञादीनां पंचानां कथमेकताव्यवहारइत्यत आह एकेति विशिष्टेति विशिष्टैकार्थप्रतीतीच्छाप्रयोज्यत्वमात्रेणेत्यर्थः मात्रपदेन ताद्रूप्यप्रतीति

प्रागवत्प्रसङ्गात्मकत्वं =

मानमूः॥ जनकत्वघटके इ ः तादृशप्रतिपत्तिनिमित्तनरूपचरमवाक्यार्थबुद्धिहेतोर्योपरामर्शस्तत्त्वनाचनातजनकत्वं नो पुत्तरो जनकवाक्यप्रयोजिकामाकांक्षा न्यायतः प्र
तिज्ञादेरिहस्वस्य न्यायादिवलमानुमानिकवह्न्यादिधीपरत्वच निर्वहनेवतत्प्रयोजकत्वेव नन्वतावद्भिरवयवैः संसृष्टैकमहावाक्यार्थबुद्धेर्जननेपि प्रपरामर्शप्र
योजकोभत्नस्वीयस्वीयतत्तद्विशिष्टार्थधीजननकतायाः सर्वावयवेषु एवसत्वेन निरुक्तलक्षणसमन्वयेनानुपपत्तेरस्मन्नग्राह्य परामर्शप्रयोजकत्वं चेति परा
मर्शप्रयोजनकत्वानजनकत्वं चेत्यर्थः तद्विषयेति परामर्शविषयेत्यर्थः तत्पदार्थोपस्थापकतयेति अभेदेन तोया तथाचतदुपस्थापकतारूपमित्यर्थः
विवक्षितमिति भावः तथाचयथा हृशायाहृशावाक्यैः परामर्शविषयकसकलपदार्थोपस्थापितेतावत्त्वमन्दायत्वाविवक्षितमिति प्रथवसितार्थः उदाहरणो
पनययोरवेति उपनयस्यव्यास्यवोपकतामिप्रायेणोदाहरणं नर्भावः तत्पायत्वपर्यवस्यति ताभ्यामेव परामर्शविषययावत्पदार्थोपस्थापनादिति भावः
अथयथाकथंचित्परामर्शानुकूलत्वं यथाहृशाया हृशावाक्यानां तादृशवाक्यसमुदायत्वविवक्षितमतो नोदाहरणोपनयमात्रातिव्याप्तिरित्याशंक्य ते अथेति
तदापि कल्पमात्रेणेति सर्वावयवमेदेनत्यो या परामर्शप्रयोजकत्वमित्यनुपपन्ने इत्यादिः इत्यादिति पृष्टाय प्रतयात्त्वसादिति शेषः कोवह्निमानित्यादिवा
क्यानामपिजिज्ञासाज्ञानद्वारा तमप्यवयवप्रयोजकत्वेन यथाकथंचित्परामर्शानुकूलत्वसंभवादिति भावः इत्यादीत्यादिपदात्खुबान्तमश्युक्तप्रति
ताद्वावतिव्याप्त्यादि परिग्रहः मल्लोकावयवलक्षणे यथाहृत्वानस्पात्विमिति चरमकारणलिंगपरामर्शजनकयायाहृज्ञानजनकत्वाभिधानेपचवाक्यात्मे प्रयोजक=
कमहावाक्यार्थधीजनकत्वाभिमानेन प्रतिज्ञादिप्रतिपाद्यत्वं नद्विशिष्टार्थगोचरयथाहृधीविधायाकप्रपरिचयायैवतेर्षा निवेशस्तद्विविच्यतन्नदर्थविष
यकयाहृवुद्धिजननतुवाहृशायाहृधीजनकत्वेन तथासत्यकैकावयवजन्ययाहृबुद्धेरपि परामर्शप्रयोजकतया तज्जनकावाक्यवाक्यार्थज्ञानजनके
वावयवेऽतिप्रसंगास्फुटवीरत्वात् नचसाध्यविशिष्टपक्षादिविषयकयाहृबुद्धिजननतोयकप्रपंचकनिवेशानत्नगमः जनकात्वस्य तन्नाघायजनका

स्वतन्त्रत्वादिरूपानुगतधर्मावच्छिन्नपरत्वात् न चैवं सति न्यायान्तर्गतपर्वतो वह्निमानिति वाक्येऽतिव्याप्तिः वाक्यपदस्य न्यायान्तर्गतत्वार्थकत्वमभिप्रेत्य पर्य
वसितलक्षणार्थमाह न्यायेति अथ किमिदं न्यायान्तर्गतत्वं न तावत् न्यायविषयकप्रतीत्यविषयन्यायकत्वं प्रतिज्ञाद्यविषयत्वापत्तेः प्रतीत्यापि हेत्वादिरूपन्या
यैकदेशस्याविषयीकरणे तद्घटितसमुदायात्मकन्याये प्रतिज्ञाद्यविषयकप्रतीत्यविषयत्वस्य दुर्वचत्वात् एकदेशाहृतेर्व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानु।
योगिताकाभावानङ्गीकारात् नापि न्यायाविषयिताव्यापकविषयितानिरूपकत्वं समूहालम्बनेनैकानुपूर्वीवाक्यद्वयावगाहनमपि भेदात् कस्याश्चिदपि प्रतिज्ञा
दिव्यक्तेर्विषयितायाः प्रकारितया नापि न्यायमवगाहमाने सर्वव्यक्तिज्ञाने प्रत्येकत्वस्याभावात् नैवम् स्वाविषयकप्रतीत्यविषयकन्यायकत्वमेव तत्त्वं न्यायत्व
सामानाधिकरण्यमात्रेण नातः प्रतीत्यविषयकत्वं विवक्षणीयम् एकप्रतिज्ञादिव्यक्त्यविषयकप्रतीत्याविषयत्वं न्यायघटितन्यायस्यतन्न्यायैकदेश
त्वादेश्चाऽवगाहमानेपि न्यायत्वावच्छिन्नकारणेन तत्तत्प्रतिज्ञादिव्यक्तीनां प्रतिज्ञादिव्यक्त्यविषयकप्रतीत्यविषयत्वसम्भवेन तत्तत्सामान्यतथात्वमित्युपदेयम् अ
थवा न्यायत्वाश्रयत्वमेव तत्त्वाश्रयस्याविवक्षाप्यकदेशस्यापि तथात्वोपपत्तेः वस्तुतो न्यायत्वघटकसमुदायत्वाश्रयस्यैवेति प्रयोजकत्वेनाति
वैयाप्त्याऽवच्छिन्नानुपूर्वीकत्वमात्रं विवक्षितम् न तु न्यायान्तर्गतत्वमेकदेशसाधारण्यमावेतानुपूर्वीकत्वं च प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिघटितवाक्यपञ्चकानुपू
र्वीविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वविशिष्टधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणसमुदायपर्याप्ततया एकदेशस्यापि तदाश्र
यत्वात् प्रतिज्ञादेस्तद्वत्त्वमतो न उपनयाविशेषोत्तरत्वविशिष्टनिगमनत्वशरीरे वैशिष्ट्यघटकतया निगमनस्याप्रवेशात् तत्तादृशत्वमव्याहतम्।
मेवोक्तधर्मस्य विशिष्टस्यावच्छेदकतास्यत्वेऽपकमवच्छेदकमपरं तद्विशेषणतानिष्ठावच्छेदकत्वस्यावच्छेदकत्वेन समुदाये ऽवच्छेदकत्वपर्याप्तिरत्र
पर्याप्तेश्च नातः प्रागनुपूर्वीविशेषप्रकारकानिश्चयत्वसमनियतकारणतावच्छेदकविषयिताकत्वं विवक्षणीयम् नातः पौनरुक्त्यादुदयात् एवं विशिष्टवैशि

स्याद्वगाहिवुद्धित्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतानतदवच्छेदकत्वं वह्नेत्वाद्विनिष्ठानंतर्यप्रकारतापन्नप्रतिज्ञादिविषयितानां तु का हृत्तं विनिगमनाविर
हादितव्यविषयतानिरूपिततेननिश्चयत्वविशिष्टतेन कारणीभूतज्ञानविषयस्य केवलनिरूपितविषयितानां कारणतावच्छेदकत्वात्प्रतिज्ञोत्तरवाक्यादि
विषयिण्यैवापि स्याद्वुद्धित्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितप्रतिज्ञानंतरहेत्वित्यादिज्ञानसाधारणकारणतांतानुपपत्तेन सूक्ष्मवच्छिन्ने मित्रवाक्यत्वाद्यवच्छिन्नेवेशि मिश्रितेत्यर्थः=२
स्याद्वगाहिवुद्धित्वावच्छिन्ननिरूपितानां ताद्दशवाक्यत्वादिप्रकारकज्ञानकारणतावादापोदासीनातिप्रसंगवारणाय कारणतायां ताद्दशाय समाप्तव्यापक
तयोर्निवेशनं न च ताद्दशानुपूर्वीविशेषावच्छिन्नेवाधिस्यावगाहिवुद्धित्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतायामपि ताद्दशानुपूर्वीविशेषप्रकारक
निश्चयत्वसमनैयत्यसंभवः प्रतिज्ञात्वादिना पदार्थानवगाहिताद्दशानुपूर्वीप्रकारकज्ञानसमानाकारकज्ञानसाधारण्यात् ताद्दशज्ञानस्य वास्तवप्र
तिज्ञादिविषयकत्वमतदवगाहिताद्दशानुपूर्वीप्रकारकत्वाभावादिति वाच्यं प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहेतुत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतेति क्रमेणानिगमन
त्वावच्छिन्नविषयतापर्यंतनिवेशपतत्कालीननिश्चयत्वसमनैयत्यस्यैवविवक्षितत्वात् ताद्दशनिश्चयत्वस्योक्तभ्रमसाधारण्येनुतिविरहात् तत्रैवमुदासीन
प्रतिज्ञाद्यानंतर्यहेत्वाद्यंशेऽर्थाकारणतोयात्र्यमस्तत्रिधताद्दशप्रतिज्ञादिविषयितायामपि निरूपककारणतावच्छेदकतयातिप्रसंगोऽनुपूर्वीर इति वाच्यं भ्रमाहति
विषयितायामपि निवेशनीयत्वादिति कृतं विस्तरेण अवयवैकदेशस्यावारणाय प्रतिज्ञाद्यन्यतमत्वमिति यत्पर्वतो वह्निमान्धूमादालोकवान्पर्वतो वह्निमान्धूमादित्या
दिन्यायांतर्गतप्रतिज्ञैकदेशो धूमादित्यादिभागोऽतिव्याप्तिः तस्यापि हेतुप्रतिपाद्यो याद्दशविशिष्टार्थकान्यत्रबोधकत्वेन हेतुलक्षणाक्रान्ततया प्रतिज्ञाद्य
न्यतमत्वात् न चामीदृहेतुकपंचम्याः प्रकृतसाध्यान्वितस्वार्थबोधकत्वाभावात् तद्वदृश्यमाणहेतुलक्षणाक्रांततत्वं तस्येति वाच्यं एवमपि धूमाद्वह्निमतः
तथमीपर्वतो वह्निमानित्यादिप्रतिज्ञाघटकताद्दशभागोऽतिप्रसंगस्यानुपूर्वीकत्वादिति चेन्न प्रकृतपदतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणतापन्नप्रकृतसाध्य

गदा॰
अवयव॰
९

तावच्छेदकावच्छिन्नान्वितस्वार्थबोधजनकत्वे तातिप्रसक्तं नैकतत्तावच्छेदकावच्छिन्नहेतौ विशिष्य हेतुत्वविषयितावद्विभक्तविषयिताशून्यबोधजनकवाक्यत्वं
पक्षे तत्त्वस्यैव निवेशनीयतया अनतिप्रसङ्गात् निगमनघटकस्य तस्मादिति भागस्य वारणाय विशेषणदले तज्जन्यबोधे तादृशविशिष्टविषयितावद्भिन्नत्वं तथा
स्यादिति विषयितानिवेशनेन तद्वारणात् न च प्रतिज्ञाद्यन्यतमत्वे प्रतिज्ञादिभिन्नभिन्नत्वरूपे प्रतिज्ञाद्येकदेशसाधारण्ये भेदस्याव्याप्यवृत्तितया सत्तु दोषइति
तायां अपि दुर्वारत्वात् अत्र प्रतिज्ञादिभिन्नभेदानुयोगितावच्छेदकरूपवत्त्वेन तु तादृशं च रूपं प्रतिज्ञात्वादिकमेव न तु तदेकदेशसाधारणं पदत्वादि
के तदवच्छिन्नव्याप्यवृत्तिप्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदवत्त्वादिति चेन्न प्रतिज्ञाद्येकदेशे प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदस्य तादृशाभेदावच्छिन्नभेदस्य प्रतिज्ञा
त्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगित्वाभावात् प्रतिज्ञात्वादिपर्याप्त्यधिकरणसमुदायस्यैकदेशानतिरिक्तत्वात् न हि व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकएकदेशाभे
दः प्रामाणिकः घटपटौ घटो न इति प्रतीतेरसिद्धेः प्रतिज्ञादिभेदपञ्चकावयोगितावच्छेदकपर्याप्तरूपं तदवच्छिन्नानुयोगिताकभेदप्रतियोगिताव
च्छेदकधर्मत्वविवक्षणे च प्रतिज्ञात्वादिसमुदाये तिव्याप्तेः तादृशसमुदायत्वावच्छिन्ने प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्ने प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदासत्त्वात् तादृशसमुदा
यत्वस्य निरुक्तरूपानन्तर्गतत्वेन तादृशसकलधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नानुयोगिताकभेदप्रतियो
गितावच्छेदकं यद्यत्तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदानुयोगितावच्छेदकत्वेनापि तादृशधर्मविशेषणे चातिगौरवमतो लघुलक्षणान्तरमाह प्रति.
ज्ञाद्यघटकत्व इति अत्रापि न्यायान्तर्गतत्वे सति तत्त्वं बोध्यं ते न्यायबहिर्भूतवाक्यमुदासः प्रतिज्ञाद्येकदेशावारणाय प्रतिज्ञाद्यघटकत्वे तु विशेषणं
तद्घटकप्रतिज्ञादिघटकतानवच्छेदकधर्मवत्त्वमतो न प्रतिज्ञादिघटकतदेकदेशभेदस्य प्रतिज्ञात्वादिरूपव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नः न च पराम्पिन
वात्तिः प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकत्वस्य प्रतिज्ञात्वादिसत्त्वमनतिरिक्तवृत्तित्वं च प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदानुयोगितावच्छेदकत्वसति प्र निज्ञात्वादिसमानाधि

करणत्वेन ग्राह्यत्वं तदेकदेशावृत्तिपदवत्त्वादेस्तदवच्छिन्नप्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदस्य मानात् न तु प्रतिज्ञात्वादेर्हेतुत्वादेः प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदानुयोगिताव
च्छेदकत्वान्नत्वं तत्र तत्पादिविशेष्यदले न च मिलितभेदपंचकानुयोगितावच्छेदकभिन्नत्वनिवेशे तेन त्वादेर्हेतुत्वाद्यवच्छिन्नभेदानुयोगितावच्छेदकत्वविरहा
त्तादृशानुयोगितावच्छेदकभिन्नत्वम् अप्रकृतमेवेति विशेष्यदलमनर्थकमेवेति वाच्यं भूमाद्यालोकवान्सर्वतो वह्निमान्नित्यादिप्रतिज्ञाघटकसमादिसा
दिभागसाधारण्यहेतुनत्स्थाने वत्त्वप्रोतत्त्वाऽतिप्रसंगभयेन मिलितभेदपंचकानुयोगितावच्छेदकत्वसेकत्रनिवेशासंभवात् वस्तुतस्तु तत्साधनच्छपूर्वोपदर्शितहेतुत्वनिवेशनेन
वनाद्यभागवारणसंभवान्मिलितभेदपंचकानुयोगितानवच्छेदकत्वस्यैव निवेशनीयतया नोपादेयमेव विशेष्यदलं मिलितभेदपंचकानुयोगितावच्छेदकत्वस्य
प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकत्वान्नानर्थक्येवविशेष्यदले ऽभयघटकत्वनिवेशे नैवोपपन्नात्तदघटकभागद्वयाघटितत्वपर्यन्तनिवेशावश्यकत्वात् प्रतिज्ञादिघटक
भागघटितवृत्तिसमुदायत्वस्य प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभेदानुयोगितावच्छेदकत्वेन प्रतिज्ञाद्यघटकतानवच्छेदकत्वदलेनैव वारणसंभवात् मिलितभेदपंचका
नुयोगितावच्छेदकत्वस्य प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकभिन्नप्रतिज्ञात्वपर्याप्त्यधिकरणकृतैकदेशेऽतिव्याप्तेस्तत्पर्याप्त्यधिकरणप्रतिज्ञैकदेशादिवृत्तिसमुदायत्वस्य प्र
तिज्ञात्वहेतुत्वाद्यवच्छिन्नभेदानुयोगितानवच्छेदकतया तत्समुदायत्वमादाय तत्प्रसंगवारणाय भागद्वयपर्यन्तनिवेशसार्थक्यात् न चैकप्रतिज्ञात्वव्या
केऽपर प्रतिज्ञात्वव्याप्यवच्छिन्नभेदानुयोगितावच्छेदकतया प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकत्वं दुर्वारमेवेति वाच्यं स्वसमानाधिकरणप्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नभे
दानुयोगितावच्छेदकत्वस्यैव विवक्षणीयत्वात् घटकतानवच्छेदकपदेऽस्य व्यासज्यवृत्तित्वेन विवक्षणीयः तेन प्रतिज्ञादिघटकवर्णान्यतमत्वादिकमा
दाय न तदेकदेशेऽतिव्याप्तिः केचित्तु प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकत्वं स्वाश्रयाविषयकप्रतीत्यविषयप्रतिज्ञादिकत्वे सति प्रतिज्ञाद्यविषयकप्रतीति

विषयतावच्छेदकत्वसंबंधेनमनिवेश्यप्रतिज्ञादिविषयकत्वाभावकूटवत्प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वनिवेशीयधूमाद्वह्निमतःसमर्थोपर्वतोवह्निमान्धूमादित्यादिन्या
यांतर्गतप्रतिज्ञैकदेशोधूमादित्यादिभागोऽतिव्याप्तिस्तत्रप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टहेतुत्वप्रतिपादकत्वरूपहेतुत्वसत्वेनतत्प्रतीतेर्हेतुत्वविषय
कत्ववच्छिन्नभावकूटवत्त्वाभावादतःप्रतिज्ञाद्यविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटवत्विषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेद
कूटवद्धर्मत्वमेवप्रतिज्ञाद्यघटकत्वमित्यनेनविवक्षणीयंतथाचासम्भववारणायमन्यूनमवच्छेदकविशेषणंप्रतिज्ञाद्येकदेशाविषयकप्रतीतिविषयत्व
स्यप्रतिज्ञात्वाद्याश्रयतदेकदेशांतरेसत्वेनतदाश्रयसमुदायस्यताहशप्रतीत्यविषयत्वासंभवेपिप्रतिज्ञात्वाद्याश्रयतत्तदेकदेशस्यतत्तदेकदेशाविषयक
प्रतीत्यविषयत्वमवतत्तदेशहृत्तिधर्मसत्वेनतन्निर्वाहः प्रतिज्ञापदस्यप्रतिज्ञात्वाद्याश्रयपरत्वात्‌सत्यंतस्यस्वपदेनप्रतिज्ञात्वादेरप्युपादानेसंभवत
यासंभवइतिविशेष्यदले तत्रप्रतिज्ञाद्येकदेशमात्रहृत्तिपर्वतपदवाच्यादेवतदाश्रयसमुदायाविषयकतयैकैकप्रतिज्ञादिव्यक्तिपर्यायप्रतिज्ञात्वादिकंता
दृशप्रतीतिविषयतावच्छेदकमेवतदनतिप्रसक्तम्यादितिवाच्यं स्वाश्रयाविषयकप्रतीत्यविषयतायाहशप्रतिज्ञात्वाद्याश्रयेताहशप्रतिज्ञात्वाद्याश्रयवर्ण
समुदायाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वविवक्षयाप्रतिज्ञादिविषयकसकलप्रत्ययानामेवताहशासमुदायविषयकत्वेनादोषात्‌ अवच्छेदकत्वंच
न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वमेवनतुस्वरूपसंबन्धरूपविशेषः तेनप्रतिज्ञात्वादिनातदेकदेशमात्रविषयकज्ञानविषयतायाप्रतिज्ञात्वादेस्तथाविधावच्छेदकत्वसत्वे
पिनक्षतिः तथाविषयत्वंकिंचिदेकज्ञाननिरूपितविषयतात्वावच्छिन्नंतिविलक्षणज्ञातित्वमिदंतिवेपनीय तेनप्रतिज्ञादिघटकेषुसकलवर्णेष्ववप्रतिज्ञाद्यविषयकप्रती
तिविषयत्वेनताहशाविषयतासामान्यप्रत्याप्रतिज्ञावाद्यव्यापकताहशाविषयतात्वावच्छिन्नकत्वस्यप्रतिज्ञात्वादिसाधारण्येप्यनुपपत्तिरितिवदंति त

नहमतम् एतद्ये ज्ञ योक प्रतिज्ञाद्यन्यतमत्वस्यैव लघुत्वात् तत्र निर्भरस्याभीजनतापातात् एतेन प्रतिज्ञादिघटकतावच्छेदकत्वं स्वसमानाधिकरणस्वा
नधिकरणवृत्तिप्रतिज्ञात्वादिकत्वमपि हेयं स्वत्वानुगमेन तादृशस्य दुर्ग्रहत्वाद्धि विषयतावतामनन्तभेदानां निवेशनीयतया गौरवात् प्रतिज्ञात्वादि
समुदायवारणाय योभयेत्यादि उभयघटकभागद्वयावृत्तिधर्मवत्त्वार्थकं तथा च प्रतिज्ञादिघटकतानवच्छेदकत्वे सति उभयघटकभागद्वयावृत्तिर्यो
धर्मस्तद्वत्वं दलद्वयार्थः प्रतिज्ञाद्येकैकावयवघटकभागद्वयस्यापि यत्किंचिदुभयघटकत्वाद् असंभववारणाय तः प्रतिज्ञादित्वाद्युभयघटकत्वं यस्य विशेषणो
भयपदार्थतामात्र उभयं चेति द्वितीयविशेष्यवक्तृत्वाभिप्रायेण न्वयद्वितीयन्या प्रतिज्ञाहेत्वादीरपि प्रतिज्ञाहेतूभयत्वादिना न घटकत्वाभोवि शेषण
तानादृशोभयघटकभागाप्रसिद्धेः किंतु प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिना तथा च प्रतिज्ञादिघटकोभयभागेय प्रवेशेन घटकत्वं तद्द्वयावृत्तित्वमिति क्रमेण वृत्ति
तत्वचतुष्टयं धर्मविशेषणं पर्यवसितं न चैवं धूमाद्वह्निमत्त्वस्य धर्मोऽपर्वतो वह्निमान् धूमादित्यस्यैव प्रतिज्ञापामव्याप्तिः तस्याहेतुलक्षणाक्रान्तभागवृत्तित्वात्
तद्व्यावृत्तस्य पूर्वोपदर्शितहेतुत्वस्य निवेशनेऽपि निगमनेऽतिप्रसङ्गात् षगपदेन तत्रोपनयेत्याव्याप्तिः वह्निव्याप्यधूमवान् अयमित्युपनयघटके चाव्याप्तिः वह्निव्याप्यधूमवानयमित्युपनयघटकेनाय
पदेनोपनयस्य च तद्घटकेन तेन तद्वृत्तित्वादिति वाच्यम् अत्र षगपदेनोपनयघटकभागनिगमनघटकभागद्वयावृत्तित्वात् पर्वतादेरुपनयाघटकत्वेनातिरामत्तयटक
स्य निगमनाघटकत्वेन चोपनयघटकस्य भागस्य विशेष्यवाचकपदातिरिक्तत्वेन वभागद्वयस्य विशेषणीयत्वात् अथ तन्मादिस्यादिभागस्य च समतेनैव वारणा
त् स्वानाश्रयांतरितभागद्वयवृत्त्यन्यत्वेन धर्मो विशेषणीयः तेनैकत्वाद्यंशपरित्यागेन प्रतिज्ञोदाहरणादिसमुदायेऽव्याप्यंतर्गतेनातिप्रसङ्गः वस्तुतस्तु प्रतिज्ञाहेतु
द्व्यन्योदोहेत्वादिपदं प्रतिज्ञाद्यतिरिक्तपरं तथा चोदाहरणादेः प्रतिज्ञाद्यतिरिक्तत्वान्न दोषः प्रतिज्ञाद्यतिरिक्तघटकत्वं च प्रतिज्ञाद्येकदेशव्यावृत्तं प्रतिज्ञात्वाद्यनाश्रयत्व
मेव पर्यवसितं वोध्यमित्यादिकं मूलस्य व्याहृतानजनकव्याहृतान्यतमत्वेनानुगतरूपेणावयवप्रतिपादनं तु शिष्यार्थविषयकशाब्दबोधपरमतोनानुगमः

श्रीप्रतिज्ञाहेतोः सोऽन्तोऽयं ग्रन्थः = २

तादृशबोधजनकतां वा वाक्यानां मध्ये तमत्वेनानुगमेऽप्यासज्यवृत्तिपर्याप्तावच्छिन्नानुयोगिताकान्योन्याभावानभ्युपगमे पूर्वापरदर्शितानुपपत्तिप्रसंगात् तादृशबोधानामन्यतमत्वे
नोपादानेऽपि गुरुत्वादित्यभिप्रायेण मूले कावयवलक्षणमन्यथा व्याचक्षाणानां केषांचिन्मतमाह प्रतिज्ञादिप्रतिपाद्येति विशिष्येति वेषमानां विशिष्टार्थविशेषाणां साध्य
विशिष्टपक्षादीनां परिचायकमात्रमेतत् ननु प्रतिज्ञादिप्रतिपाद्यत्वेन तेषां निवेशः विशिष्टार्थविशेषमन्तर्भाव्य प्रतिज्ञाहेत्वादीनां दुर्निर्वचतया तेषां विशिष्टानि वेशासं
भवप्रकृतेन तन्निदृष्टिविशिष्टार्थबोधजनकवाक्यप्रतिपाद्यत्वेन तन्निविशिष्टार्थनिवेशस्याविरोधेऽप्येतेन नासिकास्पर्शनन्यायेनादेन स्वचनाय्यैवतन्निदिष्टकं न चानन्तानां वयवजन्य
समूहालंबनबोधं प्रतिज्ञात्वादिजन्यविशिष्टार्थबोधं वा दाय तज्जनकसमुदायेतियाभिस्तं तद्विशिष्टार्थबोधनिष्ठतन्नदेकदेशावृत्तित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताश्रये
कदेशोऽवयवेऽवयवे चातिव्याप्तिरिति वाच्यं तत्तद्विशिष्टार्थविषयकशाब्दत्ववृत्तित्वावच्छिन्नजन्यतामन्त्वेनापादयतन्निरूपितजनकतावच्छेदकधर्मपर्याप्त्यधिकरणतायां निवे
शनीयत्वात् तादृशधर्मः पर्वतो वह्निमानित्यादिवाक्यत्वमेव वाक्यत्वस्य व्यासज्यवृत्तित्वात् तैकदेशेऽतिव्याप्तिः तादृशशाब्दवृत्तित्वावच्छिन्नत्वे च तादृशशाब्दवृत्तित्वपर्याप्तावच्छे
दकताकत्वं अतः प्रतिज्ञात्वेऽव समुदायादेस्साध्यविशिष्टपक्षावगाहिशाब्दत्ववृत्तितयमीवच्छिन्नजनकत्वेऽपि नातिप्रसंगः वाक्यज्ञानस्य जनकतामतेन तादृशजनकतायां विष
यितासंबंधेनाहृशायमवच्छिन्नविषकतवीऽवच्छेदकं तादृशधर्मपर्याप्त्याश्रयत्वविवक्षणीयमिति नासंभवः तादृशोपिधर्मः पर्वतो वह्निमानित्यादिवाक्यत्वमेव अथवा कादादि
मत्वदृसमूहत्वरूपवाक्यत्वमेव व्यासज्यवृत्तितदवच्छिन्नविषयकज्ञानत्वेन च न शाब्दज्ञानजनकत्वं सम्प्रहत्वज्ञानस्यानुपयुक्तत्वात् किंत्वानुपूर्वीविशेषात्मकाकांक्षावच्छिन्नवि
षयकज्ञानत्वेनेव तथात्वं आनुपूर्वी विशेषश्चैकैकवर्णनिष्ठापरवर्णानन्तर्यरूपो न व्यासज्यवृत्तिरित्येकदेशातिप्रसंगोऽदुर्वारः न च तादृशजनकतावच्छेदकीभूतविषयितानि
रूपकवर्णसमुदायत्वमेव विवक्षणीयमतो नातिप्रसंग इति वाच्यं तन्नव्यतिज्ञादिव्यक्तिभिन्नप्रतिज्ञादिघटकवर्णानामपि तादृशसमुदायघटकतया क्वचिदवयवव्यक्तौ तादृशसमु
दायत्वापर्याप्तेः प्रत्येकावयवव्यवहारानुपपत्तेः मैवम् तादृशबोधजनकतावच्छेदकीभूतयां विज्ञानीयविषयितानिरूपकवर्णसमुदायत्वस्य विवक्षणीयत्वात् तादृशबोधेच्छा

नेन यथाविधजनकताद्वयस्य स्वत्वेन विवक्षणीयं तेन प्रतिज्ञाहेतुसमुदायेनातिप्रसंगः न चैवं हेत्वर्थप्रतिपादकभागघटितप्रतिज्ञाविशेषेऽव्याप्तिः न हि विषयकज्ञाने हे-
त्वर्थबोधकतानियमादिति वाच्यं व्याप्यव्यापकभावानापन्नजनकताद्वयस्य स्वतायाविवक्षणीयत्वात् वस्तुतस्तु स्वानवच्छेदकविषयिताविशिष्टतादृशजनकतानाश्रयत्वे
ज्ञाने विशेषणं स्वजनकताप्रतिज्ञादिहेत्वभ्याद्यविषयकज्ञाने च प्रतिज्ञार्थबोधजनकतानवच्छेदकीभूतहेत्वादिविषयिताविशिष्टतादृशजनकताश्रयपर्वतो धूमादालोक
वान्पर्वतो वह्निमान्धूमादित्यादिप्रतिज्ञामात्रविषयज्ञाने च न तादृशविशिष्टजनकताश्रयस्तत्र हेत्वर्थबोधजनकतावच्छेदकविषयितायामपि विशिष्टप्रतिज्ञार्थबोधज
नकतायामवच्छेदकत्वात् येन न व्याप्यव्यापकभावानापन्नतथाविधजनकताद्वयस्य स्वत्वमपेक्षणीयं धूमादालोकवान्पर्वतो वह्निमान्धूमादित्यादिसमुदायेऽतिव्याप्तिः तादृशसमु
दायविषयकज्ञाननिष्ठप्रतिज्ञार्थबोधजनकत्वे हेत्वर्थबोधजनकत्वयोर्व्याप्यव्यापकभावाद्व्याप्यव्यापकभावानापन्नतथाविधजनकताद्वयस्य स्वत्वादिति निरस्तं तादृश
वाक्यविषयकज्ञानीयप्रतिज्ञाघटकहेतुसमानाकारकवाक्यविषयितायाविशिष्टार्थबोधजनकतावच्छेदकत्वेऽपि प्रतिज्ञावाक्यविषयितानन्तःपातित्वात् हेतुविषयितायां
स्तादृशजनकतानवच्छेदकत्वात् यदि चोदासीनपदार्थविषयितानियतविषयिताकावयवव्यक्तिः प्रामाणिकी तदा स्वानवच्छेदकविषयितानथाविधजनकतावच्छेदक
त्वेन विशेषणीया तादृशावयवव्यक्तिविषयज्ञानेऽवयवान्तरविषयितानेऽप्यसत्त्वप्रामाणिकत्वेऽव्याप्तिरेवेति बोध्यम् समानाकारकप्रतिज्ञाद्वयाद्यात्मकसमुदायस्यावयवत्व
वैयर्थ्यापत्त्याश्रयत्वनिष्ठमेतत्सामान्यात्वेन धारणप्रकारोऽपि चिंतनीयः मायान्तर्गतत्वस्यापि निवेशनीयतया नोदासीनवाक्यसाधारण्यमिति बोध्यं मूत्रं च यत्किंचित् निवेशा
द्वत्तुगमोऽर्वाचः एवं प्रतिज्ञादिघटकहेत्वर्थप्रतिपादकभागेऽतिव्याप्तिः एवमुदाहरणस्य वाक्यद्वयात्मकस्य संग्रहाय तत्प्रतिपाद्यसाध्यविशिष्टधर्मिविषयकशाब्दत्वाव
च्छिन्नजन्यताचाऽन्यतमजन्यतायामनिवेशनीया तथा च तद्घटकप्रत्येकवाक्येऽतिव्याप्तिः तादृशार्थद्वयविषयकबुद्धित्वेन समुदायस्यापि जन्यतावच्छेदकमिति तदवच्छिन्न
जन्यतानिवेशासंभवात् न च जनकतापर्याप्तत्वेन निवेशनीया तत्र चोदाहरणप्रतिपाद्यतत्तद्विशिष्टार्थबुद्धित्वावच्छिन्ननिरूपितजनकताद्वयपर्याप्तत्वेन निवेश
नीयम् अतएवैकजनकताश्रयप्रत्येकभागविषयकज्ञानमादायन प्रत्येकभागेऽतिव्याप्तिरिति वाच्यम् उभयभिन्नत्वस्य प्रत्येकमुभयोः सत्त्वादुभयभिन्नभिन्नत्वस्याभ

प्रत्यासंभवादन्यतमत्वेनोभयोपादानासंभवात् आसत्त्यन्तर्गतियमविच्छिन्नानुयोगितावच्छेदकमेदापगमेन नान्यतमत्वाश्रयप्रत्येकजनकतामादायातिप्रसंगस्य दुर्वारत्वात् एवंक
ल्पे प्रतिज्ञाघटकत्वविशेषणे नैव नातिप्रसंगावकाशः यो यो धूमवानिति प्रत्येकवाक्यस्य वाक्यद्वयात्मकोदाहरणघटकत्वात् न च वाक्यद्वयपर्याप्तसमुदाहरणं दुर्वचम् तद्घट
कयत्पदोपस्थाप्यधर्मिणि हेतुमत्त्वबोधकं यद्वाक्यं यच्च तदनन्तरप्रयुक्तं तद्घटकतत्पदोपस्थाप्यतावच्छेदकधर्मिणि साध्यवत्ताबोधकं वाक्यं तदुभयत्वस्यैव तथात्वात् अथात्रापि प्रति
ज्ञाघटकत्वनिवेशनीयमिति चेत् तर्हि गुरुशरीरस्य तादृशविषयतानिरूपकवर्णसमुदायत्वस्य निवेशापेक्षया निरुक्तोभयघटकभागद्वयाघटितत्वनिवेशनमेवोचितमि
त्याहुः विवीजमवधेयम् ननु न्यायजन्यज्ञानस्योपनयार्थसाध्याप्यवत्त्वावगाहित्वात् परामर्शरूपत्वात् परामर्शजनकवाक्यत्वमेव न्यायत्वमुक्तो नोच्यते एवं तादृशवाक्यघट
कवाक्यत्वमेवावयवत्वमस्तु किं गुरुतरन्यायतदवयवलक्षणानुसरणेनेति प्रतिज्ञादिपंचकस्य विशिष्टैकार्थप्रतिपादकत्वाभिमानिनामाशंकामूलतां निराकरोति अत
एवेति तादृशलक्षणमुपेक्ष्य योक्तलक्षणानुसरणादेवेत्यर्थः परामर्शस्य परामर्शमात्रस्य परामर्शजनकस्य परामर्शजनकमात्रस्य मात्रपदाद्द्वौ पदर्शितन्यायतदवय
वलक्षणघटकशाब्दबोधविशेषोक्रमेणाव्यवच्छेदः समुदायवाक्यस्यैव प्रत्येकवाक्यस्याप्यपत्वाभिष्टमेव परामर्शप्रयोजकवाक्यपदन्यायव्यवहारात् न तस्य समुदायत्वस्य प्र
त्येकमात्रेपि सत्त्वात् परामर्शप्रयोजकवाक्यत्वमेव न्यायत्वमिति केचित् तन्न तन्मुपन्यस्यति यत्त्विति संक्षेपतः लाघवात् सोभिन्यायएवेत्यनेनान्वयः परामर्शप्रयोजकेति व
ह्निव्याप्यधूमवानयमिति वाक्यस्यापि न्यायादिः विशेषेति वाक्यपंचकसमुदायादिन्यायादिपदार्थवाक्यप्रयोगोनार्थान्तरादिनिर्वचननिग्रहप्रयोजकः तदुक्तन्यायव्यवहारविष
य इति नियमाभिप्रायेण दूषयति तन्नेति कथायां विचारसमये आकांक्षाक्रमेणैवाभिधानं निग्रहाप्रयोजकमिति शेषः इति अतस्तदभिधाने निग्रहस्याग्रिमेणान्वयः विशिष्ट
वैशिष्ट्ये पक्षस्य व्याप्तिविशिष्टहेतुमत्त्वे आकांक्षा जिज्ञासा नास्तीति विप्रतिपत्तिः साध्यतदभावसंशयवतस्तदेकतरकोटिजिज्ञासा प्रथमसमुदेति ननु प्रतिज्ञावाक्यान्निश्च
ये तद्धेतोतन्निन्नतोऽनेनानुमानोपयोगिकथाशो तदनन्तरमेवपक्षस्य तादृशेहेतुमत्त्वइति भावः तदभिधाने विशिष्टवैशिष्ट्यप्रतिपादकवाक्योच्चारणे अत्रापि प्रथममतीत्यनुषज्यते
अन्यथा लाघवमात्रमाह न्यायस्य लक्षणेनौपगमे परामर्शजनकतयैव लाघवात् वाक्यत्वमपनं न भाव परामर्शजनकत्वमात्रस्य लक्षणत्वौचित्यादिति भावः ननु मध्यस्थस्या

त्वे॰

तू४

कांक्षायत्तो निवर्तते स एव न्याय: सा च यथा ह्रस्वप्रकारिका विषयासिद्धिनिर्वाहकयाह्यादेव निवर्तते न तु प्रमाणं तत्रादि इति न च तत्तरादेर्मीयत्वमिति मतं तत्राह आकांक्षेति आकांक्षा
निवृत्तिविरहश्च स्यार्थस्तुल्य एवेति आप्यत्वतावोधकवाक्यस प्रथमं प्रयोगेऽपि साध्यसंदेहाद्यधीनानां मध्यस्याकांक्षाणामनिवृत्तेरिति भाव: ननिरुपं असेमविजनकताया
अवच्छेदकनियतत्वात् ज्ञानस्यावच्छेदकज्ञानाधीनत्वादिति भाव: लक्षणं तस्य लक्षणदोषनयात्तस्यैव लक्षणत्वादिति मूलमसंगतमतो हीयति ... तं व्याचष्टे तथा
चेति तादृशानुगतरूपस्वीकारे चेत्यर्थ: साधकाभाव इति तादृशायर्मस्यैव न्यायादिपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वसंभवेन तत्प्रवृत्तिनिमित्तयाज्ञाननिष्ठजातिविशेषसिद्धसंभवा
त् पुरुषं तरस्य चासत्वादिति भाव: वाधकमिति तस्य प्रतिज्ञादिजन्यतावच्छेदकजातावित्यादि: तेन वक्ष्यमाणसंकरस्य जन्यतावच्छेदकजातेरसंभवेऽपि न क्षति: अन्य
थेति मूलस्य प्रतिज्ञादिजन्यतावच्छेदकजातिस्वीकारे संकीर्णजातिस्वीकारप्रसंगरूपार्थकत्वमभिप्रेत्य संकरं विवृणोति न्यायेति न्यायजन्यं च ज्ञानं विशिष्टैकार्थविष
यकं तावद्वाक्यार्थविषयकसमूहालम्बनरूपं चेत्यस्य देतत् पंचेति जातपुरस्सरग्रिमेणान्वय: तथा च तत्तेव प्रतिज्ञादिजन्यतावच्छेदकं पञ्चजातीनां समावेश इति भाव:
अन्यत्रापि समानाधिकरण्यमाह ह्रियादीति मिथो व्यभिचारिणमाह एकैकेति नन्वेकैकजन्यनानावयवजन्यवोधगततदवयवजन्यतावच्छेदकजातीनां नानात्वो
पगमात् न संकरावकाश इत्यत आह तत्रतत्रेति स्वतन्त्रमानाभाव इति प्रतिज्ञात्वादिना नानावयवजन्यवोधनिष्ठप्रतिज्ञादिजन्यतावच्छेदकतया हेत्वादावपि प्रतिज्ञादि
लक्षणातिव्याप्त्या तादृशजातिघटितलक्षणकरणासंभवेन तादृशजातौ लक्षणानुरोधरूपयुक्त्यनवकाशात् एकैकावयवजन्यवोधवृत्तिजातौ रूपाद्युक्त
रूपयोगपत्तावघटितलक्षणस्य निर्दोषत्वे पुमयादिजन्यवोधे तत्तज्जात्यभावनिर्वाहकप्रतिवध्यप्रतिवंधकभावकल्पने महागौरवात् तत्तज्जात्यवच्छिन्नजनकतावच्छेद
कत्वेनाभिमतानां गुरुधर्माणामपि प्रियत्वोक्त्यमीषां प्रतिज्ञादिपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वोचितत्वेन तत्तज्जातिकल्पने प्रवृत्तिनिमित्तलाघवस्याप्ययुक्तेरप्यनवकाशा
दिति भाव: अनुगमेन तत्तज्जातिघटितलक्षणसंभवाल्लक्षणप्रतिरूपयुक्ते: स्वहृदयाह तत्वादिति भाववर्णनमत्र पादे ये एकैकजन्यबोधवृत्तिजातिमाद्या

गदा॰
अवयव॰
१०

यैवस्वरूपयोग्यताघटितलक्षणसंभवात् अन्यथेत्यादिफलमनयाव्याचष्टाणनोमनमाहुः केचिदिति तदेतसंतमनयथेत्यस्यार्थः कदाचिदिति हेत्वादिजन्यस्यत्राप्यनुषज्यते तेनपर
स्परव्यभिचारितालाभः स्यादितिवर्तेनइत्यर्थः नियामकाभावादितिभावः ननुनियमेनसर्वत्रैवप्रतिज्ञादिजन्यबोधेहेत्वादिजन्यव्यक्तिवृत्तिजातिमत्त्वसंभवेनपरस्परव्यभिचारिता
याडुर्घटत्वात्सांकर्यावकाशइत्यतोबाधकान्तरं दर्शयति सर्वेषामिति सर्वत्रसर्वजातिसत्त्वेजातीनांसमनैयत्यमिद्धेदएवदुर्लभइतिसर्वजातीयत्वप्रसंगइत्यतआह एकेति इत्थंचविजा
तीयघटितबोधजनकत्वघटितप्रतिज्ञादिलक्षणमसंभवदुष्टकमेवेतिभावः अत्रचानुगतकारणाभावेप्यननुगतकारणघटितसामग्रीणांजातिविशेषनियामकत्वसंभवतीति
नोक्तरीत्याजातिसंकरावकाशः अन्यथाजन्मितित्वादिजातेरप्यनियमेनप्रत्यक्षादिसाधारण्यापत्तेः तत्रापिवह्निव्याप्यवत्तापरामर्शादीनामननुगतत्वादनुगतस्यकस्यचित्का
रणस्यसंभवेपितस्यातिप्रसक्तत्वात्तादृशस्यप्रकृतेपिसंभवाच्च नचव्यभिचारेणतादृशजातस्यविशिष्टशाब्दबोधेननुगतस्यकारणत्वासंभवात्तादृशजातीनांकारणनियतत्वं
नसंभवतीत्येकस्यामन्यजातीयत्वाप्रसंगोदुर्वारइतिवाच्यं अनुगमितोपरामर्शस्येवप्रकृतेनवाननुगतकारणस्यकार्यतावच्छेदकसंकेत्वेनव्यभिचारवारणसंभवादिप्रसत्वरस
वीजमवयेषु नचाननुगतनियामकाभावस्याकिंचित्करत्वेऽनुगतानतिप्रसक्तरूपमन्तरेणऽनिरूपमितिमत्तासंगतिरिति वाच्यं स्वमतेऽनुगतनियामकाभावेननिर्भरः अ
पितन्यायजन्यबोधादौसंकरस्यबाधकएवेतिचत्केषाकथनतयातादृशाबाधकस्यविचारासहत्वेपितत्तिविवक्षितात् इदंपुनरित्रावयवेयंमतिज्ञायवयवादित्यादिफलं
नजातिविशेषघटितप्रतिज्ञादिलक्षणाभिप्रायकं नयास्तितादृशप्रतिज्ञादिलक्षणस्यात्रैवनिराकृततेवनप्रतिज्ञाग्रेथेप्रतिज्ञाजन्यविजातीयज्ञानमित्यादिनाजातिघ
टितप्रतिज्ञालक्षणमाशंक्यतेनैवदोषेणतन्निराकरणस्यपौनरुक्त्यापत्तेः किंत्ववयवसामान्यलक्षणापरंप्रत्येकमितरस्यचावयवांतरासहकारित्वेनत्वर्थः तेनन्या
यजन्यबोधेनावाक्यैकवाक्यतापीनिरूपकवर्णसमुदायत्वनिवेशस्यावश्यकतयावयवाघटकत्वविशेषणंतिष्प्रयोजनमितिवाच्यं तादृशरूपेणवावयवा
घटकइत्यनेनावयवैकदेशमात्रविषयकज्ञाननिष्ठजनकतावाद्वृत्तावयवत्वयोग्यस्यवकेवलकयाक्तिंचिद्धर्मव्यापकविषयताकान्यज्ञानवृत्तित्वावच्छिन्नभेदस्यैवा

१०

न्तानतिरिक्तविषयकबोधजनकतायां विवक्षणीयत्वात् अवयवत्वं चेदन्यायांतर्गतत्वविशेषणम् अस्तु तेन प्रतिज्ञासमानाकारोदासीनवाक्यज्ञाने निरुक्तप्रति
ज्ञाजनीयकारणतायाः सत्वेपि न तस्य शब्दत्वहानिः उदासीनवाक्येपि तथाविधावयवत्वपर्याप्तेः वस्तुतस्तु अवयवघटकविशेष्यदलपरित्यागमात्रेणैवव्याप्तिः स
गकतद्भिन्नाहृतशाब्दजनकतापर्यन्तनिवेशने प्रतिज्ञाघटकतद्दलपरित्यागासंभवेपि नस्यदित्यागस्य प्रकृतानुपपत्तिकत्वमित्येतल्लाभायैवावयवघटकेत्यभिहितमिति के
चित्तु यत्र प्रतिज्ञैकदेशस्यापि कुत्रचित्प्रतिज्ञासमानार्थकत्वसंभवात् तत्रैकदेशेति प्रसंगवारणाय घटकत्वनिवेशनमावश्यकमित्याहुः तदसत् प्रतिज्ञाप्रतिपा
द्यविशिष्टार्थबोधकताया एकदेशे संभवेपि तावन्मात्रस्य तथाविधबोधपरत्वाभावात् तयोस्त्व समुदायसमुदायप्रयोगानुपपत्तेः कथंचित्तत्तद्योगे वैयर्थ्येन सम
दायमन्तर्भाव्यान्यायत्वानंगीकारात् अप्रकृतार्थपरवाक्यवारणाय वास्तव तथाविधतात्पर्यसत्ताया लक्षणे अवश्यं निवेशनीयत्वे एकदेशमात्रस्य तादृशार्थपरत्वाभा
वेनातिप्रसंगानवकाशात् इति कश्चित् तादृशन्न विषयकत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिवेशेन न्यायगप्रतिपाद्यविशिष्टार्थबोधजनकतामादाय केवल
हेत्वादावतिव्याप्तिवारणस्योक्तत्वात् हेतुमात्रनिगमनमात्रेऽपि दिनेः न्यूनानतिरिक्तविषयकेत्यस्य प्रकृतानुमितिविषयस्यान्यूनानतिरिक्तो विषयो यस्येति व्यु
त्पत्तेरनुमितिविषयनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे सत्यनुमितिविषयातिरिक्तावृत्तिविषयत्वमिति यथाश्रुतमात्रेऽपि न यद्यपीति यद्यपि प्रकृतप
ततावच्छेदकावच्छिन्नपदकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविषयकपक्षविधेयकानुमितिविषयकत्वपर्वतो वह्निमानित्यादिप्रतिज्ञानुमितिविलक्षणानामेवेति
तादृशानुमितिविषयत्वसामान्याभावो विवक्षणीयस्तथा च केवलान्वयिसाध्यकावच्छिन्नपदकस्थले व्यतिरेकाप्रसिद्धिरित्येव तथाप्यप्रसिद्धिस्फुटैव केनैवमभिप्रेयत्वा

क४ वच्छिन्नपदसाध्यस्थले विषमेवानुमितिविषयत्वेन तल्लाभाय सर्वमित्युक्तं सर्वेभ्यो दर्शपूर्णमासाविरत्यत्रेव प्रकानकतिपयपदार्थमात्रवृत्तिसर्वत्वावच्छिन्नतात्पर्येणापि
विशेष्यवाचकपदान्तरासमभिव्याहृतसर्वपदप्रयोगासंभवात् सर्वप्रमेयमित्युक्तावनुमितिविषयतायाः केवलान्वयित्वलाभादभिप्रेयमित्युक्तं एवं च किंचिद्धर्माव।

गदा॰
अवयव॰
११

छिन्नांशे भेदस्तं यंयेन स्वार्थविशेषणकबोधपरस्सर्वशब्दस्य तद्धर्मव्यापकविधेयव्याप्यसर्वत्वबोधकताश्रुत्वेतेरभिधेयत्वाव्यापकसर्वत्वलाभान्नानुमितेः कतिपयवस्तुमा
त्रविषयकत्वापत्तेरिति भावः अतिरिक्ताप्रसिद्धिः प्रकृतानुमितिविषयातिरिक्ताप्रसिद्धिः प्रमेयत्वंपदार्थस्वाभावप्रतियोगिनत्वेतिसमुच्चयसंभवेन ताद्दृशप्रतिज्ञासंभवस्य
न तत्त्वमयुक्तायाव्याख्यानातिरिक्तविषयकत्वमन्यथानिर्वक्ति प्रकृतेनेति स्वविषयताव्यापकप्रकृतानुमितिविषयताव्यापकविषयताकत्वमित्यर्थः स्वविषये अनुमितिविषयानति
रिक्तत्वस्यानुमितिविषयत्वे स्वविषयताव्यापकत्वपर्यवसितत्वादिति भावः यद्यपि समस्तालंबनात्मकपर्वतपदकवह्निविधेयकानुमितिविषयताया विशेषप्रतिपत्तिपर्वतो
वह्निमानितिप्रतिज्ञामात्रजन्यबोधायान्नताद्दृशानुमितिविषयतासमनियतविषयताको चावयान्तरसहिततज्जन्यसमस्तालंबनबोधजनकत्वं किंचिन्नानविषयवत्त्वस्य तादृश
वनत्वाद्युपपत्तिस्यात् किंचित्प्रकृतानुमितिव्यक्तिविषयतासमनैयत्यस्य विवक्षणेऽपि च तिगमनाद्यतिव्याप्तिः पूर्वैरेव तज्जन्यबोधस्यापि पर्वतो वह्निमान् धूमज्ञानज्ञाप्यवह्नि
मांश्चेत्याकारकसमस्तालंबनानुमितिविषयतासमनियतविषयताकत्वात् तथापि प्रकृतपक्षकप्रकृतसाध्यव्याप्यवत्तापरामर्शत्वावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यताव
च्छेदकविषयतान्वेन स्वविषयतासमनैयत्यस्य तत्त्वस्य विवक्षितत्वान्न दोषः न त्वेवं सम्मुक्तस्य लीयोपनयेऽतिव्याप्तिः तज्जन्यबोधस्यापि विम्बविषयकत्वेन तथाविधानुमिति
विषयतासमनियतविषयताकत्वादित्यतो विषयतापदस्य प्रकारतापरत्वाभिप्राये एतान्यथा तदर्थं निर्वक्ति प्रकृतेनेति ताद्दृशोपनयजन्यबोधे प्रकारीभवन्तोऽभाववत्त्वादेस्ता
द्दृशानुमितावप्रकारत्वात्तत्प्रकारतायाः समनैयत्याभावमिति नातिव्याप्तिरिति भावः सकलाभिधेयपर्णवदिदं द्रव्यमितिप्रतिज्ञाजन्याताद्दृशानुमितावितरस्य लीयोपनयजन्य
बोधे विम्बस्येवाभिधेयत्वेन प्रकारतया तत्प्रकारतायाः समनैयत्यमक्षतमेवेति भवत्यतिव्याप्तिरिति भावः ननु विशेषणानवच्छिन्नप्रकारतानां समनैयत्यं विवक्षणीय
मतो नातिव्याप्तिः उपनयजन्यबोधे भाववत्त्वादीनां ताद्दृशप्रकारतासत्त्वात्तु तत्वनुमितेस्ताद्दृशप्रकारतायाश्च तत्रासत्त्वादित्यतोऽनुमितावपि तेषां तथाविधप्रकारतावच्छेदनाय
स्यलांतरेऽतिव्याप्तिमाह सकलाभिधेयेति अत्राभाववत्प्रतियोगित्वत्वादीनां स्वरूपतः पक्षतावच्छेदकत्वादुद्भवति तथानुमितिरिति भावः द्रव्यमिति विपरीतकोटिप्रसि

द्यर्थविशिष्टपक्षबोधइति उपनयस्थेदंपदेन विशेष्यमात्रपरामर्शेऽस्तु न विषयकत्वेन संभवतीति भ्रमनिराकरणाय व्यभिचारीरे साधनसाध्यप्रकारे ऐवावान्तदपि कर
णान्तर्भावः न तत्त्वधिकरणत्वेनापीत्यनुमितौ न तस्य तत्त्वस्य वा स्वरूपतः प्रकारत्वविरहेपि नासंगतिः हेतुरप्यत्रेदंत्वसमवायेन द्रव्यमेव वा बोध्य गुणादेस्तथात्वे हेत
तावच्छेदकगुणत्वादेः स्वरूपतउपनयजन्यबोधे भाने कथितप्रकारतासमनैयत्यानुपपत्तेः नचाभेदेन विषयतासमनैयत्यं साकावनुमितिविषयतात्वसमनियत
तत्त्वविषयतात्वकत्वोक्तौ वानायं दोष इति वाच्यं हेत्वर्थहृदिताच्छेदकप्रतिज्ञाहृदितत्वायोन्तर्गतो तु हेतुजन्यबोधविषयतायामनुमितिनिरूपितविषयतात्वाभावादनुमि
तिविषयतात्वव्याप्यविषयताकत्वाभावाद्देव तादृशबोधवारणसंभवेनास्तु न विषयताकत्वाशेषपर्यायपत्तेः न हि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविशिष्टप्रकृत
पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतावद्धर्मभूतविषयतात्वानुमितिनिरूपिताः समूहालम्बनानुमितिनिरूपितत्वमादाय नातिप्रसंगावकाशः प्रकृतपरामर्शजन्य
न्यतावच्छेदकविषयतात्वस्यैव निवेशनीयत्वात् अस्य यः संभवायानात् उत्तउपनयविशेषणतिव्याप्त्यभिधानेन चोपलक्षणपरमस्तु न विषयके त्यस्य निरुक्तार्थ
कत्वे सर्वस्मात्कालत्ववान यकालपरिमाणवान् सर्वस्मादित्यत्र हेत्ववयवेनाप्यतिव्याप्तिर्बोद्ध्या तज्जन्यबोधविषयताया विश्ववृत्तित्वेनानुमितिविषयताव्या
पकत्वादेव तादृशान्स्तु न विषयकत्वस्य किं चिज्जन्यतानवच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्नजन्यताविवक्षणासंभवेन प्रतिज्ञाहेतुजन्यसमूहालम्बनबोधमादाय तन्निष्ठहे
त्वर्थविषयकत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताश्रये धूमादालोकवान्सर्वतो वह्निमान्स्मादित्यादौ हेत्ववयवेऽप्यतिव्याप्तिर्दुर्वारा तस्मात्प्रनवच्छिन्नप्रका
रताकत्वविवक्षयापि वारणसंभवादित्यपि बोध्यं तद्दोषवारणाय प्रथमतोऽनुमित्यन्तर्न विषयकत्वमन्यथानिर्वाक्ति तथापि प्रकृतेति एतद्रूपपक्षतावच्छेद
कविशिष्टसाध्यकतदनुपादाने प्रमेयाद्याच्छतवान यप्रमेयः प्रमेयादित्यादौ हेत्ववयवेऽपमिद्धर्मावच्छिन्नबोधोपादानेपि घटत्वावच्छेदघटान्यतरस्मान्नघटान्य

गदा॰
अवयव॰
१२

त्ववन्तधर्मीयघटो घटोत्पत्ववानित्याकारिकायाः सामानाधिकरण्यसंबन्धेन घटान्यत्वसाध्यकप्रतिज्ञातद्घटितन्यायांतर्गतेनैरूप्यघटान्यतरत्वावच्छिन्नाशेषसामानाधिकरण्यसं
बंधेन विशेषणतापन्नाघटान्यत्वघटितताहृशसंबंधावच्छिन्नहेतुताकविशिष्टान्यतरस्य हेतुप्रतियोगिके हेत्ववयवेऽतिव्याप्तिः घटत्वादौ सामानाधिकरण्यसंबन्धेन
रूपवत्तिव्यभिचारवारकतया घटान्यत्वात्मकविशेषणस्य पार्थक्येऽपि भेदनविशेष्यस्य घटान्यत्वसमानाधिकरणसत्तासत्तासमानाधिकरणो घटरूपादौ व्यभिचारवारकतया वि
शेष्यतावच्छेदकस्य सार्थकत्वमित्यवधेयं सामानाधिकरण्यसंबंधस्य हेतुनियामकतया व्यापकत्वाघटकत्वेपि गगनेनतिसंतिसद्व्याहृतियर्मस्य सत्वात् वह्निमान्पर्वतो ना हृ
तिधर्मस्यत्वादालोकवान्पर्वतो वह्निमान् वह्निमत्पर्वतावृत्तिधर्मस्यत्वादित्यादौ हेत्ववयवेऽतिव्याप्तिवारणाय पक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यनिवेशनमावश्यकं अत्रंवृद्धा
भाव घटकतया हेत्ववयव ऽकद्वय त्वपर्वतत्वादीनामवैयर्थ्यं साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यनिवेशनप्रयोजनमाह पंचम्यर्थेति हेत्ववमेयाहाचत्ववत्प्रमेयादित्यादौ हे
तुत्ववोधस्याविभक्त्यर्थहेतुत्वे प्रमेयाघात्मकप्रकृत्यर्थवैशिष्ट्यावगाहित्वेपि प्रकृत्यर्थसाध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यानवगाहित्वान्नातिव्याप्तिरित्यर्थः पक्षतावच्छेद
कावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकत्वमेव पर्यवसितार्थः संबंधविशेषश्चैतद्दलेन प्रवेश्यः प्रयोजनविरहात् अतः पंचम्यर्थप्रकृत्यर्थयोस
याहृशसंबंधेनान्वयस्तस्य वृत्तिनियामकतया व्यापकत्वाघटकत्वेपि नैतद्व्यावृत्त्यसंगतिः यदि च जन्यायह्विषयत्वरूपपंचम्यर्थैकदेशेजन्यत्वे प्रकृत्यर्थस्य हेतुज्ञानस्या
न्वयः तत्र परंपरासंबन्धेन ताहृशविषयत्वेनहाजन्यत्वपक्षकोक साध्यहेतुकस्थले व्याहृत्तिर्वाच्या पक्षमुख्यविशेष्यकत्वपर्यन्तानिवेशात् न ताहृशविषयत्वत्वावच्छि
न्नपक्षकस्थले हेतुजन्यबोधस्य ताहृशविशिष्टपक्षेऽशतः वैशिष्ट्यानवगाहित्वात्ताहृशविषयताविलक्षणेति साध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छि
न्नप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयताविलक्षणेत्यर्थकं तद्विलक्षणत्वं च न तद्भिन्नत्वं प्रतिज्ञाजन्यबोधीयसाध्यादिविषयतायास्तद्भिन्नत्वेनासंभवापा

तात् तादृशविषयताभिन्नमुख्यविशेष्यतासम्बन्धेन निवेशेनासंभवो ऽत एव निगमनातिव्याप्तिनादवस्थ्याद् अन्यन विषयकत्वदलं वैयर्थ्यापत्तेः स्मृत्यादावालोकवान्पर्वतो व
ह्निमान् धूमादित्याद्यो हेत्ववयवजन्यबोधीयहेतुतानिरूपमुख्यविशेष्यतायास्तादृशविषयताभिन्नत्वात् एतेन तादृशविशिष्टविषयतानेतः प्रातिस्वप्रकृतपरामर्शजन्य
तानवच्छेदकत्वं वा तादृशमपि निरस्तं प्रालोकाद्यंशे हेतुत्वप्रकारताया एव तादृशविषयतात्वेनः प्रातीतात्म्यकृतपरामर्शजन्यतावच्छेदकत्वाद्वह्नेतुजन्यबोधीयतद्विषयता
याश्च तथात्वात् न च तथापि विषयविषयतावच्छेदककोटौ धर्मावच्छिन्नविषयतासम्बन्धेन निवेशात् दोषश्चापि साधुः एतत्रमभेयसामान्यस्यपक्षतावच्छेदकादिविघटकतातादृशविष
यतावच्छेदककोटिप्रविष्टप्रसिद्धेः विलक्षणावच्छेदकतानिवेशोपि व्यर्थः स्वप्रधूमादालोकवान्वेतो वह्निमान्धूमादित्यादिमापान्नौ तत्त्रिगमनादाववतिव्याप्तेः तत्तु
न्यबोधविषयतावच्छेदकधूमत्वादेस्तादृशविषयतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वनियमादपि तु तादृशविषयताशालित्वनिश्चयत्वावच्छिन्नानिवर्त्यसंशयनिवर्तकतावच्छेद
कत्वमेव तत् निगमनादिजन्यबोधीयज्ञानज्ञाप्यत्वादिविषयतायास्तादृशनिश्चयत्वावच्छिन्नानिवर्त्यज्ञानज्ञाप्यत्वादिसंशयप्रतिबन्धकतावच्छेदकतायास्तदारणाउक्त
हेत्ववयवजन्यबोधनिवर्त्यस्य हेतुत्वधूमीयेन वेत्याद्दिसंशयस्य धूमादिज्ञानज्ञाप्यत्वघटितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकस्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयनिव
र्त्यतया तादृशबोधीयविषयताया न तथात्वं विधेयविषयताविलक्षणानि समस्तपदस्याहृत्तिसंगतिः सर्वेषामेव संशयानां स्वविरोधिविषयकत्वं तथाविधेयविषयताशालित्वस्य
लेवन निश्चयनिवर्त्यतयानादृशानिश्चयानिवर्त्यस्याशिसंशयस्याप्रसिद्धिरतस्तादृशीति निश्चयत्वावच्छिन्नेति उक्तंचापि कथं वाग्गमनानपि निगमनजन्यबोधेसाध्यतावच्छेदका
वच्छिन्नसाध्यविशिष्टपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षविषयकत्वस्याततनयास्मृतज्ञानज्ञाप्यत्वादिसंशयस्यतादृशविषयताशालिनिश्चयानिवर्तनीयत्वादुपपत्ति विनापि तमा
हितं ध्रुवकिन्त्वनुमन्तृनवृत्तिव्यापकत्वपर्यवसिततमतो ज्ञानज्ञाप्यत्वस्मृत्यादेनवेति संशयनिरूपितप्रतिबन्धकतायाः स्मृतज्ञानज्ञाप्यत्वातिरिक्तप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यमागविष
यताघटितत्वे धर्मसहरूपं संवेयरूपावच्छेदकत्वविरहेपि नास्तत्पदव्याहेतुसंगतिः प्रमाणपदज्ञानालङ्कृतस्य निगमनादिजन्यबोधस्य संशयाप्रतिबन्धकतया तज्ज्ञान
कत्वमादाया तिप्रसंगस्य वारणाय तादृशसंशयानिवर्तकत्वमुपेक्षात निवर्तकतावच्छेदकविषयतासम्बन्धेन बोधो विशेषितः पक्षतावच्छेदकाद्यनिवेशे तदनवच्छिन्नप

दादिविषयताशालिनिश्चयसमुदायस्यैकमपि संशयं प्रत्यप्रतिबन्धकतया तादृशनिश्चयत्वावच्छिन्ननिवर्त्त्याप्रसिद्धिरतस्तन्निवेश इति । इत्थं चानतिरिक्तविषयकत्वघटकसाध्यताव
च्छेदकावच्छिन्नसाध्यविशिष्टपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतायास्स्वनिष्ठत्वनिवेशनेनैव तन्न्यूनविषयकदर्शितहेतुजन्यबोधवारणसंभवे पृथगन्यूनविषयकत्वविशेषणमनर्थ
कमिति चेत्सत्यमाहितेतादृशविषयतायाः स्वनिष्ठत्वविशेषणेन निगमनादिजन्यबोधस्य ज्ञानत्वाप्यत्वविशेषितसाध्यविशिष्टपक्षताविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धक
ताकज्ञानज्ञाप्यत्वादिसंशयास्य संशयाप्रतिबन्धकतयाऽनतिरिक्तविषयकत्वापत्तेर्दुर्वारतास्तन्मतसन्न्यायावयवत्वमर्थः निगमने क्षिपद्वाचकपदमनुपपन्नमिति तद्वारणम
नतिरिक्तपदप्रयोजनमिति मतमनुसृत्य लघुशरीरमनतिरिक्तविषयकत्वं निर्वक्ति प्रकृतेति प्रकृतहेतुकाया प्रकृतसाध्यसिद्धेरौपयिकी या व्याप्तिस्तदविषयकत्वमित्यर्थः यद्रूपा
वच्छिन्नविशेषितप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यकानुमितिजनकतानति
रिक्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नाविषयकत्वमिति तु पर्यवसितं तादृशं च रूपं तद्धेतुतावच्छेदकावच्छिन्नताविशिष्टहेतुपरतया न जन्यबोधस्य तादृशरूपावच्छिन्नविषयकत्वान्नातिव्याप्तिः
अन्वयव्यतिरेकव्याप्त्याविशिष्टैकतरनिवेशेऽन्वयिनि व्यतिरेकिणो वा निगमने तिव्याप्तिरिति निरुक्तरूपावच्छिन्नत्वेन द्वयोरनुगमः यदि च यत्तत्त्वयोर्निवेशान्नानुगम इति विभा
वते तदाभावद्वयमेव वा बोधे निवेशनीयं प्रतल्लाभायैव चौपयिकान्तमिति ध्येयं यद्यप्युदाहरणजन्यबोधस्य न निरुक्तरूपावच्छिन्नविषयकत्वं तथापि सिसाधयिषाधीनन्यायप्रयो
ज्यत्वानुपगमेन पक्षतावच्छेदकविशिष्टे साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वरूपान्यूनविषयकत्वविरहादेव नातिप्रसङ्गः हेत्वन्तर्भावे च तत्सत्ताभावान्नातिव्याप्तिरित्यवधेयमव
च्छिन्नाप्तिविशिष्टस्यालोकस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेषणत्वेन त्र विशिष्टोऽपि पर्वते तेन च्छेनेरर्थतो लाभेनार्थतस्तत्र प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यगमकतालाभान्न हेत्ववयवाभिधानप्रयोजनका
ङ्क्षावसर इत्यतः स्वयमेति तस्याः प्रतिज्ञायाः नन्वेवमपि यत्र प्रकृते हेतुकप्रकृतसाध्यकव्याप्तिरेवात न भवति पक्षत्वमप्येतत्र तत्र प्रतिज्ञायास्संशयहरत्वाशङ्कामपरिहरति वह्नीति विशि
ष्टपक्षेति पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेत्यर्थः तादृशव्याप्तीति प्रकृतसाध्यसिद्ध्यौपयिकव्याप्तीत्यर्थः यद्यपि विशिष्टपक्षोपस्थापकपदात्प्रकृते हेतौ विशिष्टपक्षवृत्तित्वस्याप्यर्थतः
प्रतीत्या पक्षतयादिप्रयोजकाकाङ्क्षाया अप्यनवकाशस्तथापि धूमवत्त्वस्याने धूमवत्त्वायम्यतिव्याप्तत्तस्वासंभव इत्युदाहरणमात्रोपादाने अन्यथाऽऽकाङ्क्षादिविरहेऽप्यभिधानेऽतिप्रसङ्गात्

हेतुघटयादेरप्यभिधानप्रसंगात् अत एवानाकांक्षिताभिधानादेव पक्षस्य पक्षन्यायप्रयोगदृष्टान्तोऽप्यव्यापीति अन्वयव्यतिरेकव्याप्तिद्वयेऽसमर्थः व्याप्तिद्वयसत्त्वेऽन्ये चाभिधानं
प्रकृतयाप्रसमीयन्यस्त आप्तिप्रतीत्यैव समीहितनिर्वाहेऽप्यस्मन्नराकांक्षायाऽइत्यादितिभावः एतेनान्वयव्यतिरेकोदाहरणकांक्षावदिनान्वयव्यतिरेकिहेतुलक्षणानन्तरमपरेन
लक्षणमभिधास्यते मणिकृतः प्रथमलक्षणानिर्भरबीजमाविःकृते अत एव हेत्वाभासप्रसंगस्य पृथगभिधानवस्तादिसाध्यकप्रतिज्ञायाः समव्याप्यायथा प्रवर्त्तितलक्षणमादिपति य
दिवेत्यादिना तत्र चासंभवासंभवमाविष्कर्तुं कतिपयप्रतिज्ञाजन्यबोधस्य यथायथं प्रदर्शितानुमित्यनतिरिक्तविषयकत्वमेव स्यापयति मेत्रइत्यादिना अयं गोविन्दत्रगोत्वस्य साध्यत्वपदे
साध्यतावच्छेदकगोत्वत्वविशिष्टप्रकारकत्वानजनकत्वासंभवात् आह नादात्म्येन गोरिति नत्रभवत्गोसाध्यकप्रतिज्ञातादृशीत्यापि यदि समवायेन गोत्वस्य साध्यत्वेऽपि तथा विषयप्र
तिज्ञासंप्रदायानुमतानन्तरानन्तसाध्यकत्वादृशप्रतिज्ञायादर्शितत्वोपजनकत्वासंभवान्नामानन्तत्वसत्या प्रकारप्रतिज्ञायास्तथात्वाभिधानमसंगतमित्यत आह कायानस्यागोत्वादिसा
ध्यकत्वेतिराकरोति गोत्वत्वाद्युपस्थित्येति तादृशप्रतिज्ञावाक्यादिः तत्रेति शेषः अत्रैवपपत्तेरिति प्रतिज्ञायाः साध्यतावच्छेदकोपस्थापकत्वानियमादन्यथा सन्दरवह्नित्वावच्छिन्नसा
ध्यकस्यलेपिवह्निमानित्याकारकप्रतिज्ञाप्रसंगादितिभावः यद्यपि समवायेन रक्तत्वविशिष्टदंडवान् चैत्रसाध्यकरक्तदंडिमानित्यादिप्रतिज्ञाया न विशिष्टसाध्यतावच्छेदकबोधक
तासंभवस्तथापि तत्र साध्यतावच्छेदकघटकसकलपदार्थानामेव विशकलितानां तादृशप्रतिज्ञावाक्यादुपस्थितिस्तदधीनसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यविषयकमानसबोधेनापि
तत्रविशिष्टसाध्यस्यायप्रयोजनजिज्ञासाविषयत्वसिद्धिसंभवः प्रकृते तु विशकलितानामपि गोत्वत्वादिघटितपदार्थानामनोपस्थितिरिति विशेषः गोत्वादेः साध्यत्वे दोषान्तरमाह पदार्थे
ति पदार्थतावच्छेदकत्वपदार्थान्तराघटितत्वासंभवप्रयोजनकत्वेनाभिहितः इदमुपलक्षणं अन्वयितावच्छेदकरूपेणानुपस्थितत्वमपि तथा बोध्यं पर्वतो वह्निमानित्याकारकप्रतिज्ञानव
ह्निसाध्यकाऽपित्वभेदेन वह्निमत्साध्यकेव तथा च तत्रज्ञानबोधविषयतायामभेदसंबन्धेन वह्निमत्साध्यकानुमितिविषयतातो न वेलक्षणमतो न तत्राव्याप्त्यवकाश इत्यत आह नेयं वेति तादृशा
प्रतिज्ञाया वह्निसाध्यकत्वेनैवेत्यर्थः इत्युपनयसंगमादिमाकारकस्योपनयस्य तादृशप्रतिज्ञाघटितन्यायान्तर्गतत्वापपत्तेः वह्निमतः साध्यत्वे वह्निमद्व्याप्यवानित्याकारकस्यैवोपनयस्य संभ
वादितिभावः याहृत्ताने वह्निमानित्येतादृशप्रतिज्ञावाक्यजन्यज्ञानेऽभेद इतिभासत इत्यनेनान्वयः ननु वह्नेः संयोग इति शेषः नामार्थयोरभेदान्वयबोधस्याव्युत्पन्नत्वादिति हृदयम् तथा च तादृशा

गदा॰ धी
अवयव॰
२४

प्रतिज्ञाजन्यबोधे लिङ्गकत्वस्य विषयकत्वमनतिरिक्तविषयकत्वं च न संभवतीति भावः भेदे हेतुप्रतियोगिविशेषिते वा साध्ये इत्यादौ इत्यादिप्रतिज्ञायामादिपदादितरेभ्यो भिन्नमित्यादिपरिग्रहे वैलक्ष
ण्यं अनुमितिविलक्षणबोधजनकत्वं भेदसाध्यकानुमितौ भेदस्यानुयोगितायाः इत्यनुपस्वावच्छिन्नभेदसाध्यकानुमितावनुयोगितये नरविशेषितस्य तस्य विशेषणताविशेषेणाभिधानेऽतिप्रतिज्ञा
जन्ये च बोधे अप्रख्यातत्वोपस्थाप्यस्य भेदाश्रयत्वस्य नीतत्वे तरेभ्यो भिद्यत इत्यादिजन्ये च पञ्चम्यन्तार्थे तद्प्रतियोगिकत्वविशेषितभेदाश्रयत्वस्य तेन संबंधेनाभिन्नमित्यादिजन्ये परिनिष्ठातो भस्याप्यभेदा
श्रयत्वावच्छिन्नस्य तरेभ्यो भिन्नमित्यादिजन्ये च साप्रतियोगिकत्वविशेषितभेदाश्रयत्वावच्छिन्नस्य तरभिन्नमित्यादिजन्ये चाभेदेन तरप्रतियोगिकविशेषितभेदाश्रयतावच्छिन्नस्य तरेभ्योऽन्यदिसा
दिजन्ये चेतरप्रतियोगिकत्वविशेषितभेदावच्छिन्नस्येतरान्यदित्यादिजन्ये चाभेदेनेतरप्रतियोगिकविशेषितभेदावच्छिन्नस्याभेदेन पक्षांशे विशेषणत्वाद्धि सत्त्वमिते तत्ताहशबोधे वैलक्षण्यादि
तिभावः इदमुपलक्षणम् ईदृशादेशाप्रकृते विधेयांशे भानाद् इत्योदृश्यपावकेदकांशे भाने पि वैलक्षण्यमवसेयं गंधाद्यवच्छिन्नपक्षकानुमितौ गंधादेः साक्षाद्विधेयधर्मितावच्छेदकत्वात् गंधवती
तरेभ्यो भिद्यत इत्याकारकताहशप्रतिज्ञाजन्यबोधे च गंधादिसंबन्धस्येव तथात्वात् इत्युद्देश्यानुमितिपदस्य याहशविशिष्टार्थबोधः प्रतिज्ञाया जन्यते ताहशविशिष्टार्थबोधपरतेत्यभिप्रेत्य समाय
ने याहशेति याहशरूपावच्छिन्नपदकयाहशरूपावच्छिन्नसाध्यकसंमृदायप्रसिद्धप्रतिज्ञायाः याहशरूपावच्छिन्नपक्षे याहशरूपावच्छिन्नप्रकारकबोधजनिकास्ताहशरूपावच्छिन्नताह
शरूपावच्छिन्नप्रकारकबोधानिवर्त्यसंशयानिवर्तकताहशबोधान्यतमबोधजनकत्वे सति ताहशरूपावच्छिन्नपक्षकताहशरूपावच्छिन्नसाध्यकन्यायान्तर्गतत्वं प्रतिज्ञात्वमित्यर्थः अत्र च
जनकत्वं च बोधविशेषस्याप्रसिद्धायकमात्रेन न तन्न दर्शस्थलत्वलक्षणे निवेशः बोधाश्च विषयविशेषात् विशिष्यविशिष्टैवोपादेयाश्च तो नान्ताश्रयणीयाकावकाशः साध्यकनिखिलप्रतिज्ञासाधा
रणमपि प्रतिज्ञात्वे नैकसंभवतीति बोधानामन्यतमत्वेनानुगमः तेन रूपेण जनकताशावमन्दांशेपि बोधानामननुगमेपि ताहशताहशबोधनिरूपिताभावकूटघटितन्यस्याननुगतत्वान्ना
दृशाताहशाभेदकूटवच्छिन्नस्वरूपाद्यन्यतमवृत्तित्वनसामान्याभावस्थलेताहशताहशबोधनिवर्तिताभावकूटस्येवताघटकेन निवेशयितुमुचितत्वात् एवं च ताहशाभावकूटानिवेशास्तु चना
यैवान्यतमेनापीत्युक्तं पतेन सामान्याभावनिवेशस्तु चना यापि काइतिख्याख्यातमनादेयं विशेष्यदले न्यतमत्वानिवेशानमपि यत्प्रतिज्ञायां नानानां विधेयत्वं तत्रैव च पर्वतादिपक्षकवह्न्यादि
साध्यकस्थले पर्वतादौ वह्न्यादिमद्भेदरूपैकविधबोधस्येव प्रतिज्ञाया जननात् न तत्र तन्निवेशः पर्वतेन क्वन्यायान्तर्गतत्वस्यासंभवेपि न क्षतिः शाह्भेदस्याप्रयोजकत्वात् वह्निमत्वावच्छिन्न

प्रतिज्ञाया घटवद्भूतलादिवृत्तितधर्मावच्छिन्नविशेष्यकपर्वतत्वावच्छिन्नपदकप्रतिज्ञया च ताहशार्थमीवच्छिन्नप्रतिकारकोपि बोधो जन्यते तन्निवर्त्य भूतलं चत्वरं वेत्यादिसं
शयो पीति प्रतिज्ञायां प्रकृतपदतावच्छेदकावच्छिन्नपदकत्वस्य प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यकत्वस्य वाऽनुपादानेनावद्बोधानिवर्त्यसंशयाप्रसिद्धिरतस्तदुपादाने यत्किंचि
द्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यककाप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविशिष्टार्थबोधजनकत्वस्य यत्किंचिद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यकन्यायान्तर्गतत्वस्य निवेशनेऽतिप्रसंगः प्रागुपदर्शितएवेति यादृशरूपावच्छिन्न
पक्षसाध्यकप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविशिष्टार्थबोधानिवर्त्यसंशयानिवर्तकबोधजनकत्वं ताहशरूपावच्छिन्नपक्षसाध्यकन्यायान्तर्गतत्वं निवेशितं अपि च त्विन्यादिन्याये न साध्यांशे हेतुत्वा
नज्ञाप्यत्वमवगाहमानेपि निगमनादिजन्यबोधे प्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविशिष्टार्थविषयकत्वस्यानन्तरयातिगमनाद्यतिव्याप्तिवारणाय तद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकबो
धानिवर्त्यसंशयानिवर्तकत्वरूपताहशबोधानतिरिक्तविषयकत्वं बोधविशेषणमित्थं च प्रतिज्ञाजन्यबोधानिवर्त्यस्य वह्निर्धूमज्ञानज्ञाप्यो न वेत्याकारकसंशयस्य निवर्तकतया
ताहशबोधकारणं न च प्रतिज्ञाजन्यबोधस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निमत्त्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकबोधत्वेनैवोपादेयतया निगमनादिजन्यबोधस्यापि न व्याप्त्या तन्निवर्त्यत्वमुक्तसं
शयस्यादतमेवेति वाच्यं अप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितताहशविशिष्टार्थविषयकनिश्चयत्वावच्छिन्ननिवर्त्यत्वस्यैव विशेषणीयत्वादुक्तसंशयस्य च धूमज्ञानज्ञाप्यत्वाविषयकवह्निम
त्पर्वतनिश्चयानिवर्त्यत्वेन तथाविधनिश्चयत्वावच्छिन्नानिवर्त्यत्वादेतेन सर्वेषामेव संशयानां यावद्वह्निमत्पर्वतादिविषयकसमूहालंबनात्मकस्वविरोधिनिश्चयनिवर्तनीय
तया ताहशबोधानिवर्त्यसंशयाप्रसिद्धिरित्यपि निरस्तं ताहशनिश्चयत्वनिष्ठनिवर्तकतावच्छेदकत्वं च तत्स्वरूपसंबन्धविशेषः किंत्वनतिरिक्तवृत्तित्वं तेन संबन्धेन वह्निमान्नवेत्याद्या
कारैकदेशसंशयप्रतिवह्निसंबन्धभिन्नपर्वतादिनिश्चयत्वेनाप्रतिबंधकत्वेपि ताहशसंशयनिवर्तकप्रतिज्ञाजन्यबोधस्यासंग्रहः अतएव यस्मादालोकवान्पर्वतो वह्निमान्धू
मादित्यादौ हेतुजन्यबोधनिवर्त्यहेतुत्वसमोयं न वेति संशयप्रतिप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविशिष्टाविशेषविषयकनिश्चयत्वेनाप्रतिबन्धकत्वेपि न विशेष्यदलं वैयर्थ्यं वह्निमत्त्वाद्यवच्छि
न्नप्रकारकनिश्चयत्वावच्छिन्ननिवर्त्यपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकनिश्चयत्वावच्छिन्ननिवर्त्यस्य चाप्रसिद्धिरतो विशिष्यप्रकार विशेष्यप्रकारोभयनिवेशने यद्यपि प्रतिज्ञाप्रतिपा
द्यस्य विधेयविशिष्टस्य धर्मिण एव याहशविशिष्टार्थ्यनुपादानसंभवस्तथापि याहशविशिष्टार्थबोधकेऽपेक्षितविषयप्रकारयोः स्वेच्छयोपादानसूचनाय पदद्वयं ताहशविशिष्टार्थवत्त्व

बोधिकाश्रयाभिधानमनुचितं तथापि धूमादालोकवान्पर्वतो वह्निमान्धूमादित्यादौ प्रतिज्ञार्थहेत्वर्थविषयकसमूहालंबनबोधजनके जनके हेतुत्वे हेतौ वाक्यायावयवत्वापत्तिरजन्यत्वापा
तर्गतत्वनिवेशापत्तेः प्रतिज्ञाजन्यबोधनिष्ठैकदेशविषयकत्वघटितत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतामादाय केदेशे चातिप्रसंगवारणाय विशिष्टार्थविषयबोधत्वावच्छिन्नजन्यताप्रतियोगि
कजनकत्वनिवेशे पर्वतो वह्निमानित्यादिप्रतिज्ञायाश्च संग्रहः वक्ष्यादिमान्पर्वतादौ वह्नित्वाद्यवगाहिभ्रमात्मकधूमादिबोधसाधारण्यानुरोधेन तत्तत्पदार्थानां परस्परोपश्लेषावगाहित्व
वत्तादृशप्रतिज्ञाजन्यतावच्छेदकबोधपर्यमानन्तर्भाविशिष्टार्थविषयत्वस्यातथात्वादिति अन्यतिरिक्तविषयकबोधनिष्ठतादृशपरस्परोपश्लेषावगाहित्वाद्यवच्छिन्नजन्यताप्रतियोगिकजनक
तायां निवेशसूचनाय तथाभिधानं तादृशपरस्परोपश्लेषावगाहित्वाद्यवच्छिन्नजन्यताप्रतियोगिकजनकतायां निवेशसूचनाय तथाभिधानं तादृशपरस्परोपश्लेषावगाहिशाब्दत्वे जन्य
तावच्छेदकतापर्याप्त्यनिवेशात् न्यूनातिरिक्तविषयकत्वदलवैयर्थ्यमिममवधेयं भेदादिसाध्यकस्थले पृथिवी इतरेभ्यो भिद्यत इत्यादिप्रतिपाद्यभेदाश्रयत्वादिरूपपर्याप्तिविदेकार्थनिश्चया
प्रतिबध्यभेदादिकोटिकसंशयं प्रति पृथिवी नेतराद्भिद्यत इत्यादिप्रतिज्ञाजन्यभेदादिप्रकारकनिश्चयस्य प्रतिबंधकतायां न कस्याश्चिदपि प्रतिज्ञाया स्तादृशसंशयानिवर्तकबोधजनकत्व
मतस्तत्ताहिशिष्टार्थविषयकनिश्चयनिवर्त्यत्वाभावकूटनिवेशनप्रतिज्ञाजन्यबोधस्य स्वसमानाकारानुमितौ सिद्धिविधया प्रतिबंधकत्वात्तादृशानुमितेः सिसाधयिषाकालीनता
दृशबोधानिवर्त्यत्वायास्तादृशप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविशिष्टार्थनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताकान्यत्वादसम्भवः इत्यतो ज्ञानसामान्यमुपेक्ष्य सिसाधयिष
यैतानुधावनं न चानुमितेस्तादृशानिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकान्यत्वेऽपि तत्प्रतिबन्धकसिसाधयिषाकालीनबोधजनकत्वमादाय प्रतिज्ञायां लक्षणसमन्वयः सम्भवतीति
सम्प्रायपदमनर्थकं स्वरूपयोग्यतारूपजनकतायाएव निवेशनीयतया ऽव्यासेरप्यनवकाशादिति वाच्यं अनिवर्तकत्वेऽहि प्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतविषयितानुरूप्यत्वेन तत्प्रति
वन्धकत्वाभावः तथा सम्प्रामाण्यज्ञानास्कन्दिततादृशार्थबोधमादाय निगमनातिव्याप्तेरावश्यकत्वात् तथा च सिसाधयिषाकालीनसिद्धेः प्रतिवन्धकत्वेऽपि प्रतिवन्ध
कतावच्छेदकीभूतविषयितामात्रेणैवानुमित्यनिवर्तकत्वासंभवात् न च सिद्धेः पूर्वपरतोवा सिसाधयिषायाऽस्त्वादस्य तेहि द्वितीयक्षणे प्रथमक्षणे वा सिसाधयिषाविरहाद्वि
शिष्टत्वमक्षतमेवेति सिसाधयिषाविशिष्टायाश्चापि सिद्धेरनुमितिप्रतिवन्धकत्वमक्षतमेवेति तथा सत्यप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दिततादृशविशिष्टार्थनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रति

वन्धकताक्रान्तत्वमिति वाच्यं यादृशासिद्धेः पर्वतः सिसाधयिषोत्पादः तादृशासिद्धेरेवाप्रतिवंधकत्वात् प्रसक्तनिश्चये विशेषदर्शनकालीनविपरीतनिश्चयस्याप्रतिवंधकताम
तेनसापि प्रतिज्ञानार्थे निश्चयत्वावच्छिन्नाप्रतिबंधकताउक्तदिशासंभवइति प्रसक्तस्तामान्यमुपेक्ष्य संशयपर्यंतानुधावनं अत्र च नहि शिष्टार्थविषयकनिश्चयत्वानवच्छिन्नसंशयप्रति
वन्धकतास्त्वस्याज्ञाने विशेषणतोपगमेनैवातिरिक्तविषयकसत्वेन तादृशागजवायस्मतथाविधप्रमत्ताननाम्नत्वादिसंशयप्रतिवंधकताश्रयस्यवारणसंभवात्तादृशप्रतिवन्ध
कतात्वेनैवतथाविधनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिवन्धकताक्रान्तसंशयप्रतिवन्धकतानिवेशः नेनुतथाविधनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिवंधकताक्रान्तसंशयप्रतिवन्धकतात्वेनैगवादि
स्वव्यवधानेनोक्तहेतुवारणाय तादृशबोधान्यतमेति प्रकृतप्रतिज्ञाजन्यतावच्छेदकीभूतयादृशयादृशबुद्धित्वतादृशतादृशबुद्धित्वावच्छिन्नान्यतमजन्यतानिरूपितजनकतापर्याप्त्यस्य
विवक्षणीयतया नोक्तसमूहालंबनबोधमादाय तत्रातिप्रसंगः स्मृतमाये गवाभेदस्येत्यादिसकलपक्षेनैः समं बोधाविवक्षणीयतायां नोक्तसमूहालंबनबोधमादाय तत्रातिप्रसंगः
स्मृतविषयकबोधजनकत्वप्रतिज्ञायाः संभवतीप्रागभिहितं तावतैवगवाभेदः प्रतिज्ञाप्रतिपाद्य इत्यस्यालाभात् तत्र तादृशबोधमादाय लक्षणं कर्तव्यमिति स्फुटमेव तथापि तत्तादृश
पक्षबोधे लक्षणघटको तत्वस्यविषयइति स्फुटीकर्तुं तदुपादानं तादात्म्येनवह्नेः साध्यत्वे पर्वतो वह्निरित्येव प्रतिज्ञाजायते तत्र च वह्निमदभेदबोधोनलक्षणघटकइत्यतः संयोगेन समवाये
न वेति तादात्म्यातिरिक्तसंबंधेनेत्यर्थः वह्न्यादित्यादिसमस्यतत्र यत्साध्यइति प्राक्तनेनान्वितं वह्निमद्भेदस्येति अत्राप्येतादृशबोधस्य प्रतिज्ञाजन्यतायाः प्राग्दर्शितत्वेऽप्यन्यविधबोधा
सम्भवमाविष्कर्तुमेतदुपादानं नपाककृतिमत्वस्येति पाककृतिसमुदायस्येत्यर्थः पचतीति प्रतिज्ञातस्तद्बोधादिति भावः पाककर्तृभेदस्येति पाककृत्त्वावच्छिन्नाभेदस्य पाककृति
मत्वावच्छिन्नाभेदस्य चेत्यर्थः पक्तापाककृतिमानित्यादिप्रतिज्ञातस्तद्बोधादिति भावः इतरभेदवत्त्वस्येति इतरभेदाश्रयतासंबंधस्येत्यर्थः इतरेभ्यो भिद्यतइत्यादितस्तादृशबोधादिति
भावः इतराभेदस्येति इतरभेदावच्छिन्नाभेदस्येत्यर्थः इतरान्नेति प्रतिज्ञातस्तद्बोधादितिभावः इतरभेदवत्वस्येति इतरभेदस्संसर्गस्येत्यर्थः नेतराणीमनस्तद्बोधादितिभावः इतरभिन्नाभे
दस्येति इतरभेदाश्रयत्वावच्छिन्नाभेदस्येत्यर्थः इतरभिन्नेति प्रतिज्ञातस्तद्बोधादितिभावः अतिरिक्तविषयकत्वार्थः एवंचैवं अन्यूनविषयकत्वं तावद्बोधनिष्ठस्य यावत्संशयनिवर्तक
त्वं दर्शितहेतुजन्यबोधस्य ज्ञानत्वाप्रमत्वयोग्यत्वेत्यादिसंशयप्रतिज्ञाजन्यबोधनिवर्तनीयप्रतिबन्धकत्वपितादृशयावत्संशयान्तर्गतपर्वतो वह्निमान्नवेत्यादिसंशयानिवर्तकत्वेनवा

रणसंभवादिति वदतो मतमाह तावदिति तत्तद्विशिष्टार्थविषयककोटीत्यर्थः तावद्बोधनिवर्त्त्यायावत्संशयेति तत्तद्विशिष्टार्थबोधानन्तरमप्यकिंचिद्बोधनिवर्त्त्यप्रावल्यसंशये त्यर्थः तेन मेयादिसाध्य
कस्थले भेदतद्व्याप्यत्वादिकोटिकनानाविधसंशयानामेव प्रकृतसाध्यप्रतिज्ञार्थबोधानिवर्त्त्यायावत्संशयान्तर्गततया यावत्संशयनिवर्त्तकतायाः पृथ्वीवीनेतराणि पृथिवीतरेभ्यो भिद्यत इ
त्यादिप्रत्येकप्रतिज्ञाजन्यबोधेऽसत्त्वेपि तादृशसकलवाक्यजन्यसमूहालम्बनबोधस्य तावत्संशयनिवर्त्तकत्वान्न च निरुक्तानतिरिक्तानतिरिक्तविषयकत्वस्यापि सत्त्वान्नूतनकत्वमापाद्यैव प्र
त्येकप्रतिज्ञासकलतरणसमन्वयो बोध्यः अत्र च स्वमतापेक्षया गौरवमेवास्वरसबीजं बोध्यं न च विप्रयितादिसंबन्धेन पाकाद्यवच्छिन्नकृत्यादिर्यत्र साध्यता तत्र कीदृशउपनयः न तावत्पाककृति
व्याप्यवानित्याद्याकारकः तत्कृतेर्घटकपाकादिपदस्य पाकविषयकादिलाक्षणिकतायाः पाकविषयककृतित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितव्याप्तेरेव लाभात्प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नानि
रूपिताया व्याप्तेरलाभेनार्थान्तरप्रसंगादित्यत आह चैत्र इति साध्ये विशिष्टरूपसंभवादिति भावः निपातार्थेन नामार्थस्य भेदान्वयविधिव्युत्पत्तिविरुद्धतया नेतराणि सोदोप्रथमायात्रतृतीयो
गितार्थकत्वमसिद्धमिति हृदयं यथोपदर्शितेति प्रतिज्ञोपस्थापितेत्यर्थः उपनेयत्वात् उपनयेन बोध्यतीयत्वात् तादृशव्याप्तेरेवाकांक्षितत्वेन नयः पाककृतिसामग्रीमान्पचतीत्युदाहरणे तत्प्र
तिपादृशव्याप्तिविशिष्टस्य पक्षधर्मताकांक्षयैवोपप्रयोगादिति भावः स्तु वच पवेति तथा च हेतुना तादृशव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्त्वस्यैवोपस्थापनादिति भावः तत्तु मणिकृता यालस्यपार्थवितर्कयन्तस्मात्त
थेति लिंगमनत्रसंनिराकरणीयत्वात् तथापदवाटिमउपनयेपि तद्दोषग्रासइत्यस्यानुमतेस्तादृशोपनयस्तत्र तानल्लनमतुस्तत्साह तव्यानामिति तत्पदेनुपयोपदर्शितसाध्यस्यैव तादृशसाध्यव्याप्ति
विशिष्टहेतोरपि परामर्शसंभवइति व्याप्त्यादिपदप्रयोगवैयर्थ्यमित्याशयेनाह तच्चानेवेति नत्रपक्षादेरपि पराक्रान्तत्वात्तस्यैव कथंतोपनयस्य तत्त्वकृत्वेन परामर्शेत्यत आह योग्यतेति तात्पर्यव
शादित्यर्थः व्याप्तिविशिष्टहेतुमत्वस्यैवाकांक्षितत्वेन तत्परतया पुनरुक्त्यादिति भावः तद्दानत्वकृत्वेन साध्यस्येति प्रथमके ल्यंतद्व्याप्यस्येति द्वितीयपदमभिप्रेत्य पर्वतो वह्निमानित्यादेर्न्याय
स वह्निसाध्यकत्वनिराकृतस्य वह्निव्याप्यसमवायायामित्याकारकोपनयनिराकृत्वं तामतमाह केचिदिति विप्रतिपत्तौ कोटितज्जन्यस्मृतिविषयत्वं नतज्जन्यप्रत्येकशाब्दबोधप्रकारत्वं वा न तु त
दधीनसंशयप्रकारत्वमतो न संशये चेत्यस्य वैयर्थ्यं तत्पदर्शनं च संशयकोटितानिर्वाहकत्वेन नमस्ततो जिज्ञासायामतत्रत्वादित्यवधेयम् यद्यपि वह्निमत उपस्थितेर्दशायां वह्नेरप्युपस्थि
तेतया तादृशविप्रतिपत्तिवाक्याद्वह्निकोटिकोपि संशयो भवितुमर्हति तथापि स्वातंत्र्येण कोट्युपस्थितिः संशयप्रयोजिकेत्यभिप्रायेणेदमित्यवधेयम् अथवा विप्रतिपत्तिवाक्या ।

च्छाहृपवसंशायइतिमतानुसारेणेदं वस्तुतोवह्न्यभाववत्कोटितायामेववह्निकोटिकस्यसंशयस्योपपाद्यते ननुवह्निमद्भेदस्यस्वस्वाभाववत्प्रकारकज्ञानस्यैवसंशय
त्वात् प्रकृतेचवह्न्यभावोनोपस्थितोऽपितुनहेद्भेदएवेतिवह्न्यभाववत्कोटित्वासंभवाद्वह्निसंशयोनसंशयोनसंभवतीत्यभिप्रायः एतत्सूचनार्थेवचवह्निमद्भेदस्यकोटित्व
मभिहितं तद्भिन्नयानस्यप्रयोजनंतात्तदभावात् यद्वायद्धर्मिणितत्प्रकारकबोधौपयिकाकांक्षावत्पदजन्यतदुपस्थितिरेवयद्धर्मिणितत्कोटिकसंशयजनकपर्वतोवह्न्यभाववा
इतिवाक्याद्वह्न्याद्युपस्थितौपर्वतादौवह्न्यादिसंशयानुदयात् तथाचपर्वतोवह्निमानितिवाक्यस्यवह्न्यादिपदमपिनपर्वतादौवह्न्यादिभेदान्वयौपयिकाकांक्षावदितिता
दृशविशिष्टोपस्थितिवाक्याद्वह्न्यादिकोटिकसंशयइतितुपरमार्थः नचैवमनन्वयस्यापत्तेः वह्निमद्व्याप्यमिति प्राकृतिस्तत्रयाहेतुस्तस्याभावः सूचितः फलोपधायकताव्द
पजनकतानिवेशशंकयाप्रसक्तातादृशशाब्दबोधानुपधायकप्रतिज्ञायामव्याप्तिर्योग्यताविवक्षयानिराकरोति यद्वेति अतएवेति हेत्वर्थादिविषयकशाब्दबोधसामग्र
उत्तरमित्यर्थः एतेनफलोपधानविवक्षणेत्ववान्तरार्थविषयकशाब्दमात्रोपधायकप्रतिज्ञायामव्याप्तिः प्रसज्यते अनतिरिक्तविषयकशाब्दबोधानुपधायकत्वादि
तिसूचितं तादृशेति तादृशशाब्दबोधजनकज्ञानविषयेत्यर्थः आकांक्षानिवेशस्यपर्वतोवह्निः संबन्धीत्यादिनिराकांक्षवाक्यव्युदासः नचपर्वतोवह्निमानित्यादिशा
ब्दप्रतिनिराकांक्षतादृशवाक्यविषयकज्ञानत्वेनाजनकत्वात्तादृशशाब्दबोधजनकतावच्छेदकविषयिताकत्वानिवेशेनैवोपपत्तेराकांक्षानिवेशनमफलमितिवाच्य
पर्वतोवह्निमानित्यादिवाक्यानुपूर्वीप्रकारकभ्रमात्मकतादृशनिराकांक्षविषयकज्ञानस्यापितथाविधशाब्दधीजनकतयातदीयविषयितायाअपितज्जनकतावच्छेदक
त्वेनतज्जनकतावच्छेदकप्रकारताश्रयानुपूर्वीरूपाकांक्षाघटितत्वनिवेशस्यावश्यकतयातदीयविषयत्वात् नचाघटितत्वंचतदघटकवर्णसमुदायत्वंतज्जनकतावच्छेद
कीभूततभ्रमात्मयत्किंचिज्ज्ञानवृत्तिविषयितानिरूपकवर्णसमुदायत्वमितितत्पर्यवसितोऽर्थः ह्रदोवह्निमानित्यादिभ्रमानुमितिसमानविषयकतादृशवाक्यस्यवारणाय।

योग्यतानिवेशानं योग्यत्वं चाबाधितार्थकत्वं प्रकृतसाध्यविशिष्टप्रकृतपदबोधकत्वमिति यावत् वैशिष्ट्यं च वास्तवं नतु वैज्ञानिकं यद्यपि स्यात् तंत्रेण योग्यतानिवेशोऽनि
रर्थकः अस्तु न विषयत्वावच्छिन्नजन्यताप्रतियोगिकजनकताया अवश्यं विवक्षणीयतया चास्तवैशिष्ट्याघटितसाध्यविशिष्टपदविषयकत्वस्तु न विषयकत्वनिवे।
शासंभवेऽप्ययोग्यवाक्यप्रतिपाद्यविधिस्थार्थीप्रसिद्ध्यासंप्रदायसिद्धप्रतिज्ञाप्रतिपाद्यविधिस्थार्थबोधानिवर्त्यसंशयानिवर्तकत्वरूपानतिरिक्तविषयकत्वघटितलद
णस्य तज्ज्ञानित्वास्यप्रसक्तेः तथापि वास्तववैशिष्ट्यघटितानतिरिक्तविषयकत्वनिवेशसूचनाय योग्यतोपादानं आदिपदतात्पर्यविशेषपरिग्रहः तेन निराकांक्ष
काद्याकांक्षितप्रतिज्ञासमानाकारवाक्यार्थस्यार्थीतरपरतादृशवाक्यस्य च व्युदासः नन्वाकांक्षादिनिवेशे शाब्दवाक्यपदयोर्वैयर्थ्यं आकांक्षादेर्ज्ञानान्तरौपयिकत्वविर
हाद्वाक्यातिरिक्तेऽसत्वाच्चानुमितिजनकपरामर्शादौ शाब्दधीजनकयोग्यताज्ञानादौ चातिप्रसंगानवकाशादित्यत आकांक्षादिमत्वलाभार्थकतायोस्तादृशपदोपादानसा
र्थक्यमिति तल्लाभश्चेति तल्लाभः शाब्दबोधं प्रतिआकांक्षादिमत्पदवाक्यस्य जनकतयाकांक्षादिमत्वलाभः तादृशपदद्वयोपादानादिस्यर्थः शाब्दपदस्य योगेन शाब्दज।
न्यार्थकत्वेन तल्लाभः आकांक्षादिविरहितस्यापि शाब्दस्य शाब्दजन्यस्मृतिहेतुत्वात् स्मृतौ जातिविशेषो मम स्यापकेति रूप्यान्वनुभवनिष्ठशाब्दत्वजात्युपस्थापकार्थकशाब्द
बोधं प्रत्याकांक्षादिरहितस्यापि ज्ञानादेर्हेतुतया वाक्यपदोपादाने केवलशाब्दपदात्तल्लाभ इति वाक्यपदोपादानोपदेति भावः यत्तु तल्लाभश्चेति अस्मन्न विषयक
शाब्दत्वावच्छिन्नोपयिकाकांक्षादिमत्वलाभश्चेत्यर्थः शाब्दपदस्यावयवशक्त्या शाब्दजन्यज्ञानत्वावच्छिन्नार्थकत्वे शाब्दजन्यतावच्छेदकजातिविशेषानुपस्थितस्यात्
दवच्छिन्नजन्यताप्रतियोगिकजनकतालाभो न भवतीत्यतउक्तंजातिविशेषो मम स्यापस्थापकोति तथा च कार्यदिशि शाब्दत्वजातेः कारणदिशि च वाक्यपदेनाकांक्षा
दिमत्वस्य लाभान्ना तादृशशाब्दत्वावच्छिन्नोपयिकाकांक्षादिमत्वलाभ इति भाव इति व्याख्यातं तत् अवच्छेदकतापर्याप्तिनिवेशानिरुक्तत्वेन तद्विषयकावच्छिन्नजन्यता

निवेशाभावे ऽस्योपपन्नत्वात् साध्यवत्त्वनिवेशप्रयोजनाभावश्चोपस्थितेरप्रयोजकत्वात् न च तदर्थविषयकत्वस्य साध्यवत्त्वजन्यतावच्छेदकत्वात् तदवच्छिन्नत्वविरहात् अप्रसिद्धेन वि
षयकसाध्यत्वावच्छिन्नत्वैनेवेजमतान्निवेशनीयेति वाच्यं विनिगमनाविरहेण साध्यत्वविशिष्टतत्तदर्थविषयकत्वस्यापि जन्यतावच्छेदकत्वात् न च स्मारकाविकपदपरित्यागे ऽनु
मितिविषयकसाध्यधीजनकमित्यवशिष्यते तथा च पर्वतो वह्निमानित्यादिप्रतिज्ञावाक्यस्यानुमित्सबोधकतया व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताकोपरिशिष्टैरन्तमितिविप्रयोविषयोपस्थिति
मध्यमपदलोपिसमासाभिप्रायेण सम्पादितलक्षणपर्यवसितार्थमाचष्टे तथा चेति हेत्वन्तवृत्तिप्रथमेणोदाहरणस्येत्यादिना तथा अनुपसंहारणस्य लिङ्गबोधकत्वा
द्यतिरेकिपर्यन्तानुधावनं यो यो धूमवान् स स वह्निमानित्याद्युदाहरणस्य वह्न्यभावादिरूपलिङ्गबोधकत्वात् तद्विषयकत्वमात्रनिवेशे नैवताहृशोदाहरणवारणसंभ
वेन पदमुख्यविशेष्यकत्वपर्यन्तस्य विवक्षणीयस्यात्रावृत्तिद्वारा यथा यत्र दभिन्नमित्यादि हेत्वन्तवृत्तितदनुसरणे हेत्वन्तावृत्तिते पुदाहरणे ऽव्याप्तिमाह क्रमादाहनीति उप
नयवारणायेति पदत्तावच्छेदकावच्छिन्नपदविशेष्यकत्वनिवेशस्य प्रयोजनं तद्विरहे ष्येतदर्थमेवतन्निवेशेनानुषंगपदे निगमनातिव्याप्तिर्न संभवतीत्यभिप्रायेण निगम
नोपेक्षा तन्नतदंश्यो ऽभिधीयते इत्यादिनिगमनस्य पदविशेष्यकत्वाभावान्निगमनसामान्येनातिव्याप्तिसंभवस्त्वभिप्रायेण वा पदत्वमुख्यविशेष्यकत्वनिवेशे ऽपि गोत्वसास्नाभा
ववद्गोत्वाभावादि यत्र यत्र सास्ना तत्र गोत्वमित्युदाहरणे पदमुख्यविशेष्यकबोधजनके ऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैव पदमात्रमुख्यविशेष्यकत्वनिवेशाच्चाविसम्प्रसक्तस्थले मात्राद्याप्र
सिद्ध्या व्याप्तिरिति पदत्तावच्छेदकानवच्छिन्नपदमुख्यविशेष्यत्वानिरूपकत्वमवविवक्षणीयं तथा च निगमनेनानुषंगपदे ऽतिव्याप्तिर्न संभवत्येवेति ध्येयम् लिङ्गत्वस्यैकेव
लान्वयितया सामान्यतो लिङ्गादिविषयकत्वज्ञानेनमास्तिद्धमिति प्रकृतलिङ्गविषयकत्वविवक्षणीयं तथापि नतिस्मारकस्य यथाप्येनाह यद्यपि प्रकृतेति प्रकृतलिङ्गतावच्छेदका
वच्छिन्नविषयकत्वविवक्षणे पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते इत्यादिप्रतिज्ञायानां संग्रहः तज्जन्यबोधे स्वरूपत एव पृथिवीत्वादिरूपलिङ्गभानादित्याशयेन स्यानां तरे दोषानाह गन्ध
वतीति तथेतरेभ्यो भिद्यते उपनयासंभवश्चेति तथा च तादृशप्रतिज्ञादिहेतितन्यायप्रवेशनसम्भवनीतिका व्याप्तिरिति भावः इदमापूर्वमोहेनगन्धवत्त्वेनेति उपनयस्ये दृशाहस्य

गा॰टी॰
अ॰ प॰
१८

प्रतिज्ञोपदर्शितपदतावच्छेदकावच्छिन्नपरत्वादिति भावः । गंधवत्त्वान्वयेति गंधवद्भेदस्य साध्यस्येत्यर्थः । अप्रयोगादिति उद्देश्यतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकयोरैक्येऽभेदान्वयबोधस्याव्युत्पन्नत्वा
त् अन्यथा वेदो वेद इत्यादावप्यन्वयप्रसंगादिति भावः । साध्याभावेति साध्याभावव्यापकीभूतो योऽभावस्तदभावत्वेनेत्यर्थः । तथा चाभिन्नरूपेण गंधादेरुद्देश्यविधेयतावच्छेदक
गर्भेऽन्तर्भावान्नान्वयबोधानुपपत्तिरिति भावः । ननु हेत्वभावाभावत्वेन हेतूपस्थापकपदाभावात्कथमुपनयवाक्यात्तेन रूपेण पक्षे हेतुभानमित्यत आह अतएवेति साध्याभावव्या
पकतावच्छेदकहेत्वभावत्वाद्यवच्छिन्नाभावत्वेन हेत्वन्वयानुरोधादेवेत्यर्थः । न चैवं पृथिवीति नञ्द्वयेनाभावाभावत्वेन हेतुबोधनादिति भावः । यद्यपि पृथिवीत्वे हेतुकस्थले ता
दृशोपनयप्रयोगो न युज्यते पृथिवीपदात्स्वरूपत एवोपस्थितस्य पृथिवीत्वरूपपदार्थतावच्छेदकस्य नञ्द्वयीभावेऽन्वयासम्भवेन हेत्वभावाभावत्वेन हेतुलाभात् न च हेतुमद्भेदा
भावोऽपि हेतुरेवोपि हेतोरेवान्योन्याभावाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकरूपत्वात् एवं हेतुमद्भेद एव व्यापकतायत्र नेतरभेदस्तत्र पृथिवीत्वस्य वोदाहरणे न बोध्यते इति पृथिवीभेदा
भावत्वेन पृथिवीत्वबोधकस्तादृशोपनयो युज्यते इति वाच्यम् एवमपि पृथिवीत्वादिति हेतुवाक्योपस्थितपृथिवीत्वत्वविशिष्टहेतुकानुमित्यौपयिकतद्रूपविशिष्टवद्भेदत्वा
वच्छिन्नसाध्याभावव्यापकताया एवाकांक्षिततया यत्र नेतरभेदस्तत्र पृथिवीत्ववदितरोदाहरणेनोपदर्शनीयतया तथा तद्रूपविशिष्टवद्भेदत्वावच्छिन्नाभावत्वेन हेतुमत्ताया उ
पनेयत्वात्तादृशोपनया संगतेः अन्यथा पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते गन्धसमवायिकारणतावच्छेदकरूपवत्त्वादित्यादावपि तथोपनयप्रयोगापत्तेरिति तथापि तादात्म्येन पृथि
वीहेतुकस्थलाभिप्रायकमिदं आदिपदात्तु च नैयायिकगंधवतीत्याद्याकारस्य न च नात्र गंधस्य इत्थमाद्याकारस्य वाऽपनयस्य परिग्रहः । अत्र हेत्वभावाद्यादौ साध्याभावव्यापकत्वाभावे
पि न क्षतिः प्राचीनमते उदाहरणे देवव्याप्तिलाभेन पक्षधर्मतामात्रस्योपनेयत्वात् तत एव प्राचामित्युक्तं साध्याभावव्यापके सा दोषे च व्यापकतानुपलक्षणार्थकं ननु चैवं
पृथिवीत्वादिकप्राचीनानुमतोपनयोऽसंगतः नञर्थाभावस्य प्रतियोग्यनुयोगिभ्युपरागेणैव भानाद्वाऽनुभवेनादन्योन्याभावबोधे समानविभक्तिकप्रतियोग्यनुयोगिवा
चकपदसमभिव्याहारस्य तंत्रत्वाद्भावबोधे तत्संबंधतानुयोगिवाचकपदसमभिव्याहारस्यापेक्षितत्वात् प्रकृते चानुयोगिवाचकपदाभावेन पृथिवीभेदान्योन्याभावाभा

वादिबोधासंभवादितिनवीनानुमतस्तत्रव्यापकीभूताभावप्रतियोगितांशवतीचेयमित्याद्याकारकोपनयप्रवादरणीयः नचचहेतुमत्तावच्छेदकनेदर्शितमुत्पत्तिविरोधो
दुष्परिहरप्रवेश्यात्तोच नव्यमतेसमाधानमाह यद्वेत्यादि चेतनत्वग्निमेणान्वयः तद्विशिष्टइति तद्धर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्य इतराविशेषितत्तद्धर्मावच्छिन्नाभेदान्वयबोधस्यैव
मुनतिविरुद्धत्वादित्यर्थः नानुपपत्तीति महत्तैतदुद्देश्यतावच्छेदकघटकत्वमात्रविधेयतावच्छेदकघटकतायाभानादितिभावः तथाच गंधवतीतरेभ्योभिद्यते गंधादित्यादिन्या
यस्यापिनिष्प्रत्यूहत्वं तथा लिंगविषयकतानुशास्त्रांतर्गतप्रतिज्ञायामप्यासिद्धेर्वीरैवेतिभावः नत्रपदार्थविशेषणतायाणपि लिंगविषयत्वतच्छून्यत्वंविवक्षणीयमतोनोक्ताव्या
प्तिः उक्तस्थलेपदार्थविशेषणतयैवलिंगविषयतासत्वेनविशिष्टाभावसत्वादित्यत आह पदार्थविशेषणत्वेति प्रपंचद्वितीयमश्रीमात्रवच्छेदिस्यादाविति अव्यापकामित्यग्निमेणान्व
यः प्रथमपदार्थविशेषणत्वपदार्थनिरूपितविशेषणतात्मकलिंगविषयतायाः परंपरयापदार्थनिरूपितत्वाक्रान्तवतीनतरेभ्योभिद्यते इत्यादावपिमनत्वर्थस्तवत्यामेविशेषणीभू
तगन्धविषयतायागन्धसमानकालीनरूपवती पृथिवीतरेभ्योभिद्यतइत्यादौ नद्विषयतायाश्च सात्वासत्तानिरूपितविशेषणतानात्मकत्वेन साक्षात्परासाध्याशेननिरूपितत्व
स्यैवनिवेशनीयत्वादितिचेन्न पदार्थविशेषणत्वपदस्यक्तार्थकत्वतदानिगमनातिव्याप्तेः नचानिगमनेऽप्युपपदानुपपत्तेरुक्तप्रयुक्तापदतावच्छेदकानवच्छिन्नमुख्यविशेष्यकान्यत्व
स्यैवतत्तुरीयार्थत्वेनैववापदतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यकत्वस्य विषयप्रकारतार्थत्वविवक्षणीयत्वात्तथानातिव्याप्तिरितिवाच्यं एवमप्यनुपगपदेतत्त्रातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् अतः
पदतावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यतानिरूपितप्रकारतात्वमेवतदर्थोवाच्यः पदतावच्छेदकप्रकारतातः प्रातिनो सर्वेषुप्रकारतानां हेत्वादिविशेष्यत्वनिरूपिताश्चया
त्वविशेषः कासिन्नादात्म्याचित्समवयानेत्यर्थेतिविधेयकोटिप्रविष्टपदार्थप्रकारताचतद्धर्मितावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यतानिरूपिताविधेयानिरूपितविशेष्य
तायाधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नतयाधर्मितावच्छेदकप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाश्च स्वस्वधर्मितानवच्छेदकत्वेनतदनवच्छिन्नतयाविधेयधर्मितावच्छेदकप्रकारता।
निरूपकविशेष्यतयाभेदादितिनिगमनादिजन्यबोधीयविधेयकोटिप्रविष्टलिंगविषयतानपदतावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यतानिरूपितविशेषणतात्मिकेति

न निगमनाद्युक्तिव्याप्तिः एवं च वह्निसामग्रीमात्वकेऽरित्सादावव्याप्तिः प्रसज्यत एवेति एतेन पर्वतो वह्निमान्धूमादित्यादिप्रसिद्धस्थले तर्गतोपनयेति व्याप्तिप्रसंजकत्वेन नैतद्विवक्षणं
यो कापष्यमारोहति न चायं दोषो ति व्यापकं चोपनयस्य त्वन्नेन स्वयमेव वक्ष्यत इति नानुपपत्तिरिति वाच्यं उपनयप्रकारणार्थकताघेव लिंगविषयकत्वविशेषणस्य स्वयं प्राग्व्याख्यात
तायाउपनयमात्र एव याहृशाविवक्षा याभिति व्याप्तिस्तदाशांकायां संदर्भविरोधस्य जागरूकत्वादिस्यपि स्मादिति न चैवमपि व्यापकं चोपनयस्येति ग्रंथासंगतिः तत्र हि प्राचीनग्रंथस्य स्व
मवान्वह्निमान्धूमादित्यादित्यायां तर्गतोपनयविशेषपरत्वात् तत्र हेतोरेव पक्षतावच्छेदकनया पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नो यद्विशेषणत्वं तस्यापि मतताऽवच्छेदकप्रकारता
निरूपकविशेष्यतानिरूपितप्रकारताभिन्नत्वे सति साध्यतावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यतानिरूपितप्रकारताभिन्नयल्लिंगविषयत्वेन उक्तत्वमित्यर्थः साध्यविशेषण
तयेत्यस्य पद्यार्थकतार्थकत्वे निगमने परंपरया साध्यविशेषणतयैव लिंगभानादिति व्याप्त्यापत्तेः न चैवमपि ज्ञानविषयत्वात् धूमादित्यादिन्यायांतर्गतनिगमनेऽतिव्याप्तिः तादृवस्य
मेव ज्ञानविषयत्वरूपसाध्यतावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यतानिरूपितत्वस्य हेतप्रकारतायां सत्त्वादिति वाच्यं शुद्धसाध्यतावच्छेदकप्रकारतानिरूपकविशेष्यता
यापवविषयत्वरणीयत्वात् न तु पक्षधर्मे लिंगाविषयत्वकत्वविवक्षणेऽपि द्रव्यमित्यादौ न्यायव्याप्त्यवकाशः द्रव्यं द्रव्यमिति बोधस्य तद्रव्यएकविषयस्य तद्रव्यसमवेतद्रव्यविषय
कत्वसंभवादतः स्यान्नान्तरमाह प्रमेयत्वमिति न तु प्रमेयत्वं प्रमाविषयत्वं तच्च विषयभेदादिभिन्नं एवं च घटनिष्ठप्रमेयत्वविषयकस्य प्रमेयत्वमभिधेयत्वमिति बोधस्य प्रमेयत्व
रूपपक्षनिष्ठप्रमेयत्वादिविषयकस्य संभवान्नाव्याप्तिरतः स्थलान्तरमनुसरति गोत्वमाश्रयति न तु पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षविषयतानतः पाति लिंगविषयतास्वत्वनिवे
शो नोपदर्शितहेतुपक्षकप्रतिज्ञायामसंग्रहः तदंतः पातित्वे च पक्षतावच्छेदकविशिष्टेति पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षविशेष्यतानिरूपितायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्य
प्रकारतानिरूपितवैशिष्ट्यविषयतान्तर्हद्भिन्नत्वलिंगविषयतास्वरूपत्वमित्यर्थः अथ नहि तत्त्वं न साक्षात्परंपरासाधारणं यन्निरूपकत्वं तदभावः पक्षतावच्छेदकप्रकारता
याउक्तयुक्त्या तदनिरूपकत्वात् कथं चिन्निरूपकत्वोपपादनेऽपि परंपरासंयोगेन वह्नेः साध्यतावह्निसंयोगत्वेन हेतुत्वान्न तत्र प्रतिज्ञायामव्याप्तिः हेतुभूतवैशिष्ट्यविषयतायाः स्व

निरूपकत्वविरहात् एवं सति तादात्म्यं परंपरासाधारणानुगतनिरूप्यनिरूपकभावो विदुर्वचः परंपरानिरूपितत्वस्य मत्त्रिरूपितनिरूपितत्वाद्यासकत्वात् एतेन तादृशावच्छिन्नस्वविष
यतायास्तु बहिर्भूतत्वोपपत्तिरित्यत्रापगमपदेऽपि च निगमनातिव्याप्तिः तादृशानिरूपयत्वव्यापकत्वमात्रस्य प्रतिबन्धकताविशेषणत्वे धूमादालोकवान्पर्वतो वह्निमान्स्मादित्यत्र
हेतुत्ववध्येः तिव्याप्तिः तादृशहेतुतिघाणहेतुत्वे धूमीयत्वेनेति संयोगप्रतिबन्धकतावच्छेदकतादृशबोधविषयतायातिरिक्तविषयताबहिर्भूतत्वात् पक्षपतेरतस्तादृशानिरूपय
त्वव्याप्यत्वमपि प्रतिबन्धकताविशेषणं न च पद्धतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यताकत्वनिवेशस्यावश्यकतया नैतादृशातिव्याप्तिसम्भावनेति अर्थव्याप्यत्वनिवेशानां
मितिवाच्यं तथ्यानुमेयपदेऽधूमादवह्निमतः सधर्मीपर्वतो वह्निमान्स्मादित्यादिस्थलीयनिगमनेतत्प्रमेयाद्यत्वव्यत्रमेयादित्यादिस्थलीयतत्वतयवेदवातिव्याप्तेर्दु
र्वारत्वात्तन्निवेशस्यावश्यकत्वादिति न च तद्धर्मितावच्छेदकनिविष्टप्रकारत्वेन प्रतिबन्धकतावच्छेदकमपि तत्तन्निष्ठविशेष्यतावच्छेदकत्वमेव तथा च गन्धवतीतरेभ्यो भिद्यते
इत्यादिप्रतिज्ञाजन्यबोधीयफेतुप्रकारतायास्तु बहिर्भूतत्वादव्याप्तिरिति वाच्यं विशेष्यतावच्छेदकतायाः एवं प्रकारतात्वोपगमेन तादृशबोधे तदन्यप्रकारतानभ्युपगमात् ए
वं सति प्रसक्तस्य भूतलघटवदित्यादिज्ञानस्य भूतलत्वांशे तद्धर्मितावच्छेदकत्वस्य प्रकारान्तरेणावारणसम्भवात् स्तु वा विशेष्यतावच्छेदकताव्यविषयताप्रकारतातो
ऽप्येव तथापि न क्षतिः तादृशाविषयताबहिर्भूतविषयतामन्यत्वज्ञानविशेषणमुपेक्ष्य तादृशाबहिर्भूतविषयतान्यवच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायावाच्यविशेषणत्वोप
गमेन विशेष्यतावच्छेदकताभिन्नगन्धादिविषयतायाः प्रतिज्ञाजन्यबोधीये स्वेऽपितस्याः प्रतिज्ञाजन्यतावच्छेदककोटिनिवेशप्रयोजनाभावेनानुमितित्समानविषयकत्वाभिवेश
तस्सम्भलोकस्य वैयर्थ्यप्रसंग इति तादृशालिंगविषयतान्यत्वनिवेशानर्थक्यं अभावस्य घटकतया तल्लिंगांशेऽवेयर्थ्यं उक्तरीत्या बहिर्भूतत्वनिर्वचनतायासविहेयात्कल्पान्तर
मात्र्रयते वस्तुतात्विति लिंगत्वमिति व्याप्तिरित्यर्थः ननु व्याप्त्यनुगततयोर्न्वयव्यतिरेकव्याप्त्योः स्तु घटकव्यापकत्वयोर्वोधकतरमात्रस्य विषयाउपादानेऽनवबोधकोपन्नपादा
वति व्याप्तिरित्यांशेऽकथ्याता तादृशाव्याप्तिघटकव्यापकताद्वयविषयत्वयोरनुगतरूपेणाभावनिवेशाधिति तथा चेति प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्येति ममकत्वान्वितव्या

मिविषयकत्वमित्यत्र व्याप्तिपदव्यापकत्वविषयतानिरूपितसाध्यतावच्छेदकादिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतानुमितित्वावच्छिन्नजनकतावच्छेदकत्वपर्यन्तधर्मताविषयकोदाहरणज
न्यबोधीयव्यापकतादिविषयताया अनुमितिजनकतावच्छेदककोटिप्रविष्टतया नत्वतिव्याप्तेः न च हेतुव्यापकत्वादिविषयतात्वेनैव तद्विषयतानां जनकतावच्छेदकतावच्छेदक
कोटौ निवेशादनुमितिजनकस्यापि तादृशज्ञानस्य विषयतानां तादृशरूपाक्रान्तानां नयात्वमनन्तमेवेतिवाच्यं तादृशविषयतात्वेन पक्षविशेषणतापन्नहेतुविशेषणतायत्रत
त्रसामानाधिकरण्यविशेषणतापन्नसाध्यादिविषयतानिरूपितव्यापकत्वविषयताघटितप्रकारणतावच्छेदकत्वस्य कत्वाज्ज्ञानहृत्पारतन्त्र्यावच्छेदकत्वाभावात् यद्रूपावच्छिन्नविषयताज
नकतावच्छेदिकानद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वस्य तत्र निवेशे च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविषयताया अप्यनुमितिजनकतावच्छेदककोटिप्रविष्टतया तादृशासम्भवस्य तत्समप्रतिज्ञावच्छि
न्नव्यापकत्वं साध्यस्य पक्षस्य चावृत्तकं यत्र तत्स्य लीयप्रतितताया असंग्रहः यत्र तत्र तु निवेशादननुगमानवकाश इति चेन्न पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितवि
षयतानिरूपितका विषयतानन्निरूपितविषयतानिरूपितविषयतायां विशेषणविधया हेतुतानुमितिजनकतावच्छेदकतायाः पर्याप्त्यधिकरणधर्मत्वेन हेतुव्यापकताविशि
ष्टसाध्यविषयत्वसाध्याभावव्यापकत्वविशिष्टहेत्वभावविषयत्वान्यतरस्य तदभावस्य निवेशेनानुपपत्त्यभावात् हेतावनुमितिजनकतावच्छेदिकाया अन्वयपरामर्शीयहेतुव्यापक
तावच्छिन्नसाध्यविषयतायाः पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपिताधेयत्वविषयतानिरूपिताधिकरणविषयतानिरूपितत्वव्यतिरेकिपरामर्शीयसा
ध्याभावस्य व्यापकतावच्छिन्नहेत्वभावविषयताया अपि तादृशविशेष्यतानिरूपितसंसर्गीयविषयतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपितप्रतियोगितात्वविषयतानिरूपितत्वेन सा
ध्याभावव्यापकताविशिष्टहेत्वभावविषयतात्वस्यापि हेतुव्यापकताविशिष्टसाध्यविषयतात्वव्यतिरिक्तविषयत्वविशेषणविधयाऽनुमितिजनकतावच्छेदकतावच्छेदकताप
र्याप्त्यधिकरणत्वात् यद्यपि परंपरयापक्षविशेष्यताया अनिरूपिता उदाहरणजन्यबोधीयहेतुव्यापकताविशिष्टसाध्यादिविषयतानामनुमितिजनकतावच्छेदिकत्वया तनि
रूपितव्यापकत्वादिविषयतापि न तथेति तदीयसाध्यादिविषयताविशेषणतायां व्यापकत्वविषयतानिरूपितत्वस्यानुमितिजनकतावच्छेदकप्रवेशेन सम्भवात् जनकताव
च्छेदकविषयताहेतेरेव यत्समस्यतादृशविषयताविशेषणतया जनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वसम्भवादिति निरुक्तपक्षविषयताप्रचमविषयतादिविशेषणतायामव।

च्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं यत्साध्यतादिव्यापकत्वविषयतानिरूपितत्वसहितसाध्यादिविषयतात्वं तत्रोदाहरणजन्यबोधीयसाध्यादिविषयतासाधारणं न यथा चोदाहरणेऽतिव्या
प्तिर्दुर्वारैव तथापि निरुक्तजनकतावच्छेदकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविषयतावच्छिन्नाया अप्रतिबन्धकतातद्वच्छेदकविषयतात्वेनोदाहरणजन्यबोधीयहे-
तुव्यापकसाध्यादिविषयताया: संग्रहो बोध्य: अनुमितिजनकतावच्छेदकपरामर्शीयसाध्यादिविषयताया हेतुव्यापकतादिविषयतानिरूपितसाध्यादिविषयतात्वेन साध्यं
हेतुव्यापकं न वेत्यादिसंशयप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात्तादृशप्रतिबन्धकतातादृशरूपेणोदाहरणजन्यबोधीयहेतुव्यापकसाध्यादिविषयताया अप्यवच्छेदकत्वान्न च विशे
ष्यविशेष्यतानिवेशप्रयोजनाभाव: प्रमेयत्वव्यापकवाच्यत्ववत्साध्याभाववान्नोत्वाभावादिसत्त्वात्तादृशविशिष्टसाध्यकसद्धेतावनुमितिजनकपरामर्शीयत्वात्मकपदार्थविशेष्य
णतापन्नगोत्वाभावविषयतानिरूपिताधेयत्वविषयतानिरूपिताधिकरणविषयतानिरूपितसास्नाभावविषयतानिरूपितवाच्यत्वविषयताया विशेषणविधयाऽवच्छे
दकतावच्छेदकताया: पर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्प्रमेयत्वव्यापकतात्वविषयताया: प्रतिज्ञाजन्यबोधे सत्त्वेपि न क्षति: नच साध्याभावव्यापकहेत्वभावप्रतियोगिमानि
तिपरामर्शीयपदार्थविशेष्यतानिरूपिताहेतुविषयतानिरूपितप्रतियोगित्वविषयतानिरूपिताभावविषयतानिरूपितव्यापकत्वविषयताया अपि निरुक्तविषयतात्वात्तादृ
शविषयत्वविशेषणतायाश्चावच्छेदकीभूते साध्याभावव्यापकत्वादिविषयताया अश्वात्तथात्वात् व्यतिरेकपरामर्शीयपञ्चमविषयताया: प्रकाराभावप्रकारतात्वादन्वयमति ।
रेकव्याप्तिघटकव्यापकताहृदयाविषयतयोर्विशेष्याभावद्वयमिति वेदापरोनायमन्य: न यथा सति प्रहेतुनिरुक्तत्वावच्छेदके न्यायानुगतायां हेतोर्मयो: कीर्तनेन वैयर्थ्यापातात् विशिष्या
पितदुभयावगाहित्वस्य तत्त्वेन्याहिनादर्शिनीयत्तुयाप्रश्चमतत्तर्पवविशिष्यतदुभयानवगाहित्वाधिकत्वोपवर्णनो विन्यासान्तरं चेति नाहम्मागमकत्वोपयिकविषयत्वे चेत्स्पष्ट: हेत्वावि
ति हेतुव्यापकताविशिष्टसाध्यविषयित्वमित्यपर्याप्तो नोकानुगमविरोध: हेतुमत्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकेति तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं च धूमादिभाववद्धेतुकस्थले
धूमाभाववत्त्वादिकं वह्न्यभावादिहेतुकस्थले च वह्नित्वादिकमेतदसंग्रहभयेनैव हेत्वभाववत्त्वावच्छिन्न इति नोक्तं तथा सत्यपर्वते निर्धूमो निर्वह्नित्वादित्यादौ यत्र धूमस्तत्र वह्निर्धू

मव्यापकवह्न्यभाववांश्चायमित्याद्याकारकयोरेवोदाहरणोपनययोः प्रयोगाद्वह्नित्वाद्यवच्छिन्नप्रवसाध्याभावव्यापकतायास्तत्र प्रतीतिर्न तु वह्न्यभावाद्यभावत्वावच्छिन्न इति तत्रापि व्याप्य
भावाप्रतिपादनेन न्यूनतापत्तेः हेतुतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकनिवेशप्रयोजनमाह द्रव्यत्वेति प्रतिज्ञासंग्रहायेति प्रथमोपदर्शितप्रतिज्ञाविषयसंयोगत्वावच्छिन्ननिरूपितव्यापकता
याश्रपितसंयोगत्वेन ग्रहणे हेतुकद्रव्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नानुमितेः द्वितीयप्रतिज्ञाविषयगुणत्वावच्छिन्नव्यापकतायां गुणत्वेन स्पर्शसाध्यकरूपत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितेः प्रयोजकतयाऽ
वच्छेदकद्वयोपादानं तत्र तत्रावश्यमिति भावः नन्वेवं लिंगत्वाविषयकत्वविशेषणेनैवोदाहरणस्यापि वारणे एवंकानुमितिसमानविषयकविशेषणस्य व्यावृत्तिर्न संगच्छत इति तन्न्य
तोनरं विषयांतत्यागस्यैवावश्यकतयाऽन्यूनानतिरिक्तपदमात्रपरित्यागपरम्परलविरोधश्चालोच्यताहृशाप्रलस्यचनु यावित्समुदायपरित्यागपरत्वमेवान्यूनेति नन्वेतत्कल्पने हे
तुवारणायैवपदाविशेष्यकत्वपर्यवसितताहृशविशेषणोपादानमावश्यकं तज्ज्ञानबोधस्यव्यापकत्वाविषयत्वेन लिंगत्वाविषयकत्वदलेनावारणादिति कथं समुदायपरित्या
गइत्यतआह हेत्वमिति पंचम्यर्थपदकइति तथाचपदस्मारकविशेष्यकत्वमपि ताहृशहेतुजन्यबोधेऽस्तु तमितिनतद्वारणसंभव इति भावः पंचम्यंतान्यत्वस्यतिवेशो घटोदा
द्यायदोनदंडादित्यादिपंचम्यंतप्रतिज्ञानामसंग्रहमालोच्यवाकल्पांतरमाह हेत्वन्येति अवयवपवाच्यत्वादिति तथाचतावत्पवमकलहेतुवारणोक्तसमुदायदलपरित्यागो
नस्त इतिभावहृतीत्सिभावः ननु ज्ञापकत्वपंचम्यर्थः स च प्रकृत्यर्थस्य विशेषणतयैवभासते न तु विशेष्यतया तथाचकथं पंचम्यर्थपदकत्वायांतर्गतहेतोः पदस्मारकविशेष्य
कबोधजनकत्वमत आह संख्येति विभक्त्यर्थस्यैकत्वादेः प्रकृत्यर्थविशेषणतयाबोधश्चानुभाविकः तस्यादिविशेष्यत्वे घटमित्यादितपकत्वकर्मत्वचद्वितीयमित्याकारकसर्वा
नुभवविरुद्धसमरूपालेच्छुनबोधापत्तेरत्रतः संख्यातिरिक्तेति स्ववर्थविशेषणानि तिङ्थस्येषसाधनत्वादेः प्रकृत्यर्थविशेषणतयाभानात्तसयाथस्तामान्यापेक्षाविशेष्यत्वेनैव
बोधस्य युक्तिमाह प्रातिपदिकार्थयोरिति समानविभक्तिकनामार्थयोः क्रियाविशेषणीभूतद्वितीयांतनामार्थधात्वर्थयोश्चाभेदान्वयबोधोत्पत्त्याभेदेनेति तयोरपि विभक्त्यर्थ
मतया हृत्यपरंपरयाऽभेदान्वयबोधोत्पत्त्वादिति अव्युत्पत्तेर्वृत्तनारणत्वादिति भूतलं घट इत्यादावाधेयभावादिसंबंधेनघटभूतलाद्योस्तंडुलः पचतीत्यादौ च क्रियाक

मीतिद्विभावेनतंडुलपाकाद्योरन्वयबोधानुदयादितिभावः तथाचसर्वथैवप्रातिपदिकार्थविशेषणत्वे विभक्त्यर्थस्यान्तराभावेनप्रातिपदिकार्थस्यभूतलतंडुलादेर्द्वितण
कादावाधारतायेंथत्वकर्मत्वादिसंबंधेनसाक्षादेवान्वयबोधस्यभूतलेघटः तंडुलंपचतीत्यादितः स्वीकरणीयतयानाहमानुत्पत्तिविरोधइत्याशयः नचभूतलेघटइत्यादौ
घटाधिकरणभूतलमित्याद्याकारकएवान्वयबोधउपेयतेनानाहार्यातानुत्पत्तिविरोधइतिवाच्यंतथासतिघाहवोधेऽनुभवसिद्धस्यप्रथमान्तार्थमुख्यविशेष्यकत्वस्यभं
गप्रसंगात् ननुविभक्त्यर्थःसंसर्गतयैवभासतेननुविशेष्यतयाघटादावाधेयत्वादिसंबंधेनभूतलादिप्रकारकबोधेचसप्तम्यादिविभक्त्यंतभूतलादिवाचकपदसम
भिव्याहारस्यनियामकत्वान्नोक्तातिप्रसंगः नचैवंभूतलेघटइत्यादिभागमात्रस्मानतुभावकत्वप्रसंगः उक्तरीत्यातुअस्तुवाविभक्त्यर्थाधिकरणत्वज्ञापकत्वादिविशे
षितस्यैवप्रकृत्यर्थस्यतत्त्वावित्तिवेद्योधेयत्वज्ञाप्यत्वादिसम्बंधेनान्वयइत्यतोविभक्त्यर्थस्यविशेष्यत्वेनेदंमैत्रस्येत्यादौमैत्रादिविशेषितस्वत्वादिरूपस्याभावप्रति
योगितोऽवोतरवाक्यादत्रपश्चिमानञर्थान्वयबोधानुपपत्तिमाशंक्य चैत्रस्पंदतेति मैत्राहेवाभावोनञावोध्यतेननस्वत्वस्यप्रांकोनिरासिकोऽवगमसत्त्वतत्पमेचैत्री
यज्ञानेपिसंयोगसमवायादिनाचैत्राद्यभावस्त्वेनसंयत्रचैत्रस्पंदतिनिसवहारस्तत्रनंचैत्रस्पंदमिस्यपिव्यवहारः स्यादितिसत्त्वपिनचैत्रस्येमुक्तंनचसत्त्वादिसंबंधेनैव
प्रकृत्यर्थस्याभावोदर्शितस्यतेनञावोध्यतेनतथाचनोक्तातिप्रसंगइतिवाच्यंहस्तनियामकतयासत्त्वादेर्भावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वाभावान्नामार्थप्रतियोगि
काभावस्यानुयोगितासंबंधेनविनानञावोधयितुमशक्यत्वाच्चहस्तनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वोपगमेपिसत्त्वादिसंबंधावच्छिन्नाभावस्यबस्ताध
नचैत्रादिपदसमभिव्याहृतनञावोधयतेऽनुयोगिसमसम्बंधेनप्रत्ययेपिघयोरिदंनेदंमकस्मेसाधावगतिः तथाहिस्वत्वस्यविशेष्यत्वेसतिरूपकनिष्ठभेदप्रतियोगि
निरूपितंतयत्वसत्त्वंनदभाववोधतन्निष्ठस्तत्रप्रतीयतेऽप्रतियोग्यपत्वएकपदार्थः सर्वत्रसमभिव्याहृतपदार्थसत्त्वरीतिनिष्ठभेदप्रतियोगित्वरूपस्यसजातीयद्वितीयरहित
त्वस्यैकपदार्थत्वान्नस्वत्वंवस्वार्थः तथाविधंचसमेकमात्रनिरूपितस्वत्वनतत्सम्पत्तिरूपितंननिरूपकसैकत्वरूपस्यानतन्निरूपकत्वरूपान्तरानिष्ठभेदप्रतियोगितयात

गदा०
अवय०
२२

प्यादिपमेदाप्रतियोग्यप्रसिद्धेरिति तादृशस्वत्वाभावउभयपनेनाघितः स्वत्वसंबन्धेनएकपदार्थस्याभावोयदिनज्ञायेततदास्वत्वाभिनिष्ठभेदाप्रतियोग्येकपदार्थोवाच्यः तत्रप्र
दिरूपमभावस्यानुयोगित्वेन तदाऽप्रसिद्धिः प्रमेयमात्रस्यैवोभयस्वामिकत्वे च तत्स्वामिनिष्ठभेदप्रतियोगित्वात् यदि यत्नान्तरेणैकमात्रनिरूपितं तदा तस्यसमभिव्याहृतपदार्थ
त्वाभावादेकपदस्य तादृशार्थसंबंधिनिष्ठभेदाप्रतियोगिबोधकत्वमुक्तमितिभावः एकमात्रस्वत्वहूनान्तरस्वामिचैत्रमैत्रोभयपनेनेदमेकमकस्येतिव्यवहारानुपपत्तिश्चेतद
भिप्रायेणैवद्वयोरिदमित्याद्युक्तमतः इदमत्रावधेयं नेदमेकस्येत्यतः स्वत्वनिरूपकनिष्ठभेदाप्रतियोगिनिरूपितयत्किंचित्स्वत्वस्याभावबोधे एकमात्रयत्नेपितत्प्रावियथनान्तरा
निष्ठत्वस्वत्वाभावसत्त्वात्तादृशप्रयोगप्रसंगः तादृशस्वत्वसामान्यस्यचैकाभावोनसंभवतिप्रतियोगितावच्छेदकस्यस्वत्वावच्छिन्नत्वेनाननुगमात् अभावकूटस्यासर्वज्ञदुर्ज्ञे
यत्वादितेकत्वसंख्यावच्छिन्नापवैकपदार्थस्तदन्वितस्वत्वस्यचोभयस्वत्वानिरूपितविशेषणताविशेषेणस्वस्यसमवेतत्वेतादृशसमवायेनाभावः प्रतीयतअसम्भवप्रगन्ते
ध्वनयाचोभयानिरूपितस्वत्वसंबन्धेनप्रकृतार्थस्याभावबोधोपिसंभवतिउभयानिरूपितत्वेचस्वनिरूपितत्वस्वामिन्नत्निरूपितत्वोभयसंबन्धेनकिंचिद्विशिष्टयत्नदन्यत्व
मिति ननुस्वत्वस्यविशेष्यत्वेपिनेदमेकस्येत्यादितः कथंस्वत्वसंसर्गाभावबोधः संसर्गाभावबोधमात्रएवनञाऽनुयोगिनिसप्तम्यपेक्षणादित्यतआह चैत्रोनपचतीतिनाम्ना
र्थप्रतियोगिकाभावबोधएवानुयोगिनिसप्तम्यपेक्षणादितिभावः यथाश्रुतलिङ्गविषयकत्वनिवेशेगन्धवतीतरेभ्योभिद्यतेगन्धादित्यादावव्याप्तिप्रकारान्तरेणवारयता
मतमाह हेतुविषयकेति प्रतिज्ञानान्तरहेतुविषयकाज्ञानजनकत्वेपिप्रतिज्ञात्वस्यहेतुविषयकज्ञानजनकत्वानियतत्वान्नियतात्त्वव्यवच्छेदकानिहितत्वोपनयत्वावि
निगमनत्वान्यैवनतुप्रतिज्ञात्वमितिनाव्याप्तिः हेतुबोधकप्रतिज्ञानिष्ठतत्तत्प्रतिज्ञात्वादेस्तादृशज्ञानजनकत्वनियतत्वादव्याप्तितादवस्थ्यमतोवयवतावच्छेदकेति
अभावहेतुकव्यतिरेक्युदाहरणस्यलिङ्गाविषयकज्ञानजनकस्यसम्भवाऽपाहरणत्वस्यतादृशज्ञानजनकत्वानियतत्वादुदाहरणेत्यव्याप्तिस्तदुदाहरणत्वेतिप्रति
ज्ञात्वादेर्हेतुसाध्यपक्षभेदेनभिन्नत्वात् अन्यवतीतरेभ्योभिद्यतेगन्धादित्यादावव्याप्तिस्तदवस्थैवतादृशप्रतिज्ञानिष्ठस्यप्रतिज्ञात्वस्यहेतुविषयकज्ञानजनकत्वनि।

यत्नत्वात्हेतुत्वादिभेदेनप्रतिज्ञावाक्यभेदेतुप्रकृतेनहेतुविषयकज्ञानजनकत्वनियतावच्छेदकस्यैवाप्रसिद्धेः नानाहेतुकहेतुवाक्यवादिसाधारणहेतुत्वादेरप्यनन्तत्वाद्
मत्त्वरूपत्वस्यचैतावकेऽविदितज्जिज्ञासाफलोपधायकत्वस्याव्याप्तिमांश्चायंजिज्ञासेति उदासीनेनेत्यव्याप्तिवारणायप्रमाणावयवत्वस्यावयवत्वनिवेशनीयतयावाक्यभिन्ना
तिव्याप्यप्रसक्तेर्वाक्यघटकपदानामनर्थकमिस्याशंक्यवाक्यपदस्यैवन्यायावयवत्वार्थकतामाह वाक्यत्वमिति गन्धवतीतरेभ्योभिद्यतादित्यादावव्याप्तिवारणाय
लिंगविषयकेतीति हेत्वादिपदार्थीनामर्थकमितिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविशिष्टपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षविषयतावद्भिन्नलिंगविषयताशून्यार्थकमि
त्यर्थः अभावहेतुकेति वृक्षाभावहेतुकेसर्थ्यः योयोधूमवान्सस वह्निमानित्याद्याकारकोदाहरणस्यलिंगाविषयकत्वादितिभावः भावहेतुकस्यव्यतिरेकिण
उदाहरणस्यहेत्वभावेनैवव्याप्तिबोधकतयालिंगविषयकत्वसंभवः एवमभावहेतुकस्याप्यन्वय्युदाहरणस्यनतथात्वसंभवः भावहेतुकव्यतिरेकि
त्वानुधावनं लिंगिसाध्यमिति लिंगमस्यास्तीतिव्युत्पत्त्यालिंगिपदस्यलिंगवन्निरूपकार्थकत्वादितिभावः वृक्षमात्रेणोदाहरणेसाध्यविषयकत्वसत्त्वादतिव्याप्तेराह
तद्धाह्विशेष्यकमिति तद्धाहिविशेष्यकंतद्धानुभवविशेष्यकेतिः स्नेहत्वस्यापिस्नेहेऽप्येवंतद्धेतुत्वेऽपि उदाहरणस्यनलिंगाविषयकत्वासंभवइतितत्प्रकारकप्रमाविषयत्वस्य
स्यत्वानुधावनंतद्व्यभावप्रतियोगिकतयापितत्त्वमिति स्नेहं यज्जलत्वस्यसंदेहदशायांजलान्यत्वस्यसंदिग्धतयातत्प्रकारकप्रमाविषयत्वमपिसंदिग्धमितितन्नवस्तुस्यहेतुत्वेतयो
पक्षसत्त्वसंभवतीतिप्रथमसाध्येतद्दुपेदितं उभयतिकालेनजलत्वस्यापिनिःस्नेहतयाद्व्यमत्वसाध्यकजलान्यप्रकारकप्रमाविषयत्वस्यस्नेहहेतुकस्थलान्तरमरूपस्यतत्र
कपृत्त्याजलत्वसाध्योपेदानपदेनजलान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वस्यान्वयमपिलाघवाज्जलत्वस्यरूपमेवेतिजलत्वस्यसाध्यत्वेनोदाहरणेजन्याबोधस्यासाध्यविषयक
त्वालिंगविषयकत्वसंभवइतिद्रव्यत्वसाध्यकानुधावनमितितन्नजलान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयस्यस्नेहत्वस्यजलत्वस्वरूपत्वेऽपिचद्रव्यत्वजलान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वस्य
दाहरणस्याप्यन्यत्वप्रतियोगितावच्छेदकतयालिंगविषयकत्वेनासंगतेः एवंव्याप्यविषयकत्वस्यलिंगविषयकपदार्थत्वेउदाहरणस्याप्तिबोधकतयानत्रलिंगि

विषयकत्वविशेषणव्यावृत्तिर्नसंभवतीत्यापाद्येन तत्त्वाने स्थलांतरे व्यावृत्तिमाह लिंगेति पर्वतोकेति उक्तानुगतरूपावच्छिन्नेत्यर्थः हेतुवारणायेति अतएवैतत्त्रयाणामपि विषयकत्वेनैव वा
रणादितिभावः प्रकृतेनेति हेतुतावच्छेदकहेतुत्वविषयतानामेदनिवेशे साध्यस्य हेतुतावच्छेदकादिस्वरूपत्वे हेतुतावच्छेदकादिविषयताभिन्नसाध्यविषयताप्रसिद्ध्याव्याप्तिरिति
विशिष्टविषयतावहिर्भावनिवेशः तादृशविषयतावहिर्भावः एवं वत्त्विर्वाच्यं नच सतादृशविषयतावहिर्भूतविषयतामात्रनिवेशोनैव हेतुतावारणसंभवे साध्यांशे वैयर्थ्यमि
तिवाच्यं तादृशविषयतासाध्यविषयताभिन्नत्वस्यैवात्र वहिर्भावेनैतेन विवक्षितत्वात् तथाच दर्शितहेतौ तादृशसाध्याविषयताभिन्नहेतुत्वादिविषयतामादायातिप्रसंगस्यवारक
तया तत्सार्थक्यात् भेदप्रतियोगिकोटौ निविष्टस्य साध्यांशस्य वा (ङा)भावघटकतयाऽवैयर्थ्यात् यत्र च हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुविशिष्टहेतुत्वविषयितातद्भूतसाध्य
विषयितायाअप्रसिद्धिः वहिर्भूतानामनुपादेयमेव पादेर्वक्ष्यमाणत्वादितिनाव्याप्तिः तादृशविषयिताभिन्नतत्त्वसाध्यीयत्वोभयाभावएववाबहिर्भावेनेत्यर्थः
हेतुतावच्छेदकहेतुहेतुत्वानांनिवेशस्यप्रयोजनंक्रमशः प्रदर्शयति तेनेति नत्वेनेति हेतुत्वेन हेतुत्वत्वेनवेत्यर्थः हेतुहेतुत्वादेस्तादात्म्यसंबंधेनसाध्यत्वेबोध्यं हेतुता
वच्छिन्नसाध्यकस्थले हेतुत्वेनप्रतीयमानत्वरूपप्रकृतहेतोरपि साध्यतावच्छेदकाक्रांतया हेतुजन्यबोधस्यसाध्यविषयकत्वमक्षतमेव साध्यतावच्छेदकविशिष्टनिरू
पितविषयितापर्यंतस्याविवक्षितत्वादिति हेतुविषयतावहिर्भावनिवेशाव्याप्तिसंगतिः नच हेतुविषयतावहिर्भावनिवेशापेक्षया साध्यतावच्छेदकविशिष्टविषयक
त्वनिवेशनमेवलाघवेनोचितमितिवाच्यं विशिष्टविषयितावहिर्भावेनिवेशनीये हेतुविषयितावहिर्भावस्यस्वातंत्र्येण निवेशनप्रयोगौरवानवकाशात् हेतुत्वपानिवेशाय
वहेतुतावच्छेदकविषयित्वहेतुत्वविषयितयोर्वहिर्भावस्यनिवेशनीयतयागौरवात् एवं प्रमेयत्वात् वह्निमत्साध्यकस्थलेपि हेतुत्वमानिवेशप्रयोजनसंभवादयंहेतुरित्युपलक्षण
परं बोध्यं लिंगिविषयकेत्यस्य सर्वत्र साध्यवत्त्वविशेष्यकार्थकत्वोपगमे वह्निमान् वह्निसामग्रीमत्वादयं हेतुस्तत्वेनप्रतीयमानत्वादित्यनयोरतिप्रसंगवारणसंभवेपिदं हेतुत्वमित्या
दौ पंचम्यर्थस्य तादात्म्यस्यान्वयेत्यत्र साध्यवत्तया साध्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यतार्थकत्वेपि स्वरूपसंबन्धेन हेतुत्वस्य साध्यकस्थले निरूपितत्वसंबंधेन ज्ञानत्वावच्छिन्नसाध्य

कसूत्रेकेनान्वाचकिंचित्पदकस्थलेचेत्तावतिन्यायसिद्धवारणं संभवतीति गुरुतरश्रमः लिंगविषयतया पूर्वापरदर्शितविषयिताविशिष्टज्ञानविशेषणालिंगपदस्यधर्मपरतावि
वक्षितबोधकप्रतिज्ञाविशेषव्यासिद्धिविषयविषयपदयोः साध्यवह्निमत्त्वपरताविनेवदर्शितत्वतिरेकदृष्टान्तरणनिवृत्तिमित्रकारेणवारणानामतत्पक्षस्यसपक्षघटितलिंगे
ति निगमनस्योदाहरणस्य च वारणाय नियतेन तत्पक्षवयवतावच्छेदकविशेषणं प्रतिज्ञात्वोदाहरणत्वयोरपि लिंगलिंगिविषयकज्ञानजनकत्वसमानाधिकरणतयाऽ
संभवातिप्रसंगाव्रतः सामानाधिकरण्यसंबंधेनाभयत्रनियतत्वप्रवेशमानउदाहरणविशेषमादायातिप्रसंगवारणाय यावदवच्छेदकान्त आदिपदान्तं पंचमीविभक्तिमत्त्वनियतलिं
गिविषयकज्ञानजनकत्वनियतावयवतावयवतावच्छेदकरूपवत्त्वादिपरिष्कृतः रूपान्तरेति यद्यपि निरुक्तरूपस्यापरिचयादन्तरपदमनर्थकं तथाप्यात्माश्रयभयेनतथावि
धरूपान्तरपरिचयापेक्षणीयः तच्च रूपमनुमितिजनकज्ञानातिरिक्तविषयकमात्रधीजनकवाक्यतादिकमेव तथा च नस्येव तद्घटकस्थलत्वसंभवाद्यविशेषणतान
त्वविशेष्यघटकत्वात्वव्यर्थविशेषणेनेति वाच्यं प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिसाधारण्यस्यावयवतावच्छेदकत्वसत्त्वेऽपि चतथाविधविधेयवत्त्विशेषमानस्यावयपकत्वादिमेतत्वाभा
वात पक्षं अत्र च साध्यादिभेदेनाभिन्न प्रतिज्ञात्व यद्यवच्छेदकत्वेननिविशेनतदातस्यप्रकृतसाध्यविषयकत्वनियतत्वासंभवादप्रसिद्धिः यदि चसाध्यादिभेदेनभिन्नातदा
याद्रूपसाध्यपदकप्रतिज्ञायाप्रकृतलिंगबोधकत्वनियतेनतत्रव्याप्तिविरहपिदूषणं बोध्यं निगमनवारणायेति प्रतिज्ञोदाहरणोपनयविशेषणं विवक्षणीयं हेतुविभक्ति
मत्त्वविशेषणेन वारणसंभवात्तनदुक्तं तन्न साध्यविषयकबोधजनकत्वनिवेशे वह्निमान्वह्निसमग्रीमत्त्वादित्यादियुक्तहेतावव्याप्तिरतआह साध्याविषयकत्वचेति वह्निभावेनेति
विवक्षणीयमितिशेषः साध्यांशोपादानेहेतुविभक्तिमत्त्व दलसार्थक्याय एतत्कल्पतादृशसाध्यविषयकत्वप्रवेशयोगिकोटौसाध्याशमुपादाय दलानतरोपादाने प्रज्ञालना
ह्रीन्यादिन्यायेन सदर्भविरुद्धमतः कल्पान्तरमाश्रयते पूर्वेति तस्माद्वह्निमान्नित्यादिनिगमनेननत्वधांशपवसाध्यस्याविशेषणतयाऽतिव्याप्तिरतः साक्षात्परंपरासाधारणेति न
थाचतत्रापिसाध्यस्य परंपरयापदविशेषणत्वान्नदोषः हेतुत्वप्रमेयप्रमेयादित्यादौ प्रमेयत्वादिसाध्यकेहेत्ववयवेऽव्याप्तिर्हेतुतावच्छेदकीभूतसाध्यस्यपरंपरयापदविशेष

गदा॰टी॰
अवयव॰
२४

णत्वादतः पूर्वोपदर्शितेति प्रकृतसाध्यपक्षकप्रतिज्ञाजन्यबोधे याहृशो याहृशस्य पक्षांशे साध्यस्य विशेषणत्वं ताहृशेत्यर्थः तत्र साध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नसाध्यतानिरूपितं पक्षता
शे भेदादित्संबंधेन विशेषणतापन्नसम्बन्धादिति निरूपितं च ताहृशविशेषणतात्मकसाध्याविषयतासत्त्वं तत्सम्पादितार्थः अयं वह्निमान् वह्निमद्वृत्तिधर्मसत्त्वादित्यादौ हेतावव्याप्तिवा
रणाय प्रकृतेति पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नार्थक नचैवमनुषंगपदे निगमनजन्यबोधे साध्यस्य पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणत्वाभावादतिव्याप्तितादवस्थ्यम् अननुषंगपदोपस्थाप्य
विशेष्यतानिरूपितप्रकारतापक्षभिन्नत्वरूपपक्षविशेषणतापन्नत्वयदिति वैषम्येन तदापक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वाविवक्षणे पितस्मादित्यादिरेभ्योभिधत इत्यादि निगमनादावति
व्याप्तेरशक्यपरिहारतयापतत्कल्पस्यानुषंगपदाभिप्रायकत्वात् अयं धूमाभाववान् वह्न्यभावादित्यादौ योऽयमवान्सवह्निमानित्यादेर्व्यतिरेक्युदाहरणस्य यथाश्रुतहेतुविभक्तिम
त्वतिर्देशेनापि वारणसंभवात् विवक्षणीयस्य प्रकृतसाध्यान्वयबोधनसमार्थोपस्थितिजनकहेतुविभक्तिमत्त्वस्य व्याहृत्तिस्थलमाह इदमिति उदाहरणस्य साध्याविषयकत्वरक्ष
णयाभावसाध्यकानुधावनहेतुविभक्तिपदस्य ज्ञापकत्वरूपहेतुत्वबोधकविभक्त्यर्थकत्वे प्रथमोदाहरणे नातिव्याप्तिः तत्र जनयात्वर्थोत्पत्तिप्रयोज्यत्वस्यैव पंचम्यर्थत्वादतः स्थ
लांतरमाह अयमिति व्यतिरेक्युदाहरणस्येति यद्दंडाजातं न तद्दंडसंयोगाजन्यद्रव्यत्वाभाववत् यो यस्मापालोकेचान्स आर्द्रेन्धनवान्निमाकारकस्येति साध्याविषयकत्वरक्षायै व्यतिरेकिप
र्यंतानुधावनं यद्यपन्वय्युदाहरणस्य साध्यविषयकत्वेपि पक्षतावच्छेदकविशिष्टे साध्याविशेषणकत्वादतिव्याप्तिस्तदवस्थैव द्वितीयकल्पे तथापि प्रथमकल्पे व्याहृत्तिघटनायाभावा
साध्यकव्यतिरेक्यनुसरणं ताहृशोदाहरणस्य साध्यान्वितस्वार्थबोधकपदशालित्वनिवेशनेनैव वारणसम्भवात्ताहृशविभक्तिपर्यंतस्य व्याहृत्तिस्थलमाह हेतुत्वपक्षकेति साध्यान्विते
ति निगमनोपस्थाप्यसाध्यान्वितेत्यर्थः विशेषणतया साध्यान्वितत्वस्याविवक्षणादिति भावः नचोपनयेव्याप्तिघटकतया साध्यविषयकत्वसत्त्वान्नातिव्याप्तिः प्रसज्यते अनुषंगपदेनि
गमनोपस्थाप्यसाध्येन समानेदंपदार्थस्य हेतुत्वस्यानन्वयाद्व्याहृत्तिदानस्याननुषंगपदाभिप्रायकतयाऽननुषंगपदे च निरुक्तविशिष्टविषयतावद्भिन्नतसाध्यविषयिताश्रयत्वस्यैवा
साध्याविषयकत्वपदार्थतया पक्षविशेषणतया साध्याविषयकत्वस्य प्रयोजकत्वादिति वाच्यं उपनयपदस्येतरत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिमदिदमित्याद्याकारकाभावसाध्यकव्य

तिरेकव्युत्पन्नत्वात् प्रकृतसाध्येति प्रकृतसाध्यान्वितस्वार्थबोधकप्रयोजकाकांक्षादिमत्त्वविभक्तिमत्त्वमित्यर्थः उपदर्शितस्थले यथा ज्ञानन्तात्पर्यालोकाभावादिरूपसा
ध्यांशे पञ्चम्यर्थान्वयानुपपत्तिरित्याशय इति भावः नन्वेवं हेतुपदमनर्थकं साध्यान्वितस्वार्थबोधकविभक्तिशालिनो हेतुवाक्यातिरिक्तावयवस्यासाध्यविषयतानियमेनातिप्रसंगान
वकाशात् न च पदत्वविशेषणतया साध्याविषयकत्वपर्यवसाने ज्ञानादिसाध्यकेऽयं इति सज्ञानानाति तत्सदाहरणे ज्ञानादिरूपसाध्यान्वितस्वार्थबोधकत्वात्तद्विभक्तिशालि
विशेषणविभक्तेरभेदार्थकत्वमते प्रमेयत्वादिपदात्प्रमेयत्वादिसाध्यकोपनयपदीभूततत्साध्यान्विताभेदबोधकप्रथमाविभक्तिशालिनिवारणाय हेतुप
दोपादानमावश्यकमिति वाच्यं पदत्वविशेषणतया साध्याविषयकत्वनिवेशपक्षे हेतुपदोपादानेऽपि घोषो धूमवान्वह्निमान् यथा धूमात् वह्निमन्महानसमिति सह
चारितोदाहरणातिव्याप्तेस्तद्वारणाय प्रकृतपदत्वविशेषणतापन्नसाध्यान्वितार्थबोधकत्वस्यावश्यं निवेशनीयतया तादृशोदाहरणोपनययोस्तथाविधसाध्यान्वित
स्वार्थबोधकविभक्तिमत्त्वविरहेणानतिप्रसंगाभावकाशादित्यत आह हेत्वितीति इदमुपलक्षणं पदविशेषणतया साध्याविषयकत्वनिवेशकल्पे विभक्तिमत्त्वमपि
नोपादेयं तत्फलस्य उपगपदत्वपरतया तत्र तदुपनयस्य निगमने चैकवाक्यताविरहेण साध्यान्वितस्वार्थबोधजनकपदशालित्वाभावादुपदर्शितविभक्तिपदव्याहृत्तेश्च
ननु घटपदत्वपर्यवसानात्तत्कल्पेऽव्याहृत्यभावादिति केचित् वस्तुतोऽनुघटपदेऽप्युपनयस्यैवपदबोधकेऽपदस्य निगमनघटकीभूततत्साध्यान्वितार्थबोधकतया तादृशावो
धे च प्रयोजनताविरहेण स्वजन्यत्वानिवेशादुपनये विभक्तिपदव्याहृत्तिः संभवतीत्यवधेयम् ननु प्रथमसाध्याविषयकत्वनिवेनपदे पर्वतः पर्वतभिन्नत्वप्रकारकज्ञानाभाव
वान् तादृशज्ञानाभावात् यः पर्वतभिन्नत्वेन ज्ञायते स पर्वतभिन्नत्वेन ज्ञायते यथा पर्वतभिन्नत्वप्रकारकज्ञानाभावादुत्पन्नज्ञानमित्यादौ विशेष्यतासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता
काभावसाध्यहेतुकव्यतिरेक्युदाहरणेति व्याप्तिस्तत्र हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुविशिष्टहेतुत्वविषयितान्तर्भूतायाः पक्षसाध्यविषयितायाः सत्त्वात् साध्यीभूततादृशाभावादि
तत्स्वार्थबोधकपञ्चमीविभक्तिमत्त्वाच्च प्रथमकल्पे साध्यपदाविशेषणतापन्नत्वानिवेशात् दृष्टान्तोपस्थापकस्य तादृशासाध्यस्य पदान्वितत्वस्यापि किंचित्करत्वादित्यत आह य
दि चेति सिसाधयिषयान्यायप्रयोगस्य सत्त्वविवादतया यदि चेत्युक्तं तस्य चेत्युच्यत इत्यनेनान्वयः समो वा यस्तचन्यावच्छिन्नाभावस्य साध्यत्वे ज्ञानस्य समवायेन ज्ञानत्वप्रतियोगय

नधिकरणतया न व्यतिरेकदृष्टान्तत्वसम्भव इति विशेष्यतयेत्युक्तं अत एव च समवायेन तत्त्वादिप्रकारकज्ञानाभावमुपेक्षितः विशेष्यतया पितानस्य तादृशज्ञानवत्त्वाभावात्साध्यस्य हेतुतायामेव
हेतुत्वविशेषणता यत्र तथा विधसाध्यविषयिताया विशिष्टहेतुविषयितान्तर्भावो भवतीति तदादरः ज्ञानाभावाऽसत्त्वमित्यसंसर्गाग्रहविषयात्तादृशज्ञानाभावस्यापर्वतत्वप्रकारकेत्त्रा
नोन्यदिकत्वबोधव्यतिरेकिपर्यन्तानुधावनं विशिष्टविषयितावद्भिन्ने तत्साध्यविषयित्वाभावनिर्वाहाय प्रकृतसाध्यविशेषणतयाऽन्वितोयः स्वार्थस्तद्बोधकत्वं च दर्शितहेतुत्वपञ्च
कोपनयस्यतात्पर्येतीति तद्विवरणे विभक्तिपदवैयर्थ्यमिति विशेष्यतासाधारणमेवान्वितत्वनिवेशनीयमित्युक्तोदाहरणजन्यबोधेन पञ्चम्यर्थस्य साध्यविशेष्यत्वेपि प्रसंगपर्वतस्यापि
प्रायः अवयवान्तरेति स्वभिन्नावयवघटकपदजन्योपस्थितिसहकारेण स्वघटकपदजन्योपस्थितिसहकारेण वा तदर्थान्वितस्वार्थबोधकविभक्तिमत्त्वमित्यर्थः तेन तादृशसाध्य
स्य प्रतिज्ञावयवस्यापद्देपस्यापि तत्त्वेपि नातिव्याप्तिः न चैवमनुषंगपदे साध्याविषयकत्वविशेषणमनर्थकं निगमनस्य तन्मतेऽप्यनुपेक्षवाक्यताविरहेणावयवान्तरोपस्थिता
र्थान्वितार्थबोधकविभक्तिमत्त्वाभावाद्व्याप्तस्यसंमतेरिति वाच्यं चैत्रः पचति पाककृतिसामर्थ्यमित्वादिस्थले पाककृतिसाध्यकप्रतिज्ञाया हेत्ववयवस्य पञ्चम्युपस्थाप्यहेतुत्वान्वितस्वा
र्थबोधकत्वात् विभक्तिमत्त्वामतिव्याप्तिवारणाय साध्याविषयकत्वोपादानस्यावश्यकत्वात् प्रथमरीत्या साध्याविषयकत्वनिर्वचनस्यानुषंगपदत्वं वा ननुषंगमपि संभवादनुष
गपदप्रविविवदा अनुषंगपदेनहरणस्यविशेषणेनानुपदमुक्तोदाहरणवारणाय मित्यपि वदन्ति साध्यघटितार्थबोधकोक्तहेतुतावच्छेदकहेतुविभक्तिमदुक्तोदाहरणे चातिव्या
प्ति प्रकारान्तरेणवारयतां मतमाह केचित्विति निगमनहेतुविभक्तिनैयत्यात्तत्रातिव्याप्तिवारणाय नियतातहेतुत्वस्यापि साध्यबोधकोक्तहेतुवृत्तितयाऽसंभव इति असामानाधिकरण्य
मुपेक्ष्यानियतत्वानुधावनं उदाहरणोपनययोः साध्याविषयकबोधजनकयोरपि सम्भवाऽदाहरणोपनयसामान्यवारणाय नियतान्तहेतुविभक्तिसहघटितोदाहरणहेतूदाहरणत्वमा
दायातिप्रसंगवारणाय सामानाधिकरण्यमुपेक्ष्य नियतत्वनिवेशने विभक्तिमत्त्वमनुपादेयहेतुत्वप्रतिपादकपदवत्त्वनैयत्यनिवेशनेनैवातिप्रसंगात् हेतुत्वप्रतिपादकपदवत्व
नैयत्यार्थप्रतिपादकविभक्तिमत्त्वनैयत्ययोर्वैकल्पिकमुपादानं वा तत्र द्वितीयकल्पे विशेषणाविभक्तेर्निरर्थकत्वमतामभिप्रायेणोदाहरणविशेषणमादाय उक्तोदाहरणेऽतिप्रसंगवा
रणायावयवतावच्छेदकेति न ह्येवमिति चिन्ताबीजं सर्ववत् यथाश्रुतद्वितीयलक्षणार्थस्य निगमनसाधारणतयान्यथाव्याचष्टे विभक्त्यर्थेति विभक्तिजन्यहेतुत्वोपस्थितिघटितहेतुत्व

मुख्यविशेष्यकसाध्यधीजनकन्यायावयवत्वमित्यर्थः तेन हेतुत्वेविभक्त्यर्थतत्वविशेषणस्यावर्त्तकत्वेपि न दोषः निगमनवारणायेति तत्रातिङऽर्थस्य विशेष्यत्वादिति भावः वि
शेष्येत्यादि हेतुत्वविशेष्यकस्य तत्रापि सत्वेन मुख्यविशेष्यतापर्यन्तानिवेशने तत्रातिव्याप्तिरिति भावः ननु घटोदण्डादित्यादिप्रतिज्ञाघटितपञ्चकनिरूपकतासंसर्गकदण्डादिनिष्ठ
हेतुतासाध्यकन्यायान्तर्गततस्माद्दण्डादित्याद्याकारकनिगमनेऽननुषगपदेविभक्त्यर्थहेतुत्वविशेष्यकबोधजनकेऽतिव्याप्तिरिति मतमाह घटोदण्डादिति ज्ञापकत्वस्वरूपहेतु
त्वस्यैवप्रकृतेनिवेशनीयतया जनकत्वरूपहेतुत्वतासाध्यकप्रथमस्य लेनातिव्याप्तिः संसगद्त्वतोवह्निपदवकपमनिष्ठज्ञापकतासाध्यकस्य लोतरानुसरणेन तद्वृत्तेरिति तादा
त्म्यातिरिक्तहेत्वनियामकसंबंधेनव्यापकत्वमभ्युपगमादितिभावः तादात्म्येन स्वस्य स्वव्यापकत्वस्तत्राप्याह नवीनमनेइति ज्ञाप्यतायाएव नवीनमते पञ्चम्यर्थतया ज्ञाप्यत्वासाध्य
कताहेत्वाप्रतिज्ञासंभवत्येव तथाचासम्भववारणायलक्षणेसकृद्वत्वपदेनापिताहशस्येहत्वरूपार्थस्यैव विवक्षणीयतया तत्र निगमनेतिव्याप्तितादवस्थ्यमित्याशंक्याह संप्र
दायविरोधाच्चेति न्यायान्तर्गतस्य धूमादित्यादिवाक्यस्योदाहरणप्रयोजकजिज्ञासोपधायकताविरहेतितत्स्वरूपयोग्यतामादायातिव्याप्तिप्रसञ्जनन्यायावयवत्वदलं सार्थकी
चिकीर्षुर्जनकतापदस्य स्वरूपयोग्यतापरत्वं स्फुटयति क्वचिदिति अभ्युपेत्यफलोपधानविवक्षायामपि न्यायावयवत्वनिवेशनमावश्यकमित्याह उदाहरणत्वे चेति वैयर्थ्यात् प्र
योजनान्तराभावात् तथाच यत्रोदाहरणान्तमेव प्रयुक्तं तत्राप्युदाहरणप्रयोजकजिज्ञासाफलोपधानसम्भवेनातिव्याप्तिवारणाय न्यायावयवत्वनिवेशनं जनकपदस्य फलोपधान
परत्वेप्यावश्यकमितिभावः चतुर्थलक्षणे प्रतिज्ञानिगमनयोः साध्याविषयकत्वविशेषणमावृत्तिर्न घटते पञ्चम्यन्तत्वाभावादिति पञ्चम्यन्तत्वविशेषणे आवृत्तिमा
ह अयंनदण्डादिति अयंदण्डादित्यादिप्रतिज्ञायाः संप्रदायविरुद्धत्वप्रागभिहितमित्यभावसाध्यकानुधावनं वह्निमान्वह्निसामग्रीमत्वादित्यादौ यथाश्रुतमसंगतमाह आप्तोक्ता
र्थमितिहेतुतावच्छेदकविशिष्टत्वादिनेत्यतिरेक्युपनयव्यावृत्त्यर्थः उदाहरणस्य पञ्चम्यन्तस्यापि सम्भवान्न तद्वारणायोदाहरणान्यत्वस्य निवेशनीयतया तत एवोदाहरणवारण
सम्भवादुपनयपर्यन्तानुधावनं न धूमादालोकाभावादिसाध्यके धूमादालोकाव्यापकाभावप्रतियोगिमानयमित्याद्युपनयेऽतिव्याप्तिवारकतया तत्पदसार्थक्यं बोध्यं उपन

यस्य कस्यचिल्लिंगस्यार्थकहेतुपदेपि पंचम्यंतत्वासंभवाद्धेतुपदस्यैव यद्धर्मावच्छिन्नमात्रं कथ्याह हेतुत्वबोधकार्थकेति पदस्य पंचमीपदस्य चैवैकत्वविवक्षया पादानमित्यर्थः तथा च हेतुत्वबोधकां
तत्वपंचम्यंतत्वच हेत्वग्निवेष्य लक्षणद्वयं करणीयमित्यर्थः नन्वेवं प्रथमलक्षणे हेतुत्वपदकेन बोधकेऽपि पंचम्यानोपनयेऽतिव्याप्तिरित्यत आह उपनयस्येति श्रूयमाणविभक्त्यन्
ताभावादनुसंधीयमानेति द्वितीयलक्षणे इदं न गुणो द्रव्यासमवेतत्वादित्यादौ यथा दंडादित्यादि स्वपरपंचम्यंतपदघटितमहदंतभागलिंगदाहरणेऽतिव्याप्तिरित्यत आह एवमिति
हेतुसाध्ययत्वात्तु संधीयमानाप्रयुक्तं वोत्तरत्वमनुपज्यते अन्यायायोगादिति प्रथमांततत्वविनासमानविभक्तिकत्वाभावेन ताहशशाब्दप्रथमांतपदोपस्थाप्यसाध्याभावसामान्ना
भाववदभेदान्वयानुपपत्तेरित्यर्थः नन्वेवमप्ययं न घटो दंडजन्यत्वात् यो घटः स दंडादित्यादावुदाहरणे लक्षणद्वयातिव्याप्तिः डौहि वैरवेसाध्याविषयकबोधजनकत्वात्पंचम्यंतत्वा
च्चेत्यत आह कस्यचिदिति सर्ववदिति अवयवांतरोपस्थापिताऽर्थानितार्थकत्वोदाहरणान्यत्वे यारन्यतरविशेषणेनेत्यर्थः ननु पंचम्यास्तातिलित्यत्र पंचम्याःपस्य पंचम्यंतता
पक्षे पर्वतो वह्निमान् वह्निप्रमात इत्यादिहेत्ववयवस्य तसिलंतस्य हेतुपंचम्यंततावि रहादव्याप्तिरित्यत आह अत्र चेति हेतुपंचम्यंतत्वमिति हेतुत्वबोधकांततत्वपंचम्यंतत्वं चेत्यर्थः
अर्थवज्ञागस्येति स्वघटकार्थवज्ञागद्विभावबद्धेतुत्ववोधादिघटितत्वमेवतदंततत्वमिह विवक्षितमितिभावः अर्थवत्वमाकांक्षानिर्वाहकत्वं तसिलं विनापि तस्य वपेक्षेव
प्रकृतान्वयबोधोपयिकाकांक्षानिर्वाहकत्वं तसिलादेराकांक्षानिर्वाहकत्वं न तु किंचिदर्थवत्वं तसिलादेरवाचकत्वेपि तद्घटकप्रत्येकवर्णानां वाचकत्वात् एकाक्षरकोशेन
समस्तवर्णानां वाचकताबोधनात् कत्वेपंचमीपंचमीपदस्य पंचम्यंतत्वमपि संभवतीत्यभिप्रायेणाथवाऽकृतस्यैवसाधुतां समर्थयति पंचम्यादेरिति आदिपदाभ्यां सप्तम्या
देस्तसिलादेशापरिग्रहः नानुपपत्तीति तथा सति तसिलप्रकृतेहेतुत्वप्रतिपादकत्वात् पंचमीत्वाद्वेति तसिलादेः पंचम्यनादेशतापक्षोकहेतावव्याप्तिवारणाय पंचम्यात्रतत्व
मविवक्षितमित्याह केचिदिति हेतुत्वप्रतिपादकपदशालित्वमिति तथा च पंचम्यंतत्वानिवेशान्न तिलः पंचम्यनादेशतापक्षेपि न तद्धेतावव्याप्तिरिति भावः ननु हेतु
त्वप्रतिपादकपदस्यांतत्वाविवक्षणे दार्ष्टान्तव्यतिरेकमुपनयेतिव्याप्तिरतादवस्थ्यमित्यत आह सर्ववदिति प्रकृतसाध्यान्वितस्वार्थबोधकनानाताहशपदशालित्वरूपमि

न्यर्थः एवं च प्रथमलक्षणे तादृशार्थबोधकविभक्तिमल्लिंगत्वसाध्यविधेयकधीजनकत्वं च निरुक्तविशिष्टविषयिताव्यक्तिभेदेन साध्यविषयिताश्रयधीजनकत्वरूपं निविष्टं अत्र
च तादृशहेतुत्वप्रतिपादकपदशालित्वं साध्याविषयकज्ञानाजनकत्वं च निर्दुष्टमाणमन्यविषयप्रविष्टमिति भेदादिसत्त्वेऽपि पर्वतो वह्निमानित्यादिसाधारणगतप्रतिज्ञादि
निर्वाहः साध्याविषयकज्ञानाजनकत्वघटितलिङ्गवारणाय हेतुत्वप्रतिपादकपदोपादानं वह्नेर्द्रव्यत्ववान् वह्निमान् हेतुत्वप्रमेयमित्यादिप्रतिज्ञादाववतिव्याप्तिवारणाय विशे
षणं तथा साध्याविततत्वनिवेशनेऽपि हृदस्य वह्निमत्त्वसधर्मी पर्वतो वह्निमानित्यादावतिव्याप्तिवारणाय तादृशविषयकत्वं न चैवमप्यालोकाद्वह्निमतः सधर्मी पर्वतो वह्निमान्धू
मानित्यादावतिव्याप्तिरिवैव तत्रापि विवक्षणीयप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानाजनकत्वस्यानुगतत्वादिति वाच्यं हेतुत्वप्रति
पादकेऽस्य प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वप्रतिपादकार्थकत्वात् यथाश्रुतसाध्याविषयकज्ञानजनकत्व अयं वह्निमान् वह्निसामग्रीमत्त्वादित्यादित्याद्यु
स्थले हेत्ववयवे व्यापकं पूर्वं निरुक्तत्रिवेशे सत्साध्यान्वितस्वार्थबोधकहेतुत्वप्रतिपादकपदशालित्वविशेषणे हेतुत्वप्रतिपादकेऽन्यस्य वैयर्थ्यं प्रतिज्ञायाति
हेतुकसाध्याविषयकज्ञानाजनकत्वाभावेनैव वारणादतः साध्याविषयकज्ञानजनकत्वमनन्यथानिर्वर्तित्ति साध्येति एवं च पर्वतो वह्निमानित्यादिप्रतिज्ञायाः साध्यविषयकधी
जनकत्वेऽपीतरनैरपेक्षेण हेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानाजनकतया साध्यविषयकेत्यादिना वारणात् हेतुत्वप्रतिपादकपदविशेषणमर्थवद्भवति हेत्ववयवस्यापि
प्रतिज्ञासहकारेण हेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानजनकतयाऽसम्भववारणायेतरनैरपेक्ष्येणेति स्वाघटकपदासहकारेणेत्यर्थकं प्रजनकेऽन्यस्य प्रतियोगिविशेषणं
तथा च स्वत एव पक्षाजन्यहेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानजनकं यत्तदन्यत्वमिति समुदायार्थः एतच्च जनकपदस्य ज्ञानकतावच्छेदकधर्मपर्याप्त्याश्रयसमुदायपरत्वलाभा
य हेत्ववयवस्य प्रतिज्ञासहकारेण तादृशबोधजनकत्वेऽपि तादृशधर्मीयव्याप्त्याश्रयसमुदायभेदस्याक्षततयेतरनैरपेक्ष्याप्रवेशेऽपि लक्षणसमन्वयात् अयं धूमाद्वह्निमा
न् धूमाद्वह्निमतोऽन्यत्रावर्तमानधर्मादित्यादिहेतौ धूमनिष्ठहेतुताविशिष्टसाध्यज्ञानजनकस्यासंग्रहाय प्रकृतेति प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाविशिष्टेत्यर्थक

गदा॰
अवय॰
२७

प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वमितराविशेषणतयावगाहि न पक्षज्ञानस्योत्तरनिरपेक्षहेतुवाक्येन जननात् इष्टा हेतुत्वाशकारकज्ञानसामान्यजनकत्व
स्यैव सकलहेतुत्वव्यवस्थापकत्वेन साध्यबोधोपादानमनर्थकमिति निरस्यति साध्यं चेति अत्र साध्यान्वितस्वार्थबोधकत्वनिवेशोपि हेतुत्वपक्षकोपनये साध्यान्वितार्थबो
धेस्वजनकत्वनिवेशोऽनुषंगपदे साध्यान्वितपक्षबोधस्योपनयाजन्यतया तद्वारणेप्यननुषंगपदे निगमनेपि स्थापितसाध्यान्वितहेतुत्वबोधकेऽनुपदर्शितत्वमतिव्याप्तिः न च हे
तुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वप्रतिपादकपदघटितत्वनिवेशान्न तत्रातिव्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वाभाववद्विशिष्टहेतुत्वं सास्नाभाववत्त्वाभाववदित्यादिन्या
यांतर्गतोपनयेतिव्याप्तिवारणेरवाचकत्वात् अननुषंगपदेप्युक्तन्यायांतर्गतप्रतिज्ञायामतिव्याप्तेश्च विशेषणतया साध्यान्वितबोधकत्वनिवेशनं तद्वारणे साध्यं शावे
यर्थं अननुषंगपदेप्युपनयस्येदंपदार्थस्य उक्तापि विशेषणताविरहात् पदांतरोपस्थापितेन तत्प्रकृतहेतुतासाक्षाद्विशेषितहेतुत्वप्रतिपादकपदघटितत्वनिवेशयो
क्तविशिष्टहेतुत्वपक्षकप्रतिज्ञोपनययोर्वारणेपि प्रकृतहेतुत्वविशिष्टाविषयकज्ञानजनकत्वनिवेशेनैवोपपत्तौ नत्र्यत्यासस्येतरनैरपेक्ष्येणगत्याभिधानस्याचा
किंचित्करत्वमितिस्यस्वरसः पंचम्यालाघवेन कांतवस्याप्यतद्धत्वेन निगमनेऽतिव्याप्तिप्रसंजयत्यंच मंतपदं सार्थकयति हेतुत्वादाविति हेतुत्वं जनकत्वमादिना
ज्ञापकत्वपरिग्रहः जनकत्वोपादानं दृष्टांतविषयागुरुशरीरं तत्क्रियानाश्रयत्वे सतितज्जन्यविभागाश्रयत्वमुपादानं च दृष्टांततयादिपदयाह्य हेतुत्वं ज्ञापकत्व
मेव तर्हि उत्तरत्वं किमित्यपेक्षायामाह वृक्षादिति उत्पादावित्यादिवाक्यस्य पंचमीप्रतिपाद्ये विनिगमनाविरहं निराकरोति लाघवेनेति वृक्षादिनिष्ठावधित्वस्य
तिरूपकतासंबंधेन विभागादेरन्वयसंभवेपि न वृक्षादित्यादिवाक्याद्वो वृक्षादिनिष्ठावधितायाआश्रयतासंबंधावच्छिन्नाभावस्य वृक्षाद्यवधिकविभागेपि सत्वेना
तिप्रसंगाभियावोयोपगमासंभवाद्यान्वयितयामकतिरूपकत्वसंबंधस्य चाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाद्विभागनिष्ठं वृक्षादिनिरूपितमवधिमत्त्वमेव पंच

२२

स्याश्रितिपाद्यत इति न श्रमनानुसारेणाह अवधिमत्वं चेति नन्ववधिमत्वमवधित्वनिरूपकत्वमेव तच्च हेत्वादेरवधित्वापेक्षया मेवान्वयस्योपगंतव्यत्वे येन केनाप्यन्वयः निरूपक
त्वं च तज्ज्ञानजनकज्ञानविषयत्वमिति ज्ञापकत्वापेक्षया गौरवं चेत्यत आह इष्यत इति संबन्धविशेषः अवधिमत्त्विञ्चो ऽवधिनिरूपितः संबंधविशेषः अवधित्वमेव
तन्निरूपकसम्बन्धविशेषः तन्निरूपकत्वमेवावधित्वमिति वैपरीत्यस्यापि संभवेन विनिगमनाविरहादिति भावः अन्यदेतदिति अनतिरिक्तत्वेऽप्यवधित्वादेरनुगमकधर्मस्या
नुगतप्रतीत्यनुरोधेनावश्यकत्वात्तस्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वे न लाघवादिति भावः नन्ववधित्वादावेव पंचम्याः शक्तौ ज्ञापकत्वादावधित्वादिसंबन्धरूपवृत्तस्य हेतुपंचम्या
ज्ञापकत्वबोधकत्वयत्नसम्भवात्तत्रन्यापत्तेरुक्तया पंचमीप्रयोगो न स्यादित्यत आह तदिति ज्ञापकत्वानावधित्वादिसंबन्धाभ्यन्तर्चेत्यर्थः स्वप्रकारः ज्ञापकत्वादिपरपं
चमीप्रयोगः शक्तिभ्रमाज्ज्ञापकत्वादौ शक्तिभ्रमात् अपादानत्वाद्यटकविभागत्वजन्यत्वविक्षिन्नेत्रशक्तिवादिनामनमुपसंस्पति हेत्वादिति अपेतीति अपेत्यर्थोऽपगमः
स्पन्दमात्रं ननु विभागावच्छिन्नस्पन्दः तर्हि सति न लोनयाथान्वये तावच्छेदकविभागा अयेनाहेत्वा ह्यपादानस्यकर्मतासंगात् तारपत्तरसंयोगावच्छिन्नसंदः व
तादृशप्रयापतीतिवद्वृक्षात्प्रामेपेतीति प्रयोगप्रसंगात् पततीत्यत्राप्यः संयोगावच्छिन्नस्पन्दः संदस्त्वाद्विततवृत्याख्यावच्छिन्नावापनत्यर्थः उभयत्र हेत्वादिति स्वविभागज
नकत्वं पंचमीप्रवृत्तिनिमित्तलाघवाद्विभागस्यवतस्याः पातित्रित्यर्थः नेत्वं जनकत्वं नोलभ्यमनंदत भीवेणापाकोनज्ञापकत्वाद्यपेक्षाया लाघवमित्यत आह
जनकत्वं चेति अयुपपन्नादेः स्वनिष्ठविभागजनकत्वात्क्रियायाश्च पवहिभागमात्रस्य पंचम्यर्थत्वे स्वस्ताद्यत्र पततीत्यादिप्रयोगः स्यादिति भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व
तर्हि तत्पवविभागः पंचम्यर्थो वाच्यः स्वनिष्ठक्रियायाः स्वनिष्ठविभागजनकत्वेऽपि स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वविरहात्तत्रोक्तातिप्रसंगः इति चेन्न भेदप्रतियो
गितावच्छेदकत्वे लक्षणे येवोपयतीन दंतभावेणाशक्तेरकल्पनात् तात्पर्यवशाच्च कलदणेयोरपि गुणपदत्वयोगमाहसार्थभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व

विनिर्मोकेन पंचम्या विभागबोधकतया क्षुत्पन्नेन विभागमात्रे तात्पर्ये लस्वस्मात्पततीति प्रयोगप्रसंगः अथवा केवलविभागे सर्वसर्वप्रयोगाभावादेवाप्रयोगः वस्तुतो
भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य पंचम्यर्थत्वे पि वृक्षात्पर्णं पततीत्यत्र पत्रात्पर्णं पततीति प्रयोगो दुर्वारः पत्रांतरनिष्ठभेदमादाय तत्र प्रसक्तेन तस्य पत्रनिष्ठभेदप्रति
योगितावच्छेदकत्वे सति पत्रनिष्ठविभागजनकत्वस्य पत्रक्रियान्वयो वाच्य इति नोक्तातिप्रसंगः तत्र तन्निष्ठक्रियावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदा अथ पत्रांतरनिष्ठविभा
गजनकतायास्तत्र क्रियायामसत्त्वेन तस्याउभयसम्बन्धेन पत्रांतरान्वितभेदान्वयायोग्यत्वादिति वाच्यं पत्रांतरनिष्ठैतत्क्रियावच्छिन्नभेदस्य वृक्षे पि सत्त्वेन तद्वृक्षाद्यवृत्तिनि
ष्ठभेदजनकतायास्तत्क्रियायां सत्त्वेन पत्रांतरनिष्ठभेदस्योक्तोभयसंबन्धेन तत्क्रियान्वययोग्यतायाः अक्षतत्वात् अधिकरणभेदेनाभावभेदाभावात् अथ पत्रादित्यत्राधेयता
संबंधेन पत्रविशिष्टस्यैव वक्ष्यमाणयतिष्ठविभागजनकत्वघटितोभयसंबन्धेनान्वयः विशिष्टस्याधिकरणमेव विशिष्टनिरूपितपरंपरासंबन्धघटकं पत्राधेयत्वविशि
ष्टसंबन्धाधेयतासंबन्धेन पत्रविशिष्टस्याप्यधिकरणं विशेषणीभूतं पत्रमेव न तु वृक्षः अतो नोक्तोभयसंबंधेन पत्रविशिष्टभेदस्य तत्क्रियान्वययोग्यता भेदप्रति
योगितावच्छेदकत्वस्य तत्र तादृशपदेन पत्रांतरविशिष्टभेदस्यैवोपादेयत्वात् तदुपादाने तदाश्रयपत्रांतरनिष्ठविभागजनकत्वस्य तत्क्रियायां घटयितुमशक्यत्वादिति
चेन्न हि विभाग एव शाक्तिस्तु तस्यैवाधेयतासंबन्धेन प्रकृत्यर्थविशिष्टस्य स्वाश्रयनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसहितजनकतासम्बन्धेन क्रियायामन्वय उपेयतां तां
वता पृथक्स्थले पत्रात्पत्रं पततीति प्रयोगप्रसंगस्य वारणसम्भवात् आधेयतया यत्र विशिष्टविभागजनकत्वं यत्क्रियायास्तादृशविशिष्टाश्रयतस्य तन्निष्ठभेदप्रतियो
गितावच्छेदकत्वस्य तत्क्रियायामभावादित्यलमधिकेन अत्र च जनकतासंबन्धस्य वृत्तिनियामकतया वृक्षवदाकाशात्पततीति न वृक्षादित्यत्रानुपपत्तिरिति विभागजनक
त्वमेवार्थो वाच्य इति कल्पते एवमित्यस्वरसः अत इति निगमनस्यायातत्स्मादिति पंचम्यलाक्षणिकत्वान्निगमनवारणायेति शेषः पंचम्यंतेति तथा च पंचमीपदस्य पंचम्य

तेनाभावान्नातिव्याप्तिरिति भावः नन्वेवमपि पंवह्नं तत्तत्पदस्य तादृशधूमादिपदवह्न्यादिज्ञाने लाक्षणिकत्वाद्दुर्वारैव निगमनातिव्याप्तिरित्यत आह तस्मादिमे चेति तत्पदे
न लक्षणेति न धूमादिज्ञाने शक्तिविरह इत्यर्थः तेन तत्पदशक्यधूमादितात्पर्यज्ञानस्य संबंधपरतया तत्कृतिज्ञाने स्वस्वकाले शाक्यसंबंधग्रहात् पदान्तरस्येव तत्पदस्यापि ता
त्पर्यार्थबोधकतया शक्यापलापत्वात् तत्पदे तल्लक्षणासाम्यात् यावद्बाधकत्वस्य च वा परद्वर्वदत्तेऽपि न तद्वति लक्षणे च लाक्षणिकत्वं शक्यार्थतात्पर्यामतो निगमनेन त
त्पदस्य तात्पर्यविषयीभूतधूमज्ञाने लाक्षणिकत्वेऽपि नातिव्याप्तिरिति स्वबोध्यं शाक्येवेति तत्पदस्य तद्धिस्थवाचकत्वात् भयादिज्ञाने तात्पर्येण च प्रकृतेन तत्प्रयोगे
ण ज्ञानस्य वक्तृबुद्धिस्थतया प्राप्तबुधप्रकत्वात् विशिष्टपदे तु ज्ञानस्याप्रक्रान्तत्वेऽपि न तद्विरक्तादिति भावः ननु एवं तत्तत्पदेन पद्मे हेतुनिर्देशात् तत्पर्वतस्य तल्लाक्षणि
कपदाभावादव्याप्तिरित्यत आह पर्वत इति वह्निमान् तस्मादित्यत्र हेतुत्वेन धूमादेरप्रक्रान्तत्वाद्धेतोः प्रक्रान्तत्वरूपतया वह्निसामग्रीमानिति अत्र वह्निरूपहेतोः प्र
क्रान्तत्वेन तत्पदेन सुकृतरतत्त्वरामर्शादिति भावः संप्रदायानुरोधिनां तथा प्रयोगे दुर्वारत्वेऽस्य चलक्षणोऽस्य संवदतो मतेनेन स्वितं प्रतिज्ञास्थसाध्यवाचक
पदस्य ज्ञानलाक्षणिकत्वात् तिज्ञाघाममपि पंचम्यंतपदस्यावृत्तिः संभवतीति मतमुपन्यस्य दूषयति यत्त्विति अथवा निगमनस्य वह्न्यादिपदस्य वह्न्यादिज्ञानलाक्ष
णिकतया तस्मादितिपंचम्यानजनकत्वजन्यत्ववार्थः तथा च पंचमी मात्राय तत्त्विगमनेनाहतिस्मगतिः अवयिताविवजनत कत्वाद्दिपिस्वरूपसन्त्वन्यरूपतयावि
निगमनकाभावेन तस्यापि वाच्यत्वेन पंचम्याश्च लाक्षणिकत्वादिति वादिनां मतं नेह दूषयति यत्त्विति एवं चाग्रे जस्त्वेमाका वपि ज्ञाप्यत्वे लक्षणो वेसुप्रसंगात् संगकेते
हेत्वर्थान्वयानुरोधादिति हेतुविशिष्टपंचम्याजन्यजनकभावप्रवार्थो न तद्ज्ञाप्यज्ञापकभावः हेतुनोकारणवीजमिति कोशात् हेतुकारणपदयोः पर्यायतास्थिता
ज्ञापकत्वार्थकतायां हेतुपदस्य कोशादावदर्शनात् तथा च प्रतिज्ञास्थवह्न्यादिपदस्य मुख्यार्थपरत्वे मुख्यार्थस्य च वह्न्यादेर्धूमज्ञानाजनकत्वेन ज्ञाने लक्षणां विना
पंचम्यर्थान्वयानुपपत्तिःस्यादिति भावः ज्ञानलक्षणैव वह्न्यादिज्ञानलक्षणापदेन च विषयतासंबंधप्रथमतद्वर्थः ज्ञानविषयतापर्यन्तमेव वा वह्न्यादिपदार्थ इति भावः

श्रितत्वात्तानुपपत्तिगन्योपिप्रतिज्ञास्यवह्न्यादिपदस्यमुख्यार्थपरत्वेनाणिकारोपिस्वरसंदर्शयति अनपबोक्तमिति आहृत्ताविति तेनयंयेनपुनरुत्संधीयमानस्यप्रतिवादिवाक्यसहकारेणमध्यस्थसंशयजनकस्यपूर्वोक्तसाध्यवद्धर्मिगोचकवादिवाक्य
स्यप्रतिज्ञात्वमभ्युपगतंतत्रचवह्न्या ॥ ८

गदा॰टी॰
प्रत्य॰
२९

ज्ञापकत्वश्रुति प्रकृतार्थहत्तिकर्मत्वादीनांस्ववर्थितावादिप्राचीनमतेतेनतत्ताप्यत्वेवेतिनव्यमतेनतत्रवह्न्यादिपदेलक्षणपालक्षणानिर्वाहकतासंयैमानाभावादितिनव्यज
नकभावस्यपंचम्यर्थत्वेपितल्लाक्षणिकतायाश्चावश्यकत्वात्तत्रैवज्ञानात्तभीवेणोपजातउभयत्रलक्षणयाश्रयुक्तत्वादितिभावः तत्रतज्ञिभक्तेराश्रयासनिकातिरिक्तेनल
क्षणाश्रयासनेविनापितत्तल्लक्ष्यार्थेविभक्तेःसाधुत्वेकर्मत्वादिरूपलक्ष्यार्थबस्याघटकशासनवैयर्थ्यादितिकथमेतदितिवाच्यं हेतावितिसूत्रस्थहेतुपदस्यकारण
ज्ञापकोभयपरतयातद्ग्रहेतिमताविभाषागुणेऽस्त्रियामितिसूत्रेणज्ञापकत्वेपिपंचम्याश्रुतशिष्टत्वात् यद्यपितत्रगुणपदंनवैशेषिकसिद्धगुणपरंगुणाभावात्तत्स
त्वीत्यादौपंचम्यनुपपत्तेरितिपराश्रितपरंतत्पराश्रितत्वंचसाध्यवदयिकरणाश्रितत्वंतथासत्युक्तस्थलेगुणाभावादेवस्वप्रयोज्यत्वाभावाप्रयुक्ततयानन्वयोज
कत्वात्यंचम्यनुपपत्तेः तथाचज्ञानकारणतावादिमतेधूमादिपदार्थज्ञानरूपहेतुःसाध्यवतिनसमवायादिनावर्त्ततेतथापिविषयतयेचतत्रहत्तिरितिनानुपपत्तिः
एवंसतिधूमज्ञानाद्वह्निमानित्यादिप्रयोगःस्यादिति तन्नेदंश्यज्ञापकतावोधकपंचम्यंततदर्थवाचकपदस्यतत्तदर्थज्ञानपरतात्पर्यग्रहेधूमज्ञानपदस्यधूमज्ञानज्ञानप
रतयातात्पर्यात् ज्ञानज्ञाप्यत्वस्यपंचम्यर्थतामतेचज्ञानविषयधूमादिरूपहेतोःसंयोगादिनैवसाध्यवद्वृत्तिपदंतत्तज्ज्ञानादिपरंतथासतिविषयतयाघटकत्वायोगात्
विप्रतिपत्तिवाक्यात्कोटिद्वयोपस्थितिद्वारामानसःसंशयोजन्यतइतिसिद्धांतिमतेपि वाह्नेःपर्वतोऽभाववत्त्वादितेमाकांक्षाराहित्याच्छब्दात्संशयानुदयेनधर्मिणितत्तदभा
वकोटयोःप्रत्येकंशाब्दधीजनकसामग्रीभ्यामेवपरस्परविरोधेनशाब्दबोधमनुत्पाद्यमानसःसंशयोजन्यतइत्यभ्युपगमात्प्रतिवादितिहेतुर्येयपर्वतोवह्निःसाधनीयइत्यसि
संधेःप्रथमतोनियमात् पाहादेवपर्वतेनिश्चयोभविष्यतीत्यभिप्रायेणापिप्रथमंपर्वतोवह्निमानित्यादिप्रयोगात् एवंप्रयुक्तवाक्येपदस्यसर्वत्रज्ञातपरत्वासंभवाच्चेति
भावः वृथामानेनापाणायानामपिपंचम्याज्ञापकाधिकत्वेतंवादमात्र श्रुतपदेवेति यथातमसवामितिसमासिद्धाहतद्धूमादिपदार्थज्ञानत्वाज्ञानरूपेऽन्वययोग्यतासत्त्वेनत्यर्थः
नन्वाहत्तेसाचप्रतिज्ञेतिमणिकृतोभ्युपगमवादोनतुतत्रनिर्भरः मध्यस्थसंशयायास्यतोपिहेतुवाक्यसमभिव्याहृतसाध्यातिदेशास्यसांप्रदायिकत्वात् हेतुतत्त्वयथासे

भवमिसुपापंग्रंथेपिपंचमीप्रतियोगिहेतुत्वंकुचिल्लमभिप्राह तन्मुख्यार्थनिरूपितंकाविख्यूलसार्थेनतज्ज्ञाननिरूपितंकारणत्वमित्यर्थीनयोपपद्यते यदमुक्तकृभूपपदेनलक्षणमोविल्पमि
निनदपिविशिष्टेलं ज्ञापकतायाः पंचम्यर्थत्वेलत्वस्यहेतुपदस्योभयपरतयावाक्यभेदापत्तेरन्त्रुह्यासतनानुरोधेनोभयतलक्षणयापवेचितत्वादित्यतोप्युक्तत्वनरमाह अतएवेति जिज्ञा
साप्रश्नः श्रमवत्वादित्तु तत्त्वेतिप्रयुज्यतइतिशेषः उपदंभविहृएणेति नहीति ज्ञानप्रश्नइति प्रश्नस्यवह्निपदवह्निज्ञानपरमित्यर्थः वह्नेरेवजिज्ञासितत्वादितिशेषः लक्षणया
ज्ञानेनोतरयेहि दिति लस्याधिज्ञानपरस्तु तत्रवाक्यमित्यर्थः अपि तु प्रश्नसमानविषयत्वानुरोधेन मुख्यार्थवह्निपरमेवताद्दशोत्तरंप्रयुक्तमिति शेषः तथाचतत्रवह्निः ऊतइ
तिधूमादिति चप्रश्नोत्तरवाक्ययोर्यपंचम्योवतदर्थान्वितयानुरोधेनज्ञापकत्वज्ञाप्यत्वचापंचम्यर्थोवाच्य इतिभावः नकृतत्र प्रथमप्रश्नानुरोधाद्वह्निपदस्यवह्निपरत्व
वन्नुतइतिप्रश्नस्यपंचम्यर्थान्वयानुरोधात्तदुत्तरस्यमादितिपंचम्यर्थान्वयानुरोधाच्चज्ञानपरत्वमप्यविरोधादेकस्यापाक्यलक्षणयानत्वेपिवह्निबोधयित्वाज्ञानबोधयि
ष्यतीत्यभिप्रायेणैवएकपदप्रयोगेबाधकाभावादतएवतथाविधतात्पर्यानुरोधेनज्ञानार्थस्यलेप्याहृतिरित्यतआह नचेति परकीयभावप्रश्नानुरोधादिति ताद्दशप्र
प्रश्नस्थलीयतदुत्तरवाक्यद्वयस्यपंचम्यर्थान्वयानुरोधादित्यर्थः अजिज्ञासितताभिधानेप्रथमजिज्ञासाविषयज्ञानप्रज्ञापनेनकथंवह्निपदप्रयोगः परकीयत्वेनभावित्वेन
वप्रथमेऊतइतिप्रश्नस्याज्ञानात्परकीयवह्निज्ञानहेतुजिज्ञासायाश्रज्ञानेवह्निज्ञानप्रज्ञापनेकार्याप्रथममसंभवादितिहेतुस्तचनायपरकीयत्वभावित्वाभिधानेनचतत्रज्ञात
मित्यध्याहारात्ऊतइत्यादिपंचम्यर्थस्यज्ञानेन्वयोनतुवह्नावित्यतआह नवेति प्रश्नस्यप्रयोक्तुःपक्षस्यकुत्सत्तिसिद्धत्वात्ऊतइत्यत्रज्ञातमित्यध्याहारेणैवप्रमादित्य
ज्ञापिज्ञानान्वयसंभवात्तत्राध्याहारांतरविरहेपिनक्षतिरित्यतःऊतइत्यत्रैवाध्याहारःशाकिनः मानाभावादितिपदार्थस्यनरान्वयस्यवकारनाभिप्रेतत्वमितिश्रयेपिबोधस्यानुभ
विकत्वात्सर्वत्राध्याहृतपदकल्पनासंभवादित्यर्थः इदंत्ववधेयं गृहेवह्निमदितिप्रयोक्तुर्वह्निपदेज्ञानतात्पर्यंऊतइतिवाक्यजन्यज्ञानहेतुजिज्ञासाबोधयेउपयुक्तस्याभिप्राय
स्यस्वबोधोद्देश्यत्वात् ऊतइतिष्टक्कप्रकृषतात्पर्यस्यैवतत्रोपयोगात् तथाचस्वजिज्ञासाबोधयितुकामस्यऊतइतिप्रयोक्तुःपरप्रयुक्तवह्निपदविषयकलक्षणयावह्निपदोप

स्यापि तज्ज्ञानमात्राप्रयुक्तत्वेनेति पंचम्यर्थान्वयबोधो भवत्विति अभिप्रायं ज्ञात्वैव प्रतिपत्तुः प्रकृष्टवह्निज्ञानहेतौ जिज्ञासाकुत इति शङ्कादत्तपधुमात् स्वोक्तवह्निपदसहितात्ज्ञास्यति एवं च
हेतुवह्निमादितिप्रयोगे प्रथमं वह्निपदे ज्ञाते न तात्पर्यविरहोपि कुत इति प्रश्नानंतरं प्रकृष्टवह्निज्ञानहेतुजिज्ञासायां ज्ञानेकिमर्थमस्य वह्निपदप्रयोक्तं पूर्वं वह्निपदाल्लक्षणायस्थि
तज्ज्ञानमात्रायेव धूमादिति वा क्वचिद् धूमज्ञाने वह्निज्ञापकतावोधयत्विति अभिप्रायसम्भवात् न ज्ञानेन धूमादिति पंचम्यर्थस्य ज्ञानान्वयोभविष्यतीति किमनुपपन्नं नहि प्रयो
क्तः कुरुपस्येकाधितात्पर्यं कुरुषान्तरस्यान्यार्थतात्पर्यविरोधि अन्येरन्यतात्पर्येण प्रयुक्तान्यपि पदान्योदायान्यार्थपरम्लोकस्यमौतिनानिवधनात् न ज्ञाखीपक्षाद्यमिकम
न्यतात्पर्यकपीचामपरतात्पर्यं विरुणद्धि वीजाभावात् युज्यते च वह्न्यादिपदस्य वह्न्यादिप्रकारकज्ञानविषयत्वे लक्षणा साध्यान्वयि जन्मज्ञानविषयत्वस्य पंचम्यर्थत्वे गुणः स
तावान् द्रव्यत्वादित्यादिप्रयोगस्य दुर्वारतापातात् द्रव्यत्वादिज्ञाप्यसत्तादेर्गुणादावपि सत्वात् साध्यवाचकपदस्य लाक्षणिकत्वपक्षान्वयिसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्य
प्रकारकज्ञानविषयत्वरूपसाध्यवाचकपदार्थपंचम्यर्थताश्रेलिंगज्ञानप्रयोज्यत्वान्वयात् द्रव्यत्वादिप्रकारकज्ञानप्रयोज्यसत्तादिप्रकारकज्ञानविषयत्वस्य गुणादावायेन
कथितातिप्रसंगवारणसंभवात् न च जन्यज्ञानविषयत्वरूपपंचम्यर्थस्य साध्यविशिष्टपक्षेऽन्वयः स्वीक्रियते सत्तादिरूपसाध्यविशिष्टगुणविरूपपत्तस्य च न द्रव्यत्वादितिलिं
गज्ञाप्यत्वेतिनातिप्रसङ्गः वह्न्यादिमतः पर्वतादेर्द्रव्यत्वादिरूपसाध्यविशिष्टस्य पृथिवीत्वादिज्ञाप्यत्वेपि वह्न्यादिविशिष्टस्य न तथात्वमिति विशेषणावक्तिरूपवपचस्याज्ञा
प्यत्वबोधकत्वात् पर्वतो वह्निमान् पृथिवीत्वादित्यादिप्रयोगः विषयतायाः पर्याप्तिसंबंधेन विशिष्टेऽन्वयोपगमात् द्रव्यत्वादिरूपसाध्यत्वेन वह्न्यादिरूपेपन्नतावच्छेदकविशि
ष्टपर्वतादौ पृथिवीत्वादिज्ञाप्यत्वेपि न क्षतिरिति वाच्यं एवमपि द्रव्यत्ववान् पर्वतो वह्निमान् धूमात् न पृथिवीत्वादित्यादौ नञर्थान्वयानुपपत्तेर्दुर्वारत्वात् पृथिवीत्वज्ञाप्यतापर्या
प्त्यधिकरणद्रव्यत्वविशिष्टपर्वतादौ वह्न्यादिरूपविशेषणांतरावच्छिन्नेपि तज्ज्ञाप्यताविरहासंभवात् अस्मन्मते च तत्र पर्वताद्यन्वयिनि वह्न्यादिप्रकारकज्ञानविषयत्वे पृथिवी
त्वादिरूपलिंगज्ञानप्रयोज्यत्वस्य पंचम्यर्थस्याभावान्वयान्नदबाधस्य तत्राबाधेनानुपपत्तिविरहात् एवं साध्यज्ञाप्यत्वान्वयपक्षेपि उक्तप्रयोगानुपपत्तिर्दुष्पत्या वह्न्यादेरपि

मेयत्वादिना पृथिवीत्वादिज्ञापकत्वात् यदि च प्रयोजकत्वं समभिव्याहृतपदार्थविशेष्यतानिरूपितसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविधेयताचं खण्डशो लक्षणया पंचम्यर्थान्वयवता स्वाश्रये
पदार्थेन ह्रदेण हेतुज्ञाप्यतालाभः तज्ज्ञाससमभिव्याहारस्थले च लिंगज्ञानान्वितप्रयोज्यत्वरूपैकार्थस्य निरूढविधेयतारूपापरपंचम्यर्थस्य भावेन ज्ञाप्रत्याय्यत इत्युच्यते
तदा साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नद्विधाभानादौ खण्डशः ख्यातत्वयिनी पदार्थविशेष्यतानिरूपितविधेयतापदार्थान्वयिनी साध्यविधेयतानिरूपितविशेष्यता वा पंचम्यर्थ इति
विनिगमनाविरहः एकपदस्यार्थद्वये खण्डशो पदद्वयस्यैव वा प्रत्येकमर्थद्वये लक्षणे सम्प्रत्ययकोऽपि विशेष इति प्रसंगात् ऽन्यं च प्राजनकत्वज्ञापकत्वार्थकत्वनम्रर्थान्वयस्थले
नुपपत्तिदर्शनेन निराकर्तव्या जनकत्वज्ञाप्यत्वार्थकत्वमवस्यापद्यते धूमाद्दहनादित्यादिना ग्रन्थसाज्ञापकत्वं पदद्वयमतावच्छेदकविरहेणग्रहस्यातथात्वव्याप्तेरपि विरहेणेति शब्दशोना
र्थानुभवोपपादनेन तज्जन्यताज्ञानयास्तादात्म्यादिति जनकत्वज्ञापकत्वयोः पंचम्यर्थत्वे निरूपकतासंबंधावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्याऽप्रयत्नात् संबंधावच्छिन्नाभावप्रत्ययप्रवादहस्य प्राहुः कौका
र्यः तथा च तत्र जन्यत्वं यानि ज्ञजनकत्वज्ञापकत्वयोरिव दहनधूमादिति प्रयोगमितिगौरवाभावस्तेन दाहोऽनुदहनाजुत्वस्यशौचत्तरूपादित्यपि स्यादिति भावः न च दाहादिविशेषवि
तजनकत्वादेरेवामावृत्तत्वदाहरूपप्रकारनिष्ठप्रतीयतइति वाच्यम् प्रयमानार्थस्य पंचम्यर्थविशेष्यतयैव प्रादातामति ते दाहादिविशेषितजनकत्वादिरूपप्रतियोगिनः प्राहा तु
प्रसिद्धस्य नञः भावबोधनासंभवात् पंचम्यर्थस्य प्रकारस्य मम पदार्थविशेषितस्यापि नञ्समभिव्याहारस्थले भानोपगमे च्युत्पत्तिभेदापत्तेः सर्वत्रैव प्रकृत्यर्थविमत्यर्थविशेष
णं तत्रनिरूपकतासमभिव्याहृतपदार्थान्तरमिति चानुभवसिद्धप्रथमान्तपदार्थविशेष्यताभंगेन असंभवत्कालिकइत्यनस्य दाहादहनादित्यादौ वहन्याद्युत्पादहनादे दाहजनक
त्वादिविशेषत्ववदित्यन्वादेरपि दाहसंबंधादिविशेष्यतये त्यनेदाहसंबंधपि नदाहस्याविदहनो दाहजनकत्वादिसम्भूत्यलेवनबोधस्य स्वीकारेण वा कथंचेदाप्रसंगात् यत्रान्यस्य
दाहो दहनात्त्वमदित्यनस्मात्तत्रैतदित्यनस्य दाहोन दहनादितिप्रयोगानुपपत्तिश्चेति प्रवदन्ति जन्मतायाः पंचम्यर्थत्वेपि हृदोनपरमाणुपरिमाणादित्यादिप्रयोगानुपपत्तिः पा
रिमाण्डल्यस्यकार्यसामान्यजनकतया परमाणुपरिमाणादिजन्यत्वाप्रसिद्धेर्नेत्रार्थप्रतियोगितयान्वयासंभवात् दाहाद्यन्वयिनि जन्यत्वे प्रकृत्यर्थस्य निरूपितत्वसंबंधेनाभावबोधो

प्रागभावेनियामकत्वंतत्त्वावच्छिन्नाभावाप्रत्युपगमः लक्षणयाप्रकृत्यर्थनिरूपितत्वस्याभावान्वयोपगमेपिगगनत्वेनपरमाणुपरमाणुपरिमाणादित्यादौगगनादौजन्यत्वान्वयायोगपत्त्या
देतुपपत्तिः पारिमाण्डल्यनिरूपितत्वाभाववज्जन्यत्वाभाववद्गगनमित्याकारकयाह्वियानन्वयावगाहित्याः प्रतीतेरुपगमेचघटोनघटजनकादित्यपिस्यात् घटजनकाद्यनिरू
पितजन्यत्वाभावस्यघटादावबाधात् दण्डाद्यनिरूपितजन्यत्वाभावस्यपटादौबाधेनपटोनदण्डादित्यादावप्युपपत्तेश्च गगनादौजन्यत्वभ्रमदशायांगगनंपारिमाण्डल्यादित्यादि
त्यादिवाक्यस्यावबोधकतापत्तेः पञ्चम्यर्थजन्यतासामान्येलक्षणयाप्रकृत्युपस्थाप्यपारिमाण्डल्यनिरूपितत्वगगनवृत्तित्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्यबोधोपगमेचजनकतायाः।
पञ्चम्यर्थत्वेपिसामान्येलक्षणयाप्रकृत्युपस्थाप्यपारिमाण्डल्यावृत्तित्वगगननिरूपितत्वोभयत्वावच्छिन्नस्याभाववोधोपगमेनसामञ्जस्य नचनत्रलक्षणयाभावप्रकत्वेपिदा
हेनजलादित्यादौलक्षणंविनैवोपपत्तौजन्यत्वस्यपञ्चम्यर्थत्वमुचितमितिवाच्यं जलादेरपिकार्यजनकत्वभ्रमदशायांदाहोनपारिमाण्डल्यादित्यादाविवान्वयबोधयोग्यत्वानु
भविकतयातद्दर्शयेनतत्रापिजन्यतायाजलादिनिरूपितत्वाभाववोधस्यावश्यकत्वात् अत्रेदंतत्त्वं प्रामाविशाणमाह्नीतिवाक्यवद्दाहोनपारिमाण्डल्यादित्यादिवाक्यमप्रमाण
मेवतद्वाक्यस्यप्रामाण्यानुरोधेनलक्षणयापारिमाण्डल्यादिनिरूपितत्वाभाववोधस्यक्वचिदप्युपगमेपिदाहोनजलादित्यादिवाक्येलक्षणाज्ञानस्यकालेन्वयवोधस्या
नुभविकतयाजन्यत्वाभाववोधकतापिताहृशवाक्यस्योपगन्तव्येतिजन्यत्वंपञ्चम्यर्थइतिजन्यज्ञानविषयत्वमितिजन्यज्ञानान्वयिप्रकृत्यर्थज्ञानभ्रमभिन्नग्राह्य अत्राव्याप्तिपक्षय
मेत्त्वावगाहिभ्रमरूपप्रहदत्वादिज्ञानस्यपर्वतादौवह्न्यादयुमापकत्वेपिपर्वतोवह्निमान्हृदत्वादित्यादिप्रयोगस्यनापत्तिर्नवापर्वतोवह्निमान्समात्रहृदत्वादित्यादिप्रयोगानुप
पत्तिः यद्यपियत्किंचिद्विषयभ्रमान्यत्वंभ्रमसाधारणंभ्रमसामान्यभिन्नत्वंचतदभाववतितत्प्रकारकत्वरूपभ्रमत्वस्यतत्प्रकारकसंबंधविशेषघटितत्वेनाननुगततयाजगतीग
तयावच्छत्तुभ्रमाणांगतत्वस्तुभ्रमत्वावच्छिन्नभेदकूटत्वरूपमपिदुर्ज्ञेयं तथापिप्रकृतसाध्यहेतुपक्षकपरामर्शप्रकारीभूतायेयेतत्तत्प्रकारकभ्रमभिन्नत्वमेवविशेषणंदेयं यद्यपिधू
मादिमत्यपिपर्वतादौसमवायादिसंबंधावच्छिन्नधूमाद्यभावसत्त्वात् पर्वतादौधूमादिप्रमायाः संग्रहाययत्संबंधेनहेतुप्रकारकज्ञानंयत्रहेतुवाचकपदेनविवक्षितंतत्रतत्संबंधाव

गादि तत्प्रकारकभ्रमात्मकं तत्प्रतीयतइत्यस्यार्थः तत्र तथाच स्वरूपादिसंबंधेनप्रमेयत्वादेर्यत्रहेतुत्वं तत्र तत्संबन्धेन तत्तत्प्रमाप्रसिद्ध्या तदन्यत्वं इत्यर्थः तथापि तत्र तादृशभ्रमान्यत्वाप्र
तीतिर्वेवनस्तोक्रियेतेऽतोनदोषः वस्तुतस्तु स्वानुयोगितिसुविषयोग्यतानिरूपितत्वस्यप्रतियोगितिसुत्वस्यावच्छिन्नत्वे तन्निरूपितसंबंधेन संबन्धविशिष्टान्यप्रकारताशालित्वमेवानुगत
भ्रमत्वं स्वस्वचमत्तोभ्रमविषयतयैवप्रमेयत्ववाच्यत्वादिज्ञापकमितिभ्रमदशायां वाच्यप्रमेयत्वादिज्ञानादिप्रयोगस्तत्राहत्याप्रयोगाधीनबोधस्यपंचम्यालादनत्याकत्वमप्रसहर
ति पर्वतेचेति एवं च पंचमीजन्यज्ञानप्रभावार्थकस्थितौ च हेतुमत्त्वजन्यत्वेज्ञाप्यत्वेलक्षणे वेतिजन्यत्वापेक्षया तस्यमाशीरगौरवादितिभावः नचेति धूमादालोकवान्पर्वतोव
ह्निमान्नितिप्रतिज्ञाघटितन्यायप्रयोगालोकादौ नत्वेवं प्रकृतहेतुत्वघटितस्वार्थबोधकपंचमीनिवेशेनापि वारणसम्भवाद्धूमादिति हेतुत्वप्रतिपादनं अत्र पंचम्याः प्रकृतसाध्यान्वितस्वा
र्थबोधकत्वविशेषणमात्रेणातिव्याप्तिवारणसम्भवात्तादृशसाध्ये विवक्षणीयोपस्थापितत्वविशेषणमाहतत्येस्यलाभेनेऽतिव्याप्तिंदर्शयति धूमाद्वह्निमदिति अत्र वह्निमत्वे
नपक्षस्योपस्थानात् विवक्षणीयविशेषणे पक्षतावच्छेदकपर्यन्तनिवेशस्याप्यवश्यकत्वमाह तिः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वांशनिवेशनाय स्यलान्तरेऽतिव्याप्तिंदर्शयति पर्वतोधू
माद्वह्निमानिति तत्र हि निगमने तस्माद्धूमाद्वह्निमानित्याकारकेऽत्र पंचम्यर्थविशिष्टवह्नित्वमेव साध्यतावच्छेदकमिति तदवच्छिन्ने साध्ये पंचम्यर्थान्वयात्साध्यतावच्छेदक
विशिष्टान्वितस्वार्थबोधकत्वनिवेशेनातिव्याप्तिः धूमाद्वह्निमत्त्वमित्यादौ प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नयस्य साध्यस्य द्वितीयवह्निपदजन्योपस्थितिविषयान्वयः प्रथम
वह्निपदोपस्थापितेतत्रैव प्रतिज्ञाघटकपंचम्यर्थस्यान्वयात्प्रकृतसाध्यान्वितस्वार्थबोधकत्वविशेषणेन वारणासंभवात्साध्ये प्रकृतपक्षान्वितत्वं विहाय प्रकृतपक्षान्वि
तस्वार्थबोधकपदोपस्थापितत्वनिवेशितं यद्युभयवह्निपदेन कमपि साध्यमुपस्थाप्यतेऽतो नेतावताप्युक्तातिव्याप्तिवारणसम्भवः तथापि प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नावि
शेष्यतानिरूपितायाविशेषणतातदवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यीयविशेष्यतानिरूपितस्वार्थविषयताप्रयोजकबोधकत्वात्पर्थः पंचमीतत्समानविषयप्रयोजनाभा
वाऽउपनयोपस्थापितपक्षविशेषतामन्नेसाध्यान्वितार्थकपंचम्यन्तनन्यदमादायानतुबगपदोपिनिगमनेऽतिव्याप्तेर्वारणलाभाय पक्षपदप्रयोगेनायनामा— ज्ञानादि

गा॰ टी॰
अ॰ वं॰
३२

स्यादौ ज्ञानपदमुख्यार्थपरमेव पंचम्यर्थान्वयस्य न चैवं संभवेन लक्षणा बीजभूतान्वयानुपपत्तिविरहादित्यभिमानिना उक्तलक्षणाव्याप्तिमाशंक्य उद्धृतमुपन्यस्यति यत्विति स्फु
टज्ञानत्वावच्छिन्नेन समं पंचम्यर्थान्वयसंभवेप्यनुमितिजनकज्ञानविषयतया ज्ञानोपस्थिता चेद् ज्ञानरूपहेतोस्तद्विषयतानिरूपकत्वस्याकांक्षायां योज्ञानवान्सइत्याले
त्युदाहरणादिप्रयोगसंभवः इति ज्ञानविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नेनान्वयानुपपत्त्या लक्षणाया आवश्यकत्वमिति समाधत्ते तन्नेत्यादिना यद्विषयकज्ञानस्य यद्विषयकज्ञानत्वाव
च्छिन्नस्य रूढत्वमनुमितिजनकत्वं तस्य व्याप्त्यादिजिज्ञासायां तत्स्वरूपे वैयर्थ्यतया पर्यनोवाच्यत्वप्रतीता उमापकज्ञानविषयतायानिरूपकाकांक्षायामित्यर्थः उदाहरणादि
प्रयोगः उदाहरणोपनयाभ्यां तन्निरूपणीयपक्षधर्मतासंप्रदर्शनं यद्यपि ज्ञानविषयकज्ञानत्वावच्छिन्ने ज्ञानपदस्य तात्पर्येपि मुख्यार्थज्ञानत्वावच्छिन्नपरत्वमन्ततएवेति स्फु
टोपदर्शितमुख्यार्थतात्पर्यग्राहित्वरूपलाक्षणिकत्वं नोपपद्यते तथापि प्रकारतावच्छेदकविलक्षणरूपावच्छिन्नपरत्वमेव लाक्षणिकत्वमतो न दोषः ननु स्फुटज्ञानत्वा
वच्छिन्नेनानुमापकत्वबोधेपि तत्र तन्निर्वाहकव्याप्त्यादिमद्विषयकत्वलाभाय वस्तुगत्या ताहशज्ञानविषयीभूतज्ञानव्याप्त्यादिप्रदर्शनसंगतिरिति तत्राह अन्यथेति जनक
ज्ञानविषयताप्रतीते ज्ञानेवाक्तवताहशविषयताऽवरुद्धाप्यव्याप्त्युपदर्शनेस्य वैवादेरप्यानन्त्यात् अनुमापकज्ञानविषयतायाः यत्नात्माज्ञानादिस्त्रयः स्वीकृत्वात्मेमुदाह
रणादिप्रयोगप्रसंगादित्यर्थः तथा च स्वरूपवादी व्याप्त्यादिप्रदर्शनेपि तन्निर्वाहकव्याप्त्यादिमद्विषयकत्वपर्यन्तलाभाकांक्षाया अनुसरणात् यथा स्वरूपवादोन तत्प्रदर्शि
नेतद्धेतत्प्रतीते ज्ञानेपि तत्प्रदर्शनं नोपपद्यते इति भावः उक्तप्रतिज्ञाद्यवतिव्याप्तिवारणाय प्रकारान्तरेण लक्षणं परिष्कुर्वतां मतमाह केचित्त्विति पंचम्यन्तेति कस्याश्चित् प्रतिज्ञा
याः पंचम्यन्तलाक्षणिकपदवत्त्वेपि स्फुटज्ञानज्ञाप्यालौकिकवान्सर्वतो वह्निमान् इत्यादिप्रतिज्ञायां व्यभिचारेणावयवतावच्छेदकहेतुत्वरूपं च स्वचनं देवलक्षणमित्यत्र यथाप
रिष्कृतेन ताहशेति ताहशपदं पंचम्यन्तलाक्षणिकपदप्रतिज्ञात्वादिकं च ताहशपदाघटितस्यापि प्रतिज्ञादेः सत्त्वेन ताहशपदवत्त्वव्यभिचारीति तच्छून्यत्वाभावान्न प्रतिज्ञा
दावतिव्याप्तिः ताहशपदवत्त्वव्यभिचारिमेयत्वादिमन्यत्वाप्रसिद्ध्या अवयवतावच्छेदकतेति अत्र प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिसाधारणस्यावयवतावच्छेदकत्वे स्पकस्याभावान्न प्रतिज्ञाता

दिकं विशिष्योपादाय तत्कृमंतनिवेशं च तथाच हेतुत्वाश्चवनताघोपातं तन्ताहृशपदवृत्तत्वव्यभिचारितविशेषणमनर्थकं यदि च प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिसाधारणं प्रतिज्ञात्वादिपंचान्यत
मत्वमवयवतावच्छेदकं तत्वं तदा तच्चेतत्तत्वप्रवेशो तस्याम्ना हशस्पदुर्वैचत्वात् तक्वचैतत्तदेवास्तु लक्षणं मृमतममध्ये हेतुत्वमंतर्भाव्यतद्या हतैयविशेषणं तवदातेच प्रक्षालना
यीति न्यायेनाग्रुक्तमिव्यवस्यतः पंचम्यंतेति लक्षणकर्तृरनुमते धूमादिन्यादिवाक्यस्य धूमादिपदस्य ज्ञानलक्षणत्वात् अण्हृष्यति न चास्त्विति ज्ञानज्ञाप्यत्वलक्षणयेति ज्ञा
प्यत्वलक्षणाया अवयवकतानां चैवज्ञानां घास्याप्याधिकस्य प्रवेशो नैव धूमादि समस्मुच्यार्थपरत्वेपि धूमादिज्ञानज्ञाप्यत्वलाभसंभवइत्यर्थः न च प्रातिपदिके न पंचमी प्रकृतिधू
मादिपदे तन्वेवज्ञानस्य पंचम्यर्थैकदेशतया तत्र धूमादिपदार्थस्यान्वयायोगात् धूमादिज्ञानलाभः न च ज्ञाप्यत्वस्य पंचम्यर्थत्वेपि ज्ञानत्वत्वरूपतदेकदेशे कथं धूमादिपदार्थतज्ज्ञा
नान्वयइति वाच्यं चैत्रस्य पुत्रः इत्यादौ ससंबंधिकपदार्थैकदेशजन्यत्वादौ पदार्थान्तरस्यान्वयदर्शनात्रिः प्रतियोगिकपदपदार्थैकदेश इत्यान्वयस्याभ्युपगमात् न च
त्वतेनोपस्थितेरुतरान्वयो विज्ञायते नत्वितरविशेषणतयोपस्थिते अत एव गोनिमस्मो दोषत्वनङ्गो त्वाद्युपस्थितये लक्षणइत्यतश्राकांक्षाविरहएव पदार्थान्तरस्य पदार्थैकदे
शेनान्वयेबीजं स च सप्रतियोगिकनिष्प्रतियोगिकैकदेशसाधारणइति वाच्यं यत्वानुरोधे न सप्रतियोगिकपदार्थे विशेषणतयोपस्थितेपि प्रतियोगिजिज्ञासाजायतइति क
ल्पनात् न च ज्ञानादिसविषयकपदार्थेपि तथोपस्थिते विषयजिज्ञासाजायतइतिपुम्नेतकल्पकाभावादिस्याशंक्य सविषयकोहीति हृष्यातेन पदार्थैकदेशे ज्ञानेपि विषयो का
कांक्षावस्यापयति श्राकांक्षावैचित्र्याच्चेति उच्चरितं तच्चोपस्थितपवेतराकांक्षाकचिद्विशेषणतयाप्युपस्थिते कस्यचिदाकांक्षेति विषयत्वभावाधीनतयाकांक्षावैचित्र्यादित्यर्थः
कर्तृत्वतीवेति पकेत्यादौ तज्जायार्थकर्तृकदेशे हतोयथा विषयितेन पाकादिक्रियान्वेतीत्यर्थः इदं तद्वोध्यं जिज्ञासारूपाकांक्षायाः शाब्दधीहेतुत्वमजिज्ञासोरपि शाब्दबोधोद
यात्मगाणहता निराकृतं तथाचाकांक्षाविरहेन पदार्थैकदेशे पदार्थान्तरान्वयेबीजं गोनिमस्मा दोगवादिपदार्थैकदेशो गोत्वे नित्यादिपदार्थाभेदान्वयबोधप्रयोजिकायाः समा
नविभक्तिकतत्पदसमभिव्याहाररूपायाश्राकांक्षाया अभावात् नतु पदार्थानायाः स्वतंत्रतदुपस्थितेः पदार्थान्वयस्य तत्रान्वयबोधेहेतुताबाच्या एवं च ज्ञानविशिष्टाधिकात्मादि

पदवृत्तितादात्म्यान्द्रव्यमित्यादिवाक्यात्पदार्थैकदेशेज्ञाने द्रव्याभेदान्वयबोधवारणाय दंडजन्यो न दंडजन्य इत्यादिवाक्यात्पदार्थैकदेशे दंडजन्यत्वादौ दंडजन्यभेदान्वयबोधवारणाय च
कल्पनीयेज्ञानाद्यंशेऽतरान्वयबोधे स्वतंत्रज्ञानाद्युपस्थितेर्हेतुत्वे कार्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टेतरविषयतायां विषयित्वादिसंबन्धावच्छिन्नप्रकारतामत्वं तद्विशेषणं देयं वस्तुतो ज्ञाना
दिविषयकशाब्दबोधे स्वतंत्रज्ञानाद्युपस्थितेर्हेतुत्वेपि पंचम्यादिजन्यज्ञानज्ञाप्यत्वोपस्थितिप्रकृतिजन्यस्यमाद्युपस्थितियोग्यताज्ञानघटितसामग्र्याः पदार्थैकदेशज्ञाना
दौ विषयितादिसंबंधेन धूमादिप्रकारकशाब्दबोधजननेबाधकाभावः तादृशसामग्र्याः स्वतंत्रज्ञानाद्युपस्थितेरनंतर्भावात्तादृशोपस्थितेर्ज्ञानादौ द्रव्याभेदाद्यन्वयबोधप्रयोजकसा
मग्र्यंतरेष्वेव निवेशः न चैवं स्वतंत्रज्ञानाद्युपस्थितेर्व्यभिचारेण हेतुत्वमेव न संभवतीति वाच्यं यत्तोयत्रैकरूपावच्छिन्ने पदे पदांतराकांक्षाग्रहीता ऽन्यरूपेण च वृत्तिर्गृहीता तत्रातिप्र
संगवारणाय तत्तदानुपूर्वीविशेषरूपपदविशेषत्वप्रकारेणागृहीतवृत्तिकपदजन्यतत्तदर्थोपस्थितेर्हेतुता वाच्या तथा सति तद्धर्मप्रकारेणाकांक्षादिग्रहसत्त्वे तद्धर्मप्रकारेणागृ
हीतवृत्तिकपदार्थोपस्थितेः परस्परसहकारेणैव फलजनकत्वोपगमे नोक्तातिप्रसंगवारणसंभवात् यावतामानुपूर्वीकपदजन्योपस्थितीनामेकविधशाब्दबोधे विभिन्नरूपे
णहेतुता व्यभिचारस्यावश्यकत्वेन तद्वारणवर्त्मनेव दर्शितव्यभिचारस्यापि वारणमिति एतेनजन्यत्वांशेऽतरान्वयबोधे स्वतंत्रजन्यत्वोपस्थितेः कार्यकारणभावे कार्यताव
च्छेदककोटिप्रविष्टेतरविषयतायां निरूपितत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रकारताभेददर्शनस्तु भयपतिरुद्भ्रम्यथोपगवइत्यादौ तद्धितार्थापत्ये एकदेशे जन्यत्वे निरूपकत्वेन प्रकृत्यर्थान्वया
नुपपत्तेः ज्ञानज्ञाप्यत्वस्य पंचम्यर्थत्वानुपपत्तेः ज्ञानज्ञाप्यत्वस्य पंचम्यर्थत्वमते च स्वतंत्रज्ञानोपस्थितिजन्यतावच्छेदकज्ञानविषयतानिरूपितेतरविषयतायां विषयप्रकारता
भेदनिवेशानमपेक्षितमिति प्रत्युक्तं तदनिवेशेऽपि दर्शितरीत्या सामंजस्यात् वैयाकरणइत्यादौ तदर्थीतेतद्वदेवत्यनेनाभिहिततद्धितार्थस्यवेत्तरेकदेशेज्ञानेविषयतया प्रकृत्यर्थसा
न्वयोपपत्तेः उक्तस्थले विषयप्रकारताभेदानिवेशस्य सर्वमतएवावश्यकत्वाच्चेति प्रकृते गुणोऽपिस्वविरुद्धगुणत्वतरमाह यद्धर्मविशिष्टस्येति यद्धर्मविशिष्टः पंचमीप्रकृत्यर्थस्तद्धर्म
धिः तद्धर्मविशिष्टस्यैव ज्ञाप्यत्वमुपदर्श्यत इति तज्ज्ञानज्ञाप्यत्वस्य पंचम्यर्थतामते तद्धर्मविशिष्टस्यैव पंचम्याजनकज्ञानविषयत्वबोधनादिति भावः अन्यथा पंचम्याज्ञानजनकत्वेन

बोधितप्रकृत्यर्थज्ञाने विषयतेन विशेषणतामालंब्य विषयतासम्बन्धेन उपदर्शनसंगमने यथार्थधूमो ज्ञानादिति प्रयोगेपीति तत्रापि मानुपस्थितज्ञाने पंचम्यर्थज्ञापकत्वान्वयोन धूमादेर्ज्ञा
पकज्ञानविषयतासामान्येन धूमज्ञानादेर्व्याप्यत्वप्रदर्शनस्मात् धूमस्मानेन च ज्ञाप्यत्वस्यैव पंचम्यर्थतया धूमज्ञानज्ञानस्यैव तत्र ज्ञापकत्वं प्रतीयते न तु धूमज्ञानस्येति नातिप्रसंग इति न च पंचम्याः
केवलज्ञाप्यत्वार्थकत्वमते धूमस्येव लज्ञानपदस्य लक्षणार्थज्ञानविषयकज्ञानपरत्वान्वयार्थस्य धूमादिज्ञाने मुख्येऽपर्यवसितज्ञापकतालाभ इति न धूमादेर्व्याप्यत्वोपदर्शने प्रसंग इति वाच्यम् मु
ख्यार्थपरत्वे बोधकविरहे तत्तात्पर्येणापि प्रसंगसंभवात् न हि यत्र पदार्थान्तरे निरूढलक्षणा शक्त्युपस्थापितोऽर्थस्तेन न बोध्यते तद्धीयापृथिव्या काकादिस्तत्वेसामग्रीबलेन तद्बोधसम्भ
वोऽस्त्वात् अथ तत्र शक्यार्थबोधस्यापि संभवेन तत्रापि कस्यचित् कदाचित्तात्पर्यसंभवेऽपि तथापि तज्ज्ञानादितात्पर्यविरहात्तत्तात्पर्येण स्यात्तत्पदप्रयोगसम्भव इति चेन्मा भून्नाम त्वार्थ
तात्पर्यज्ञानपदघटितयथार्थधूमज्ञानादिस्यादिवाक्यस्य तदापत्स्यान्याप्यत्वे तथापि ज्ञाप्यत्वमात्रस्य पंचम्यर्थत्वे न्यायाने तर्गतस्य ख्यार्थपरज्ञानपदघटितयथार्थधूमज्ञानादितिवाक्यस्य
धूमादेर्व्याप्यत्वाकांक्षाप्रयोजकधीजनकत्वं दुर्वारमेव तच्चानुभवविरुद्धं न च ज्ञानज्ञाप्यत्वे पंचम्या लक्षणापदे वा केवलज्ञाप्यत्वे स्वारसिकलक्षणोपस्थितेन धूमज्ञानेनाज्ञानजनकत्वबोध
संभवादुक्तातिप्रसंगोऽदुर्वारस्तत्रेष्टापत्तौ च प्रकृतेपीष्टापत्तिसंभव इति वाच्यं स्वारसिकलक्षणया पंचम्युपस्थापितविषयत्वादिरूपार्थान्तरस्य तत्र तादृशज्ञाप्यत्वे विप्रकृष्टस्यान्वये श्रीकाद्वा
यामयानभ्युपगमात् धूमज्ञानादित्यतो धूमज्ञानस्य ज्ञापकत्वाबोधनादिति भावः यत्तु धूमज्ञानादित्यतो लक्षणयोपस्थापितधूमरूपविशिष्टज्ञानज्ञाने ज्ञापकताभाने ज्ञापकज्ञानविष
यत्वं धूमज्ञान इव तद्विषयधूमेपि भासत इति प्रकृतेऽलीकस्वाणिकतामनेन च धूमे व्याप्यत्वाकांक्षानपातदुपदर्शनप्रसंगोऽदुर्वार इत्याशयवर्णनं तदसत् तथापि समस्तेपि तद्दोषस्य दुर्वारत्वात् पंच
म्यर्थैकदेशे ज्ञाने मुख्यार्थधूमत्वरूपविषयविशिष्टज्ञानान्वयेपि धूमे ज्ञापकज्ञानविषयताबोधस्य दुर्वारत्वात् न च तथापि पंचमी प्रकृत्यर्थीनोपस्थितिविशेष्यत्वं यस्मात्तस्यैव व्याप्यादि
कं प्रदर्श्यत इति नियमस्य स्वयमनुपगमात्तत्समते दर्शितातिप्रसंग इति वाच्यं तत्र धूमादेर्ज्ञापकज्ञानविषयताबोधादाकांक्षासंभवे तादृशनियममनुरुध्य व्याप्याद्युपदर्शनस्यानपवादा
त् वस्तुतो लिंगज्ञानप्रकृत्यर्थपंचम्यर्थयोर्वा तर्भवद्भयथा धूमज्ञानपदवसाप्य ज्ञापकतावच्छेदकपदार्थतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितप्रकारता लभ्यते सैव तस्य व्याप्यादिनिर्वाह्याऽतो

ग॰टी॰
प्र॰वं॰
७४

ननत्र तदाकांक्षेति धूमादित्यादिप्रयोगे धूमवत्त्वादाविव धूमवत्त्वादिसत्त्वस्य मादौ व्याप्त्यादेर्नोपदर्शनमिति मूलोक्तलक्षणे पक्षयालक्षणिप्रतिज्ञाद्यवयवलक्षणानि स्वयमाह इतरान्वि
तेति प्रथमसत्त्वं तस्य हेतूपनयनिगमनसाधारणस्योदाहरणव्यावर्तनस्य स्वयमेव दर्शयिष्यते प्रतिज्ञाहेतोरित्यादिना इतरान्वितत्वस्य भिन्नावयवार्थान्वितत्वस्य वयवघटकपदोपस्था
पितार्थान्वितत्वं चा एवं च स्वेतरावयवसहकारेण घटकपदसहकारेण वा बोधकत्वं तत्समुदायार्थः तेनोदाहरणबोध्यार्थप्रविष्टसाध्यादेः प्रतिज्ञादिजन्यबोधे इतरान्वितत्वेपि न क्षतिः
द्वितीयसत्त्वं तान्ने तु प्रथमत्रिमन्यायावयवत्वमिति संबध्यते द्वितीयसत्त्वं तच्च हेतूपनयनिगमनवारकं हेतुजन्ये तस्मादित्येभ्यो भिघतृइत्यादि निगमनजन्ये च बोधे विभक्त्यर्थस्य विशेष्यतया
विवक्षणीयविभक्त्यन्तपदार्थविशेष्यकत्वविरहात् वह्निव्याप्यधूमवांश्चायं तस्माद्वह्निमानित्याद्युपनयनिगमनजन्यबोधे च विभक्त्यन्तपदमध्ये तदंत्यस्य तेदं पदमनन्वयान्तपदार्थयोरेव विशे
ष्यतया समभिव्याहृतपदार्थविशेष्यकत्वविरहात् अन्त्यत्वं च स्वघटकपदेषु चरमत्वं उपनयादिस्थ दमादिपदानामपि न यत्नासामान्यमध्ये चरमत्वेन उत्तरमप्यन्यवाक्यघटकपदेष्वादि
त्यतः स्वघटकत्वं पदविशेषणं एवं च निगमनघटकपदेषु चरमं तदेतोपनयस्य दंपदार्थविशेष्यकं बोधं प्रत्युपनयसहकारेण जनके निगमने तादात्म्येन इत्यादि साध्यके दृष्टपक्षण
कर्मान्यत्वे सति तत्त्वादिस्यादौ स्वघटकविभक्त्यन्तपदेषु यद्धूमवत्त्वादित्यादिपदं तदन्त्यविभक्त्यन्तप्रतिज्ञास्थ द्रव्यादिपदार्थविशेष्यकान्वयबोधजनकेति न तावतीव्याप्तिवारणाय स्वीयत्व
मत्समभिव्याहृतपदविशेषणं अत्र स्वत्वं च स्वस्वकारेण लक्षणव्यक्तीनां निवेशादननुगम इति योगिनिसत्वनिवेशपलक्षणं तस्मात् अन्त्यपदवत्त्वं इति अत्राप्युदाहरणवारकं प्रथमसत्त्वं तमन्त्यत्वज्ञ
ते द्वितीयसत्त्वं तु वैकल्पिकं सत्त्वं तच्च धूमादित्यादिहेतौ विभक्त्यन्तावयवप्रतिज्ञाघटकपदमात्रघटितत्वं तस्योदाहरणस्यापि तस्य निर्वचनेप्यसमभिन्नविभक्त्यन्तस्वीयपदाप्रसिद्ध्या स्वपदे
नान्यस्यैवोपादेयं तथा स्वीयान्त्यपदार्थविशेष्यकशाब्दबोधजनकं यत्तदन्यत्वमसत्त्वादतिव्याप्तिरतो स्वपदवत्त्वसमनीति अन्त्यपदवत्त्वं च स्वघटकपदोत्तरपदाघटितत्वं तदन्यत्वं न तु स्व
घटकपदोत्तरपदवत्त्वं लक्षणीभूतप्रतिज्ञाव्यक्तीनां स्वत्वेनानुपादेयतयाननुगमतादवस्थ्यात् अन्त्यपदवतो हेतुविशेषस्योपनयनिगमनयोस्तद्धेतोः स्वीयान्त्यपदार्थविशेष्यकबोधाजनक
योस्तदन्यकयोस्तदन्यत्वासत्त्वान्नातिव्याप्तिः न चोपनयघटकान्त्यपदार्थहेतुपदादिविशेष्यकबोधजनकतदेकदेशमनुवेतादिपदस्य तद्घटितसमुदायात्मकोपनयादावसत्त्वात् तादृशबो

७४

याजनकं संनोपनयादिकमिष्यतिआमिति नि वाच्यं तादृशबोधजनकत्वं यादृशसमुदायवृत्तितादृशसमुदायदपत्सभिन्नत्वनिवेशो नानतिप्रसंगात् उपनयाद्येकदेशवृत्ति तादृशबोधजनकताया इदमा
दीनपदवृत्तितसमुदायावृत्तितयानदेतपदसमुदायात्मकोपनयादेस्तादृशसमुदायात्मकत्वेनतद्भिन्नत्वाभावात् तादृशसमुदायभिन्नत्वघटितभेदानुयोगितावच्छेदकावयवतावच्छेदकरूपवत्त्वमतः
समुदायघटकप्रत्येकसकलभागेषुसमुदायभेदसत्त्वेपिनातिप्रसंगः इदमेववतीतिरूपवाक्यान्तरभेदवृत्तिनलक्षणेनेरपिचोच्या पृथिवीतरेभ्योभिद्यतइत्यादिनिगमनेसवघटकविभक्त्यंतपदमध्येयदत्व
थानुपदंतत्तस्माद्या तादृशविशेष्यकबोधजनकतयामतिव्याप्तिमित्यभिन्नपदस्यविभक्त्यंतरूपताविवक्षणेनवारयति पदमिति निगमनइति निगमनपदंनिगमनविशेषपरं अन्यपदघटितेहेतिमत्व
रूपपदवत्त्वनिवेशेतु नरूपनयनिगमनयोरेवातिव्याप्तिः स्यात् उपनयघटकायपदनिगमनघटकसमुच्चयपदयोरनेतद्घटकविभक्तिसत्त्वेनास्यभिन्नत्वादतस्तत्रविभक्त्यंतपदमेवनिवेश्यमितिभाव इ
तिकेचिद्व्याचक्षते तन्नमनोरमं तथाहि स्वघटकविभक्त्यंतपदमध्येनाम्निःसम्यकोर्थः स्वघटकविभक्त्यंतपदप्रागभावासमानकालीनविभक्त्यंतपदमितिचेत् उपनयस्येदमादिपदस्यविभक्तेः
तपदप्रागभावसमानकालीनतयातस्यासत्त्वनिर्वाहायप्रथमविभक्त्यंतत्वविशेषणमस्तु चरमविभक्त्यंतत्वविशेषणमनर्थकं तद्विषयमेवेतिचेत् तर्हि प्रनत्येत्वस्याविभक्त्यंतपदप्रागभाव
समानकालीनत्वपर्यवसितभिन्नभिन्नत्वनिवेशस्यैवेष्टस्य एवं च तस्माद्विघ्नइत्यादिनिगमनस्याव्याप्तिः पदस्मान्नस्त्वमेव नास्तिकिमनस्यपेदविभक्त्यंतत्वनिवेशनेनेति वस्तुतस्तु तस्मान्ने
तरारणीस्पान्दोनिगमनेविभक्त्यंतेतरपदप्रागभावसमानकालीननञ्पदार्थविशेष्यकशाब्दबोधजनकः तिप्रसिद्धेवलक्षणस्यपदपदस्य विभक्त्यंतपदपरता वारिता अथनञ्पदस्यापिप्राति
पदिकत्वेनविभक्त्यंततयाविभक्त्यंतत्वविशेषणेनदुर्वारता नचनिपातस्यविभक्तिप्रकृतिकत्वनस्वीक्रियतेतदर्थेनविभक्त्यर्थानन्वयात् स्वराद्यव्ययार्थेचानुसन्धीयमानलुप्तविभक्त्यर्था
न्वयोनतादृशतादृशान्वयोपात्तरमेव विभक्तिस्वीकारस्यावश्यकत्वात् नञोऽसत्त्वत्वेपिनञितितत्पुरुषविधायकसूत्रसामर्थ्यादेवतेनसहसमासोभविष्यतीतिवाच्यं विभक्तेर्निपातार्थान्वि
तार्थबोधकत्वेपिनिर्विभक्तिकप्रातिपदिकस्यासाधुतयासाधुतायाविभक्तेरावश्यकत्वात् नञोसत्त्वत्वेननञितितत्पुरुषविधायकसूत्रसामर्थ्येनतेनसहपदांतरस्यतत्पुरुषसमर्थनेपि
बहुव्रीह्यव्ययीभावयोरनुपपत्तेश्च संवतत्वेपिसमासप्रविष्टप्रतियोगिपदार्थानुरागेणनञोभावबोधकतयातत्सापेक्षत्वेनासामर्थ्यान्नतेनसहद्वंद्वइतिचेत्तस्य विभक्त्यंतत्वमन्यथा
हृदबोधोपयिकविभक्तिप्रकृतित्वपर्वतोवह्निमानित्यादावप्रतिज्ञास्थपर्वतादिपदोत्तरस्त्वविभक्तेरर्थविशेषपरताविरहेप्यभेदान्वयबोधानुपयोग्याकांक्षानिर्वाहकसमानविभक्तिकतासंपाद

कत्वेनपक्षहेतुबोधोपयोगितानतुनिपातोत्तरविभक्तेरितिनातिव्याप्तिः अवटादिपाहे नयत्र प्रतिज्ञार्थांशतटभिन्नादिरूपपदनिर्देशास्तत्र ननादेर्निरुक्तविभक्त्यन्तताविरहेपि विशेष्यीभूतविशिष्ट
पक्षबोधकोऽवटादिपदस्य तादृशविभक्त्यन्तत्वाल्लक्षणसमन्वयः यत्र यादृशपदोत्तरं कदाचिद्विभक्तेः श्रवणं न देव विभक्त्यन्तपदेन विवक्षितं तदव्ययादिपदोत्तरमप्यमेकवचनाक्रान्तावपि हि व
चनादिप्रकृते हेत्विद्वान्वह्निमान्त्यादिप्रतिज्ञासत्त्वदशायां तेन तत्र यत्नवाचकस्वरादिपदघटितप्रतिज्ञायामव्याप्तेर्निगमनवारणायेति इतरान्वितस्वार्थबोधकत्वाद्यावयवत्वमात्रनिवेशउपनयार्थान्वितस्वा
र्थबोधकत्वयानिगमनातिव्याप्तिः स्यात्तद्वारणाय स्वार्थे यद्यपीतरान्वितस्वार्थबोधकत्वं निगमनवत्प्रतिज्ञोपनययोरपि तथापि विशेष्यतयान्वितत्वनिवेशानेनतद्वारणसंभवान्निगमन
मात्रकथनं यद्यपि निगमनसमुदायार्थः पक्षपदान्वितीतिसाध्यान्वितस्वार्थबोधकत्वनिवेशापि प्रायशो निगमनकारणसंभवस्तथापि यत्र साध्यस्य प्रमेयत्वाभावादेव पक्षतानतत्र निगम
नेतिव्याप्तिवारणाय पक्षान्वितस्वार्थबोधकपदोपस्थापितार्थान्वितत्वनिवेशनेपक्षान्वितस्वार्थबोधकत्वे पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितस्वार्थविषयताप्रयोजनकत्वं यथाश्रुतेउप
नयस्यपक्षवाचकेदंपदस्य वसत्त्वगत्यादेनपक्षत्वहेतुस्त्वोषः पक्षस्तबोधकत्वेनप्रामाण्यमयः पर्वतइत्यादिवाक्यान्मामाण्यमयत्वादिरूपेणपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नसंसर्गेनयाप्रतीयमानोयः पक्षताव
च्छेदकावच्छिन्नस्तद्बोधकत्वेन चतदुपस्थापितार्थान्वितस्वार्थबोधके निगमनेऽतिव्याप्तेर्वारणात् तादृशपदोपस्थापितार्थान्वितस्वार्थबोधकत्वं च तादृशपदप्रयोज्यविषयतानिरूपितस्वप्रयोज्य
स्वार्थविषयताकत्वं यथाश्रुते निगमनताप्यन्वयिनपर्वतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नस्यपर्वतो नीलपर्वतइत्यादिवाक्यस्य पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयताप्रयोजकनीलपर्वतप
दोपस्थाप्यत्वेन निगमनातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितायाविषयतायान्निरूपितविषयताप्रयोजकत्वपर्यन्तार्थः पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशोव्याप्यत्वा
वच्छिन्नायापक्षविषयतायान्निरूपितोपनयस्थदेपदप्रयोज्यविषयितानिरूपितविषयताप्रयोजकत्वमादायनिगमनप्रवातिव्याप्तिः स्यादितितन्निवेशः अयन्निवेशोपिपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नाया
उपनयस्थेदंप्रयोज्यविषयतानतन्निरूपितनिगमनार्थाविषयतानिरूपितोपनयार्थविषयनेवेत्युपनयेतिव्याप्तिः नचचरमविषयत्ताप्रकारत्वस्साविवक्षणीयाऽतोनायमतिप्रसंगइतिवाच्यम् एव
वेसति प्रमेयत्वमभिधायप्रमेयत्वादिसत्त्वपक्षान्वितपंचम्यर्थविशेष्यतयान्वितसाध्यरूपार्थमादायप्रतिज्ञातिप्रसंगात्प्रसक्तेर्मेयत्वमभिधेयमित्याद्युदाहरणे ग्रंथानुस्यूतेः एवं प्रमेयत्वमभिधे
यं प्रमेयत्वादित्यत्र प्रतिज्ञातिव्याप्तेरेकदेशार्थविषयताव्याहतस्वार्थविषयतानिवेशेन वारणेपि तत्रमनिगमनेऽभिधेयत्वव्याप्यप्रमेयत्ववानयमित्युपनयार्थप्रमेयत्वत्वरूपपक्षतावच्छेद

कारूपहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नान्वितताहृशपदतावच्छेदकावच्छिन्नेस्वार्थान्वयबोधकेः तिप्रसंगो दुर्वारः एततावच्छेदकावच्छिन्नेन तद्विशेषणतयान्वितत्वनिवेशे प्रमेयत्वमित्याद्यपि मयं
घटाद्यन्वयितेः एवं च साध्यहेतुत्वस्य विशेष्यत्वेनैव पदान्वयित्वेन प्रतिज्ञाति व्याप्यप्रसक्तेः विशेषणतया किंचिदन्वितत्वनिवेशेनैवोपपत्तेः प्रकृतपदनिवेशवैयर्थ्यापाताच्च निगमनार्थस्य
विशेषणतया किंचिदन्वितेनैतद्येन तत्राति व्याप्तेरत्तमनिवेशापि वारणसंभवात् एवम् शुद्धपदतावच्छेदकावच्छिन्नान्वितत्वनिवेशवैयर्थ्यापातात् प्रसंगहृदयवारणसंभवात् उपनयार्थव्याप्य
विशिष्टपदान्वयिनो निगमनार्थस्य शुद्धपदतावच्छेदकावच्छिन्नान्वयित्वेन तदन्वितार्थकोपनये शुद्धपदतावच्छेदकावच्छिन्नान्वितार्थकपदोपस्थापितान्वितार्थकत्वविरहात् प्रमेयत्व
मभिधेयं प्रमेयादित्यत्र व्याप्तिविशिष्टप्रमेयत्वरूपपदतावच्छेदकावच्छिन्नपदे तत्समयोन्वयेन तदन्वितार्थकमिति निगमने निरुक्तरूपविरहात् एतेन पक्षसाध्ययोरभेदस्थले निगमनार्थघटकसा
ध्यरूपपदान्वितेऽपदार्थान्वितार्थकतया निगमनाति व्याप्तेरपि नावकाशः एतत्वेकविषयतापन्नस्य यत्रापरविशेष्यतानतद्विशेष्यत्वविशेषणत्वरूपविषयतयोरभेदेन पक्षविषयतानिरू
पितविषयतानिरूपितसाध्यविषयतानिवेशोद्देश्यमात्रपर्वलक्षणाद्युपपत्तेः पक्षविषयतानिरूपितसाध्यीयप्रकारत्वरूपविषयताहेत्वर्थप्रकारतयानिरूप्यनिरूपकभावविरहात् अतः प
क्षविषयतानिरूपितविषयतावच्छिन्नविषयतानिरूपितसाध्यविषयतैव निवेशनीया एवं चोक्तरीत्योपनयाति व्याप्तेरनवकाशः पक्षविषयतानिरूपितनिगमनार्थनिष्ठप्रकारतारूपविषयतानि
रूपकतन्निष्ठविषयतायाश्च भेदेनावच्छेद्यावच्छेदकभावविरहात् एवं क्रमेणापक्षसाध्ययोरभेदस्थले निगमनातिव्याप्तेरपि नावकाशः एवं हेतुपक्षयोरभेदस्थले निगमनातिव्याप्तिरपि समाहिता
हेतुप्रकारतायाः निगमनार्थप्रकारतायाश्च स्वमर्थनिष्ठविशेष्यतारूपविषयतायाश्च भेदेनावच्छेद्यावच्छेदकभावविरहादिति नन्वेकविशेषणतापन्नस्य यत्र विशेषणता तत्र विशेष्यताप्रकारतयोर
भेदे बाधकविरहेण लाघवेनैवोपगमात् नन्ववच्छेद्यावच्छेदकभावापन्नविषयताद्वयस्य यदि चैकविशेषणतापन्नस्य यत्रापरविशेष्यतास्थले प्रकारताविशेष्यतयोरभेदं दंडिपुरुषवानित्युदेः
पुरुषादिनिष्ठप्रकारतानिरूपितदंडादिविशेष्यताया अलित्वदुर्वारमिति तस्याः पुरुषेण दंडीत्यादिसमायाविरोधिताप्रसंग इति तद्भेदः समृतानेवनविषयतावैलक्षण्यापत्तयोरवच्छेद्यावच्छेदक
भाव एव स्वीक्रियत इति मन्यते तदा हेतुपक्षयोरभेदस्थले निगमनार्थधर्मितावच्छेदकहेतुप्रकारतानिरूपिताया निगमनार्थप्रकारतानिरूपितायाश्च विशिष्टहेतुत्ववच्छिन्नायाः तदुपनयार्थविशेष्य
तायाएवैकहेतोर्हेतुधर्मितावच्छेदकतापत्तिरित्यवच्छेद्यावच्छेदकभावापन्नविषयताद्वयस्वीकारेणापि तयात्रत्र निगमनातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् स्वार्थैकदेशस्यापि स्वार्थत्वाभिमानमूलाप्रति

ज्ञाविशेषाति व्याप्तिर्यां कां स्वार्थपदस्य शक्तिमाद्य तत्पर्याप्त्यधिकरणविशिष्टार्थपरतां स्वरूपस्य निराकरोति प्रमेयत्वामिति न प्रतिज्ञातार्थः साध्यविशिष्टपक्षस्वरूपपक्षदेशार्थमात्रः साध्यमात्रः प्रद्यपि प्रमेय
त्वमभिधेयं प्रमेयत्वादित्यादित्यादिन्यायांतनिगमने हेतुमत्तपदान्वितस्वार्थबोधकेदंपदोपस्थापितपदान्वितस्वार्थबोधकत्वे निगमनेऽव्याप्तमिति विशेषणतया पदान्वितत्वाविवक्षणीयमिति कथित
स्थलेपंचम्यर्थः पदेन विशेषणमिष्यते नो कप्रतिज्ञायामतिव्याप्तिसंभवः तथापि निगमनार्थैकदेशस्य ज्ञापकत्वान्न यापद(?)स्यता हृशार्थान्वितया निगमने प्रतिप्रसंगवारणाय स्वार्थपदस्य स्वप्रतिपा
द्यविशिष्टार्थपरतायाश्चावश्यकत्वात्कथितस्थलेपंचम्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वाभावेनाप्यतिव्याप्तिवारणसंभवात्कथमंके वलेनहेत्वावाक्येनपंचम्यर्थविशेष्यकान्वातरवाक्यार्थबोधोजन्यते तत
श्च प्रतिज्ञास्थवह्न्यादिपदस्य प्रकारेणाधूमज्ञानजन्यो वह्निविरा(?)कारकस्वार्थविशिष्टबोधोजन्यते ततः समुदितप्रतिज्ञासंस्कारेण पदस्वार्थविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यबोधः प्रसेकमेताहृषबोधत्रयज
नकता घटितलक्षणत्रयमाह स्वार्थेति विशिष्टवैशिष्ट्येति स्वतात्पर्यविषयबोधीयविशेषणतावच्छेदकस्वार्थबोधजनकस्यायावयवत्वमित्यर्थः तेन निगमनार्थान्वितोपनयार्थबोधस्यापि निग
मनार्थैकदेशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधतया निगमनार्थबोधस्य तज्जनकत्वेन यथाश्रुतलक्षणस्य निगमनेऽतिव्याप्तिरिति दूषणं प्रसक्तं विशेषणतावच्छेदकतायाश्च व्यावर्तकत्वात्स्वतात्पर्यविषयबो
धीयत्वं न हि शेषणं विशिष्टबोधेति स्वतात्पर्याविषयबोधजनकतावच्छेदकस्वार्थप्रकारताशालिबोधजनकस्यावयवत्वमित्यर्थः तेन निगमनार्थविशिष्टोपनयार्थज्ञानस्य निगमनार्थविषयक
त्वेन ताहृशज्ञानस्वरूपयोग्यत्वेपि न निगमनातिव्याप्तिः लक्षणत्रयमेव हेतौ संगमयन्नवयवांतराध्यावर्तयति पक्षवाक्यतयेत्यादिना इतरोपस्थापितेति स्ववटकपदोपस्थापितेत्यर्थः स्वार्थत्वस्व
जन्यप्रतिपत्तिविशेष्यत्वमतो निगमनजन्यप्रतिपत्तिविशेष्ये तद्घटकपदोपस्थापितसाध्यविशेषणकस्य निगमनस्य वारणायोपस्थापितांत अत्र लक्षणेऽङ्गतरार्थप्रकाशकस्वार्थविषयताकत्वेन हि
तौ येवस्वार्थांशेऽतरप्रकारकत्वेन बोधस्य निवेशान्नेदः अवयवार्थेति अवयवजन्यप्रतिपत्तिविशेष्यविशेष्यकस्वार्थप्रकारकबोधजनकावयवत्वमर्थः सर्वेषामेवावयवानां स्वार्थघटकविशेष्या॰
श स्वार्थघटकार्थीन्तरप्रकारकबोधजनकतयातिव्याप्तिवारणाय स्वार्थप्रकारेति प्रतिज्ञार्थघटकसाध्यरूपविशेषणे हेत्वर्थस्यान्वयेपि विशेष्येपंचैतदनन्वयात्प्रतिज्ञायां नोपनयलक्षणातिव्याप्तिर्निबो
हेतौ निगमनलक्षणातिव्याप्तिः उपनयलक्षणे स्वार्थपदस्य निगमनलक्षणे चावयवार्थपदस्य विशेष्यपरत्वादित्याह हेत्वर्थस्येत्यादिना उक्तप्रायमिति सर्वे हेत्वर्थैकदेशपंचम्यर्थपक्षदेशमात्रान्व
यित्वमुक्तं अत्र हेतुसमुदायघटस्य तथात्वमिति विशेषात्प्रायमिति प्राह्वो(?) नित्यः तामास्मवत्वे सति वाक्यकरणकप्रत्ययत्वादिनि प्रयोगे हेतुघटकदलयोः प्रत्येकव्यभिचारितया भेदेन नामार्थयोस्तयोरे

कं शेषपरस्परविशेषणतयानन्वयेन विशिष्टे हेतुत्वान्वयासंभवेन विशेष्यविशेषणभावानापन्नयोर्मिलितयोर्हेतुत्वान्वययोरेकं शेषपरस्य विशेषणतया नन्वयेन च विशिष्टे हेतुत्वान्वयासंभवे
न विशेष्यविशेषणभावादिति केचित् स्वविषये समाधानं तु पूर्वमस्मिन् पक्षे हेतुग्रन्थे सामान्यवत्त्वमिति सामान्यवत्त्वस्य वाच्यकरणकप्रमात्वे विशेषणत्वासंभवेऽपि समानाधिकरणत्वेन सामान्यव
त्त्वसामानाधिकरण्यस्य नान्वयविशेषणतया नाहत्वाविशेषणत्वं किन्तु वाच्यकरणकप्रमात्वे विशेषणत्वासंभवात् प्रामाण्यार्थकत्वेन स्यात् तत्रेति सामान्यवत्त्वस्य वाच्यकरणकप्रमात्वविशेष
णीभवत्सामानाधिकरण्यप्रतियोगिन्यस्थिताविसर्गः अथ सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन ह्यासनात्कथमेतत्सतीस्यसवाक्यार्थ इति चेन्न यस्य च भावेन भावलक्षणमिति सूत्रात् शिष्टयासम
म्यागो दुह्यमानायागतः तत्वादौ पयाने दोहनादिसमानकालीनत्वमागमनादौ बोध्यते तेन यथा च प्रकृतेऽपि समानदेशत्वप्रत्यापनात् न च ताहृशसप्तम्याः क्रियायाः समानकालीनत्वक्रियासम
न्देशत्वस्य क्रियायाः कदाचित्समापन संभवः यस्य क्रियया परस्याः क्रियायाः लक्ष्यते विशेष्यते यद्वाचकपदसमभिव्याहृतकृदंतोपस्थापितक्रियासमानकालीनत्वादिसंबन्धेन क्रियान्तरविशे
षणमिति यावत् तद्वाचकपदात्सप्तम्यर्थकत्वात्ताहृशस्तत्र सा क्रियासमानकालीनत्वादिक्रियान्तरविशेषणतया विवक्षिते ताहृशस्य तत्र सप्तमीविधानात्र सप्तमीप्रकृत्यर्थेति रूपितसा
मानाधिकरण्यादेरपरत्रानार्थविशेषणतया विवक्षणे सप्तम्यनुशासनात् सामान्यवत्त्वसामानाधिकरण्यस्याप्रमत्वे उक्तो लाभ इति वाच्यम् यथा गोषु दुह्यमानास्वागतः इत्यादौ गोपदो
त्तरसप्तम्याः समभिव्याहृतक्रियायोगदोहनरूपार्थात्तत्र समभिव्याहृतकृदंतार्थविशेषितप्रकृत्यर्थस्य कर्मतानिरूपकत्वसंबन्धेनान्वयः तस्याः समानकालीनत्वसंबन्धेन क्रियान्तरेऽन्वय इति
तत्र दुह्यमानागोकर्मकदोहनसमानकालीनत्वलाभः तथा प्रकृतेऽपि सप्तम्यप्रकृत्यर्थानोराधारत्वमर्थः अत्रास्ति घटः इत्यादौ एतादृशादि आधारताप्रतियोगी घटः इत्यादिप्रतीतेः तत्र चाधार
त्वरूपक्रियाऽऽधारतायाः प्रमत्वे समानदेशत्वसंबन्धेनान्वय इति प्रमत्वे सामान्यवत्त्वसामानाधिकरण्यलाभसंभवात् भावलक्षणमिति भा
वाद्यस्य धर्ममात्रपरतया प्रमत्वस्य क्रियात्वविरहेऽपि तत्र स्यथाऽध्याहारेण वा प्रमत्वस्य तस्य सामान्यवत्त्वस्य समानदेशत्वलाभे न सामंजस्यात् कुत्रचित्समानकालीनत्वं क्रियायाः संबन्धः कु
त्रचित्समानदेशत्वमित्यत्र किं नियामकमिति चेत् यत्र समभिव्याहृतक्रियाया वर्तमानत्वेन तात्पर्यं तत्र समानकालीनत्वं यत्र च न तद्विवक्षा तत्र समानदेशत्वसंबन्ध इति नियमात् प्रकृते च वर्तमान
त्वमविवक्षितं समानदेशत्वलाभात् वर्तमानत्वाविवक्षायामपि विरोधिकालाविवक्षायां लटः साधुत्वात् यत्र चातीतत्वमनागतत्वं वोक्तं तावविवक्षितं दुग्धा अदोग्ध्य व्याख्यास्यमानदोतत्र न उत्तर

ग॰ टी॰
अ॰ व॰
२७

त्वं सर्वत्वं च सत्त्वन्यूनतिदोषनोत्तरत्वादिकमेव प्रतीयते न समानकालीनत्वमित्यवधेयं न च दाहरणे तत्सद्धेतुकिप्रयोनिकायामतानसत्वमतानसाम्यत्वादिना वकार्यवत्साध्यनाधिकरणप्रस्था
पनेकारूपवीसायाः किंप्रयोजनं न हि साध्यनस्थयावदधिकरणे साध्यवत्त्वज्ञानमनुमितिहेतुर्येन तस्य देवीसादिनायावद्व्यधिकरणानुपस्थापने तत्तद्देन तावतामधिकरणानां प्रसाम सर्वासंभ
वात् सकलसाधनाधिकरणे साध्यवत्त्वाप्रतीतेरनुमित्यनिर्वाहः स्यादिति यत्तदेन तावतामधिकरणानां बोधो वीसाप्रयोजनं भवेत् न च बासिप्रस्थापनेकावीसा तस्या व्याप्तिमिलोपयिकबो
धप्रयोजनमिति वाच्यं व्याप्ते मोहपत्त्वहाथितविरहेण तत्प्रस्थापनेकायामपि ग्राह्यतत्रत्यप्रस्थायोगात् मानसबोधे तत्करणमित्याद्युपयोगात् यदि चेयत्तदस्तमभिव्याहृतवह्न्यादिपदस्य
धूमादिव्यापकतावच्छिन्नवह्न्यादिलाक्षणिकतया धूमादौ वह्निव्याप्तिलाभः उच्यते सहायस्य हेतुकिंविनापितल्लाभसंभवाद्धेतुकिवैयर्थ्यमिति सा बोधेमाधीनसमायाननुपपन्नस्यात् इति चेत्तत्रैव
ति उदाहरणस्य यत्पदे चेत्सर्वः व्यभिचारवारणायेति वीसा तु हेतुप्रमान्तव्याप्तिज्ञानविरोधिव्यभिचारधीवारणप्रयोजिका माऽस्तु इत्यर्थः यावद्धेत्वधिकरणे साध्यवत्त्वनिश्चयेन तद्विपरीततानि
श्चयात् केनसाधनाधिकरणे साध्याभाववत्त्वरूपव्यभिचारग्रहस्य प्रतिबन्धकतेति भावः नन्वेवं वाच्यत्वादिसाध्यस्य पक्षोपायान्तरात् केवलान्वयिस्वगृहीतं प्रथमेतद्भिन्नः सत इति यावद्धर्मव
त्वादिमत्त्वाच्च हेतावेकमात्रवृत्तित्वं गृहीतं तत्र हेतौ साध्यसामानाधिकरण्यग्रहादेव मानसी व्याप्तिधीः संभवति प्रथमेऽभावे साध्यीयत्वाग्रहेण द्वितीये साध्याभाववत्त्वाग्रहे सामानाधिकर
ण्यं न हेतौ तत्र हेतौ व्यभिचारग्रहस्तं भवादित्युभयसिद्धव्याप्तिसाधकतानुमाने यत्पदोदाहरणे न प्रयुज्यते तथा तत्र सामानाधिकरण्यलाभायोदाहरणप्रयोगेऽपि हेतु यत्पदेन प्रयुज्यतेऽतएव तत्रेष्टा
पत्तिमाह यत्रेति सर्वत्रैव हेतुकिर्नोपेक्षितेति समन्तमाह वीसायामपीति प्रथमाध्यायः हि यत्पदयोगोऽपि सकलसाधनाधिकरणपरतया हेतुव्यभिचारनादवस्था व्यभिचारधियोऽस्तम्यरत्वयत्तोपदातायाचय
योगप्राप्यस्यात्साधनत्वस्य व्याप्तितात्पर्यमेवगम्यतां ततएव चलदलपाद्याभिशाहबोधयं संभवात्तत्र व्यभिचारशंकायाश्चविरोधित्वात् यावत्साधनवति साध्यवत्त्वबोधाय हि वचनमन्तरे एकमेव ग्रंतव
वयत्रैवं तत्रैवमिति प्राचामुदाहरणे पदर्शीतमपि संगच्छते आवश्यकस्य व्याप्तेः योहबोधः समानप्रकारतामपुरस्कृत्य विपरीतावियोविताया उत्कल्पनयामतानसत्त्वादिना सकलधूमाधिकर
णे साध्यवत्ताबोधेऽपि समवत्वप्रकारेण तत्र तत्रैव साध्याभावशंकाया मूलकेदेन मानसव्याप्तिग्रहासंभवात् एवमद्धेतुकेनापि यत्पदेन एकरूपेण विभिन्नरूपेण धूमाधिकरणोपस्थितिसंभवात्त
दर्थकतया हेतुकिसार्थक्यमपि दुर्घटं न च तत्तदुच्चरितत्वादिकं विरोधादेकस्यापि यत्पदस्यानेकाधिकरणबोधः संभवतीति वाच्यं सकृदुच्चरितस्य नानार्थतया बोधकतायामेवाकांक्षतेः सर्वना

ग॰ टी॰
अ॰ टे॰
२८

मंत्रांच कहिस्य नावच्छेदकतोपलक्षितधर्मावच्छिन्नत्वेन नानाधर्मिणामननुगमात् नानार्थेषु घानेकैकेनसमस्तेर्विरोधात् प्रमयाहिहेतुक्तिस्थले एकपदस्यैव पदद्वयरूपेणनास्थनितया पदभेदाविरहेण हेतुक्तादपि नानार्थबोधानुपपत्तेः कथं विदर्थहयबोधनिर्वाहे विभक्त्यर्थबोधस्य निर्वाहयितुमशक्यत्वाच्चेति अथ हेतुकस्थलस्यैव माशोनिरुक्तलक्षण अत एव घयम दप्रयोगेपि नवादिवाक्ये स्वारसिकलक्षणाविरहेऽप्यासत्तिबोधानिर्वाहः वस्तुतोव्याप्तिगोचरयाहबोधानुरोधेन न च डदाहरणप्रयोगास्तु दोपनयवद्व्याप्यपक्षे नैवोदाहरणेपि व्याप्तिबोध नेपुञ्ज्येतेति सकलधूमाधिकरणे साध्यवत्त्वबोधनाद्योयोधूमवानित्युदाहरणस्य चयत्तदस्य सकलधूमाधिकरणपरतायाश्चावश्यकतया हेतुकयत्तदत्तत्त्वानियमेन तत्त्वरत्वघ हार्थहेतुकेरावश्यकता एवं नित्यबोधस्य योग्यतिस्त्वेण हेतुक्ति विधानस्यानिसतयास कलधूमाधिकरणपरत्वेयत्तदस्याहेतुकस्य साधुत्वमेवन स्यादित्यतो हेतुकेरावश्यकतेसा धायेन यत्तदेहेतुक्तिमभ्युपेतत्तत्वदेहेतुक्तिं खंडयति वीसेति हेतुक्तिनियमोपि कदाचित्प्रत्तदेवन न तत्पदेत्यर्थः सर्वत्रैवतत्पदेन हेतुक्तिरितिचार्थः विवरणिभावससभूमिपाल इत्याहोकदोनुरोधादिना हेतुक्तिदर्शनात् न्यायेनुप्रयुज्यमानेऽपि क्वयत्स्यायतयासाधुत्वेपि न तत्र हेतुक्तिः सकलधर्मप्रत्यायनेकारूपवीसास्त्वेपितत्पदस्याहेतुकस्य साधुता संभवः मत्कविप्रयोगदर्शनादेतदपि स्पष्टयितुं तथाप्रयोगोदर्शयिष्यते हेतुकय त्तदवोधितनानाधर्मिणामेकेन तत्पदेनपरामर्शयोगत्वसामाकोनिरस्यति विद्रूपेति महानसमहान सामत्वादिविशिष्टप्रकारेणेत्यर्थः तत्पदेनपरामर्शात् तत्पदेनपरामर्शसंभवात् तत्पदस्यपरामर्शकतायाहिभुत्पत्तिविरोधेहेतुकय त्पदेनापितद्धर्मिबोधासंभवाद्युत्पत्तिविरोधएवनक थमित्याकांक्षायामाह वुद्धिस्थत्वाद्युपत्वादिति वुद्धिप्रकारावच्छिन्नेभसर्वेषेकधाक्तेरित्यर्थः व्युत्पत्तिविरोधेंहंष्टान्तेन द्रढयति ॥ अवयवटिप्पणी समाप्ता ॥ ॥ गदाधरभट्टरचिता न्यायावयवटिप्पणी वालहासेनाविदुषा विचिन्ता विदुषामुदे १॥

Form 20

PANJAB UNIVERSITY LIBRARY

1. Books may be retained for period not exceeding one month by Fellows, Members of the Faculties and Teachers of the University and Colleges and for not more than two weeks by other classes of members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian. This privilege does not apply to books issued with special permission of the Librarian, as well as periodicals.
3. In case the loan of the book is not renewed, failure to return the book in time will render the borrower to a fine from the date when book was due.
4. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out pages, or otherwise damaging it will constitute an injury to a book.
5. **Any such injury to a book is a serious offence. Unless the borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he shall be required to replace the book or pay its price.**

Help to keep the book fresh and clean.